

**T.C.
DICLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

DİYARBAKIR MERKEZ MADDİ KÜLTÜR VARLIKLARI

**HAZIRLAYAN
Metin ÖZÇELİK
281620**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Vecihi Özkaya**

**DİYARBAKIR
2011**

ÖZET

Diyarbakır tarihi açıdan büyük bir önem taşıyan Mezopotamya ve Bereketli Hilal bölgesinde yer alır. Mezopotamya eski Yunancada "iki nehir arasındaki yer" anlamına gelir. Günümüzde Irak, doğu Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan, Fırat ve Dicle arasındaki bölgedir. Verimli toprakları ve yaşama uygun iklim şartları sayesinde tarih boyunca farklı kavimlerin bir arada yaşadığı bir bölge oldu. İlk insan topluluklarının yerleşik hayata geçerek üretime başladıkları, sosyal hayat, hukuk, iş bölümü, toplum düzeni ve idarî yapıyı, kısacası ilk medeniyetleri oluşturdukları yer burasıdır.

En az 5000 yıllık tarihi bir geçmişe sahip olan Diyarbakır kenti birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hurriler, Asurlar, Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Artuklular ve Osmanlılar bunlardan sadece bir kaçıdır.

Bugüne kadar yapılan tescil çalışmaları ve gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda Diyarbakır'da farklı zamanlardan ve uygarlıklardan kalma birçok maddi kültür varlığı bulunmaktadır. 139 arkeolojik sit alanı, 128 dinsel yapı, 143 kültürel yapı, 481 sivil mimari başta olmak üzere toplam 985 taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır.

Roma döneminde günümüz şeklini alan Diyarbakır kalesi, bu kaleye ait burçlar, kapılar ve kitabeler sadece Diyarbakır açısından değil Türkiye açısından da çok önemli maddi bir kültür varlığıdır. Bununla birlikte farklı mezheplere ait kiliseler, kervanların konaklama mekânları olan hanlar, dört mevsime göre düzenlenmiş zengin sivil mimari örnekler, dışa açık mimari üslupla yapılmış olan köşkler, 639 yılından sonra yapılmaya başlanan farklı üsluptaki camiler, Osmanlı döneminin önemli hamamları, Diyarbakır'ın sahip olduğu maddi kültür varlıkları örnekleridir.

Bu çalışmada ilkin Diyarbakır'ın tarihi coğrafyası hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Maddi kültür varlıklarının tanımını yaptıktan sonra Diyarbakır kent merkezinde yer alan maddi kültür varlıkları tarihi ve mimari açıdan incelenmiş ve gruplandırılmıştır. Tablolar ile merkez ve ilçelerin genel maddi kültür envanteri verilmiştir. Sonuç kısmında da ise Diyarbakır'ın sahip olduğu maddi kültür varlıkları, kültür turizmi açısından değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Diyarbakır is located in historically important region of Mesopotamia and the Fertile Crescent .Mesopotamia is known as ‘place between two rivers’ in Ancient Greek Language. In the present day, It is the region between Firat and Tigris rivers including Iraq, East Syria and Southeast Anatolia. Throughout history, It was a region in which different tribes inhabited together, thanks to Fertile lands and suitable life conditions. It is the place where first human communities created first civilization starting to manufacture and have social life, law, division of labor, community organization and administrative structure by beginning to settle.

Diyarbakir city which has at least 5000 years old history has been home to many different civilizations. Hurrians, Assyrians, Medes, Persians, Romans, Byzantines, Umayyads, Abbasids, Mervanies, Artuks and the Ottomans are only some of these civilizations.

As a result of the registration studies and archaeological excavations, it is found that there are presences of material culture which remain from different times and civilizations by this time. There are totally 985 presences of cultural estates, especially, 139 archaeological sites, 128 religious buildings and 143 cultural constructions.

Diyarbakır Castle, which took its present shape at Roman Period, the towers, the gates and the inscriptions belong to this castle have been very important tangible cultural assets not only in terms of Diyarbakır but also in terms of Turkey. Moreover, the churches belong to different sects, the inns which used to be stopover places for caravans, the rich civil architectural examples constructed considering four seasons, the pavilions constructed with unique architectural style, the mosques in different styles started to be constructed after the year 630 and the important bathes of Ottoman Period have been the examples of tangible cultural assets of Diyarbakır.

First of all, information about historical geography of Diyarbakır has been tried to be given in this work. After the tangible cultural asset had been described, the financial cultural assets in the city centre of Diyarbakır were analyzed and assembled into groups. The general tangible cultural inventory of city centre and counties has been given in tables. In the conclusion part, however, the tangible cultural assets Diyarbakır owns have been evaluated in terms of cultural tourism.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

**Bu çalışma, Jürimiz tarafından Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı'nda
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.**

Başkan:.....

Üye:.....

Üye:.....

Üye:.....

Üye:.....

ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.....

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Diyarbakır, tarihi süreç içerisinde İpek Yolu'nun üstünde, ticaret yollarının kavşağında yer almıştır. Tarihi doku açısından zengin bir kent olan Diyarbakır geçmişten günümüze kadar 33 farklı medeniyete ev sahipliği, kimilerine ise başkentlik etmiştir. Böylesine tarihi bir kent günümüze kadar sağlam gelebilmeyi başarmış çok sayıda maddi kültür varlığına sahiptir.

Diyarbakır merkezin sahip olduğu maddi kültür varlıklarını üzerine hazırlanan bu Yüksek Lisans tezi dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Diyarbakır'ın tarihi coğrafyası yer almaktadır. Bu bölümde kentin bulunduğu coğrafyanın tarihsel geçmişi ve önemi aktarılmıştır. İkinci bölümde maddi kültür varlıklarının tanımı ve Diyarbakır merkezinde bulunan önemli maddi kültür varlıkları gruplandırılmıştır. Gruplandırılan bu mekanlar mimari ve tarihsel açıdan işlenmiştir. Üçüncü bölümde kentin zengin sivil mimarisi konu alınmıştır. Son bölüm de ise Diyarbakır merkez ve ilçelerde bulunan taşınmaz maddi kültür varlıkları gruplandırılmış ve tablo haline dönüştürülmüştür. Mümkün olduğu kadar fazla sayıda levha yerleştirilerek taşınmaz kültür varlıklarını görsel olarak aktarmaya, tez içerisinde yer alan levhalar ve haritalar vasıtasıyla da maddi kültür varlığının nerede yer aldığı göstermeye çalıştım.

Bu çalışmamda bana yol gösteren ve yazım sırasında bilgi ve deneyimlerinden faydalandığım danışman hocam Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA' ya, yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Gürol BARIN'a ve Yrd. Doç. Dr. Oya SAN'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimin yazım aşamasında bana destek olan Laleş USLU ve Mehdiye ARI'ya, kıymetli bilgi ve fotoğraflarını benimle paylaşan ve yardımlarını her zaman hissettiğim arkadaşlarıma, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığına ve aileme çok teşekkür ederim.

Metin ÖZÇELİK
Diyarbakır 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET	
ABSTRACT	
ÖNSÖZ	I
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: TARİHİ COGRAFYA	
BÖLÜM II: TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI	
A- DİYARBAKIR KALESİ	10
1-Kitabeler	12
2-Burçlar	12
a-Evli Beden Burcu	13
b-Nur Burcu	13
c-Yedi Kardeş Burcu	13
d-Keçi Burcu	14
e-Selçuklu Burcu	14
3-Kapılar	14
a-Dağ Kapı	15
b-Mardin Kapı	15
c-Urfa Kapı	15
d-Yeni Kapı	16
B-HANLAR	16
1-Hasan Paşa Hanı	17
2- Hüsrev Paşa Hanı	17
3- Sülüklü Han	18
4- Çifte Han	18
5- Yeni Han	19
C-CAMİLER	19

1-Ulu Cami	19
2-Behram Paşa Cami	20
3-Nebi Peygamber Cami	21
4-Şeyh Matar Cami	22
5-İskender Paşa Cami	22
6-Safa (Parlı) Camii	23
7-Melek Ahmed Paşa Cami	23
8-Fatih Paşa (Kurşunlu) Cami	23
9- Hz. Süleyman Cami	24
10-Hadım Ali Paşa Cami	24
11-Hüsrev Paşa Cami	25
12-Nasuh Paşa Cami	25
D-MEDRESELER	26
1-Mesudiye Medresesi	26
2-Zinciriye Medresesi	27
3-Latifiye Medresesi	27
4-Ali Paşa Medresesi	28
E-KİLİSELER	28
1-Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi	28
2-Surp Girogos Ermeni Kilisesi	29
3-Surp Sarkis Ermeni Ortodoks Kilisesi	29
4-Mor Petyum Keldani Kilisesi	30
5-Ermeni Katolik Kilisesi	30
F-HAMAMLAR	30
1-Paşa Hamamı	31
2-Vahap Ağa Hamamı	31
3-Deva Hamamı	32
4-Melek Ahmed Paşa Hamamı	32
G-TÜRBELER	32
1-Sahabeler Türbesi	32
2-Sultan Suca Türbesi	33
3-İskender Paşa Türbesi	33

4-Sarı Saltuk Türbesi	34
5-Lale Bey Türbesi	34
6-Özdemir Oglu Özdemir Paşa Türbesi	34
H-MÜZELER	35
1-Ziya Gökalp Müzesi	35
2-Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi	35
I-KÖPRÜLER	36
1-Dicle (On Gözlü) Köprü	36
2-Devegeçidi Köprüsü	36
J-KÖŞKLER-KONAKLAR	37
1-Seman (Gazi) Köşkü	37
2-Erdebil (Ber Der-i Pır) Köşkü	38
3-Kuşdili köşkü	38
4-Cemil Paşa Konağı	39

BÖLÜM III: DİYARBAKIR SİVİL MİMARİ

BÖLÜM IV: DİYARBAKIR MERKEZ VE İLÇELER MADDİ KÜLTÜR

VARLIKLARI

A-SİT ALANLARI	43
B-TAŞINMAZ KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARI	49
SONUÇ	63
KAYNAKÇA	66
LEVHALAR	

GİRİŞ

Diyarbakır tarihi açıdan büyük bir önem taşıyan, eski Yunancada "iki nehir arasındaki yer" anlamına gelen Mezopotamya bölgesinde yer alır. Mezopotamya verimli toprakları ve yaşama uygun iklim şartları sayesinde tarih boyunca farklı kavimlerin bir arada yaşadığı bir bölge oldu. İlk insan topluluklarının yerleşik hayata geçerek üretime başladıkları, sosyal hayat, hukuk, iş bölümü, toplum düzeni ve idarî yapıyı, kısacası ilk medeniyetleri oluşturdukları yer burasıdır.

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer dokuz kentten biridir. Doğusunda Siirt ve Muş; güneyinde Mardin, batısında Urfa, Adıyaman, Malatya; kuzeyinde Elazığ ve Bingöl illeri yer almaktadır. Kentin merkez ilçeleri olan Bağlar, Yenişehir, Kayapınar ve Sur ilçeleri dışında Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro Kocaköy, Kulp, Lice ve Silvan olmak üzere toplamda on yedi ilçesi bulunmaktadır. 2010 yılı itibari ile 1.528.958 toplam nüfusu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en büyük kentlerinden biridir.

7.500 yıllık tarihi bir geçmişe sahip olan Diyarbakır kenti birçok farklı medeniyete ev sahipliği bazılarına ise başkentlik etmiştir. Hurriler, Asurlar, Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Artuklular ve Osmanlılar, Diyarbakır da hüküm sürmüş devletlerden sadece bir kaçıdır. Romalıların doğudaki en büyük sınırı, Osmanlı döneminde 20 den fazla sancağı idare eden bir eyalet konumunda, Emevi, Abbasi, Mervani, Artuklu, Akkoyunlu dönemlerinde ise önemli bir bilim ve kültür merkezidir.

Diyarbakır tarih süreç içerisinde farklı isimler ile anılır. Yazılı kaynaklarda bilinen en eski ise 'Amid'tir. Daha sonra şehir isminin zaman içinde ''Amidi, Amida, Âmid, Kara-Amid, Diyarbekr, Diyarbekir'' olarak geçtiği ve Cumhuriyet sonrası Atatürk'ün şehre yaptığı 1937'deki son gezisinde şehri ismi ''Diyarbakır'' olarak değiştirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Diyarbakır'da, Arapça, Türkçe, Kürtçe'nin Kurmanci ve Zazaca lehçelerini konuşan Müslümanlar, Ezidiler, küçük bir Musevi cemaat ve çeşitli Hıristiyan mezheplere mensup (Ortodoks ve Katolik Ermeniler, Ortodoks ve Katolik Süryaniler, Protestanlar, Nasturiler, Keldaniler ve Rumlar) halklar

birlikte yaşıyorlardı. Diyarbakır bu yönü ile Osmanlı'nın doğu vilayetleri içinde en kozmopolit merkezdi.

Maddi kültür varlıkları 2863 sayılı Kanun, taşınmaz kültür varlığı ile ilgili kademeli bir tanım öngörmektedir. Önce Kanunun 3 üncü maddesinde kültür varlığı, tabiat varlığı ve sit en geniş anlamıyla tanımlanmakta; 6. maddesinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının neler olduğu önce dört bent halinde tasniflenmekte, sonra örneksime yoluyla teker teker sayılmaktadır. Kanun bu tanım, tasnif ve sayma yoluyla belirlenen taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespit ve tesciline ilişkin esasları ise 7. madde de düzenlemektedir.

Bu tanım kapsamında sit türleri, kültürel sitler ve doğal sitler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kültürel sitler ise kentsel sitler: a) tarihi sitler, b) kentsel arkeolojik c) sitler ve d) arkeolojik sitlerden oluşmaktadır. Doğal ve arkeolojik sitler önem derecesine göre üç dereceye kadar gruplandırılmıştır.

Bugüne kadar yapılan tescil çalışmaları ve gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda Diyarbakır'da farklı zamanlardan ve uygarlıklardan kalma birçok maddi kültür varlığına ulaşılmıştır. 139 arkeolojik sit alanı, 128 dinsel yapı, 143 kültürel yapı, 481 sivil mimari başta olmak üzere toplam 985 taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır.

Diyarbakır kent merkezinde yer alan taşınmaz maddi kültür varlıkları sur içi olarak tanımlanan bölgede yoğunlaşmaktadır. Diyarbakır kalesi içinde yer alan kısım bir bütün olarak kentsel sit alanı olmakla birlikte bu alan içinde ayrıca höyük, cami, kilise, han, hamam gibi maddi kültür varlıklarını da barındırmaktadır.

BÖLÜM I

TARİHİ COGRAFYA

Şehrin kapsadığı alan 37. enlemin 56 dakika kuzeyinde ve 40 boylamın 13 dakika doğusundadır. Denizden yüksekliği 650 metredir. Bu rakam bazı yerlerde 640 metreye düşer ve bazı yerlerde de 660 metreye yükselir¹. Kent yerleşmesi, 'Mâ-beyn'n nehreyn' denilen Fırat ile Dicle nehirlerinin arasında kalan ve Batılıların Mezopotamya, Arapların El-Cezire dedikleri coğrafyanın kuzey üst sınırında yer alır² (Lev. XXXIb)³.

Diyarbakır tarihi açıdan büyük bir önem taşıyan Mezopotamya ve Verimli Hilal bölgesinde yer alır (Lev. XXXIa)⁴. Mezopotamya, eski Yunancada "iki nehir arasındaki yer" anlamına gelir. Günümüzde Irak, doğu Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan, Fırat ve Dicle arasındaki bölgedir. Mezopotamya, verimli toprakları ve yaşama uygun iklim şartları sayesinde tarih boyunca farklı kavimlerin bir arada yaşadığı bir bölge oldu. Uzun süre devam eden göçler, hem siyasi iktidarın belirli bir çizgi izlemesini engelledi, hem de kültürel ve teknolojik anlamda kent ve toplumların gelişimini körukledi. Bilinen ilk okuryazar topluluklara ev sahipliği yaptı. Sümerler, Akadlar, Persler, Babililer ve Asurlular burada yaşadı. Mezopotamya ile Anadolu arasındaki bağlantı noktasında yer alan Güneydoğu Anadolu, bölgenin kuzey kapısı konumundadır. Doğu Akdeniz kıyılarından başlayıp kuzeye doğru ilerleyen, Toroslar'ın güneyinden doğuya dönerek Dicle Vadisi'nin doğusundan güneye doğru inen bir hattın oluşturduğu ve Bereketli Hilal olarak adlandırılan bölge büyük ölçüde Mezopotamya sınırları içindedir⁵. İlk insan topluluklarının yerleşik hayata geçerek üretime başladıkları, sosyal hayat, hukuk, iş bölümü, toplum düzeni ve idarî yapıyı, kısacası ilk medeniyetleri oluşturdukları yer burasıdır⁶.

Tarih, Diyarbakır'ın birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmanın başlangıcına, 5000 yıllık gerilere gittiğine şahitlik eder. Bölgenin yerleşim tarihi ise M.Ö. 3000'li yıllarda başlatılmakla beraber, yukarı Mezopotamya'nın en eski

¹ Beysanoğlu 2003, s. 2.

² Bulduk 2004, s. 28.

³ Uslu 2010, Harita I.

⁴ Arı 2010, Harita X.

⁵ Arı 2010, Harita X.

⁶ Uçok 2007, s. 54.

kentlerinden biridir⁷. Anadolu ve Mezopotamya arasındaki doğal geçiş yolu üzerinde yer alan Diyarbakır bu konumu nedeniyle tarihin her döneminde önemli bir merkez olmuştur. Kentin yakın çevresinde yapılan arkeolojik araştırma ve kazılarda, bölgenin Taş Çağları'ndan günümüze dek yoğun ve aralıksız bir yerleşime sahne olduğu görülmüştür. Yontma Taş Çağı insanların kullandığı taş aletlerin bulunduğu Hilar Mağaraları, Cilalı Taş Çağı'nda gelişmeye başlayan tarımcı köy topluluklarının bilinen ilk örneklerinden biri olan Çayönü ve Bakırtaş Çağı kültürlerinin izlerini barındıran Girikihacıyan bunun bazı örnekleridir⁸. Hurriler ve Mitanniler bölgedeki ilk uygarlıkların temsilcileriydi. Onların ardından Hititler, Asurlular, Medler, Akamenidler, Partlar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar ve Türkler gelmiştir⁹.

Diyarbakır özellikle Roma İmparatorluğu'nun doğudaki en büyük sınır kentlerinden biri olmuş, başka bir deyişle Bizans imparatorluğu devrinde de önemini yitirmemiş değişik bölgelerde ve Anadolu'da üretilen değerler burada birbirine karışmıştır¹⁰. Romalıların Diyarbakır çevresine ilk gelişi yaklaşık olarak 53 yılındadır. 226'ya kadar bölgeye hâkim olan Roma İmparatorluğu bu tarihten sonra 395'e kadar Partlarla savaşmıştır. Bölgedeki çekişmeye daha sonra Sasaniler katılmıştır. 395 yılında imparatorluğun ikiye ayrılmasıyla Bizans hâkimiyeti başlamıştır. Romalıların Diyarbakır'da bıraktığı en önemli eser şehir surlarıdır. Hurriler'den kalma olduğu sanılan bugünkü İçkale II. Konstantinus zamanında onarılarak savunma gücü artırılmıştı¹¹.

Kentin İslam orduları tarafından fethi 639 yılında gerçekleşir. Diyarbakır, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde (H. 634-644) Şam ve Mısır'dan sonra fethedilmiştir. O dönemde şehir Bizans'a bağlı valiler tarafından yönetilmektedir¹². Hz. Ömer dönemi fetihten sonra Diyarbakır'a sırasıyla; Emeviler (661-750), Abbasiler (750-1258), Şeyhogulları (869-899), Hamdanoğulları, Büveyhoğulları, Büyük Selçuklular (1085-1093), Mervaniler (984-1085), İnalogulları (1097-1142), Nisanoğulları (1142-1183), Artuklular (1183-1232) Mısır ve Şam Eyyubiler (1232-1249), Anadolu Selçukluları (1240-1302), Mardin Artukluları (1302-1394), Timur (1394-1401), Akkoyunlular

⁷ Parla 2005, s. 247.

⁸ Uçok 2007, s. 117.

⁹ Lim 2009, s. 200

¹⁰ Sözen 1971, s. 15.

¹¹ Uçok 2007, s. 120.

¹² Melek-Demir 2009, s. 15.

(1401-1507), Safeviler (1507-1515) egemen olmuş; sonuçta Diyarbakır, Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Zaferi sonrası, 10 Eylül 1515'te Osmanlı idaresine katılmıştır¹³.

Diyâr-ı Bekr Beylerbeyliği, 1515'de kuruldu. 17. yy. da merkezi Amid (Diyarbakır) olmak üzere 71.272 kilometrekarelik bir alanı kaplıyordu. Beylerbeylik 20 sancağa ayrılmıştı. 1826'dan sonra beylerbeylik toprakları Diyarbekr ve Elaziz olarak ikiye ayrıldı. Osmanlı egemenliğinde olduğu yaklaşık 500 yıllık dönemde şehirde birçok mimari eser yapıldı, eskileri onarıldı ve eklemeler yapılarak kullanıldı¹⁴. Diyarbakır eyaletinin kurulduğu 10 Eylül 1515 tarihinden itibaren Amid sancağı ' Paşa sancağı' olmuş, bu eyaletin idaresini üstlenen vezir rütbesindeki beylerbeyi, bu şehirde oturmuştur. Diyarbakır böylece tarihi dönemler içerisinde devamlı merkez olmuştur¹⁵.

Diyarbakır'ın ismi üzerine değişik varsayımlar öne sürülmekte ise de yaygın görüş şudur: "Diyarbakır şehrinin adı, M.Ö. 1300 yıl öncelerinde yaşamış bir Asurluya ait kılıç kabzasında 'Amid' olarak görülmektedir ve aynı adın M.Ö. 305 yılına kadar bütün Asur belgelerinde de kullanıldığı bilinmektedir¹⁶. Bu isim Diyarbakır'ın bilinen en eski ilk ismidir. Sonraki süreçlerde değişik isimler almaktadır. Süryani kaynaklarında ve 639'dan beri Arapça eserlerde de şehrin ismi Amid ya da Amed olarak geçer¹⁷. Roma tarihçisi Antakyalı Ammiyanus Marsellinus, 359 da gördüğü bu şehri 'Amida' olarak yazar. 349 yılında Romalılar, şehre 'Augusta' adını vermişlerse de bu ad tutulmamış ve kısa zaman sonra tamamen unutulmuştur¹⁸. Müslümanlar bölgeyi fethettikten sonra Rabia Arapların iki büyük kolundan biri olup Dicle nehri kenarlarında yaşayan Vali oğlu Bekir kabilesinin yayıldığı topraklara Diyar-ı Bekr (Bekiroğulları'nın Diyarı) adı verilmiştir. Şehrin adı, 10 Aralık 1937 gün ve 7789 sayılı Bakanlar kurulu kararı ile 'Diyarbakır' olarak resmîyet kazanmıştır¹⁹.

Diyarbakır, doğusunda Siirt ve Muş; güneyinde Mardin, batısında Urfa, Adıyaman, Malatya; kuzeyinde Elazığ ve Bingöl illeriyle sınırdadır (Lev. XXXa). Kentin merkez ilçe dışında Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani,

¹³ Göyünç 1994, s. 34.

¹⁴ Uçok 2007, s. 125.

¹⁵ Diken 2002, s. 33.

¹⁶ Çelik 2008, s.13.

¹⁷ Demir 2008, s. 107.

¹⁸ Altunboğa 1999, s.13.

¹⁹ Demirtaş 2007, s. 22.

Hazro Kocaköy, Kulp, Lice ve Silvan olmak üzere on üç ilçesi bulunmaktadır²⁰ (Lev. XXXIIIb)²¹.

²⁰ Çiftçi 2007, s. 4.

²¹ Çıdam 2007, Şekil 5.2

BÖLÜM II

TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI

Goethe'nin "3000 yıllık geçmişinin hesabını yapamayan insan günü birlik yaşayan insandır." sözünden anlaşılacağı gibi, insan geçmişiyle derin bağlar içerisindedir. Birey bulunduğu dönemin yaşantısında geçmişin izlerini aramakta, ilk çağlardan beri insanlığın nasıl bir değişim içerisinde olduğunu merak etmektedir. Geçmişten gelen günlük yaşantılara ait eşyalar, yazı, resim ve gravürlerin yanı sıra, tarihi ve kültürel mekânlar da insanın geçmişi hakkındaki sorularını yanıtlamaya yardımcı olmaktadır. Bu sayede insan, ait olduğu kültür ile bağlarını sürdürmektedir²².

2863 sayılı Kanun, taşınmaz kültür varlığı ile ilgili kademeli bir tanım öngörmektedir. Önce Kanununun 3 üncü maddesinde kültür varlığı, tabiat varlığı ve sit en geniş anlamıyla tanımlanmakta; 6. maddesinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının neler olduğu önce dört bent halinde tasniflenmekte, sonra örneksime yoluyla teker teker sayılmaktadır. Kanun bu tanım, tasnif ve sayma yoluyla belirlenen taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespit ve tesciline ilişkin esasları ise 7. madde de düzenlemektedir²³.

2863 sayılı Kanununun 6. maddesinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları;

- a) *Korunması gerekli tabiat varlıkları ile 19 uncu yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar,*
- b) *Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığınca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar,*
- c) *Sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları,*
- d) *Milli tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler*

²² Kıvılcım 2009, s. 13.

²³ Koç 2007, s. 63.

Ancak, Koruma Kurullarınca mimari, tarihi, estetik, arkeolojik ve diğer önem ve özellikleri bakımından korunması gerekli bulunmadığı karar altına alınan taşınmazlar, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı sayılmazlar.

Kaya mezarlıkları, yazılı, resimli ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar, höyükler, tümülüsler, ören yerleri, akropol ve nekropoller; kale, hisar, burç, sur, tarihi kışla, tabya ve istihkamlar ile bunlarda bulunan sabit silahlar; harabeler, kervansaraylar, han, hamam ve medreseler; kümbet, türbe ve kitabeler, köprüler, su kemerleri, suyolları, sarnıç ve kuyular; tarihi yol kalıntıları, mesafe taşları, eski sınırları belirten delikli taşlar, dikili taşlar; sunaklar, tersaneler, rıhtımlar; tarihi saraylar, köşkler, evler, yalılar ve konaklar; camiler, mescitler, musallalar, namazgahlar; çeşme ve sebiller; imarethane, darp- hane, şifahane, muvakkithane, simkeşhane, tekke ve zaviyeler; mezarlıklar, ha- zireler, arastalar, bedestenler, kapalı çarşılar, sandukalar, siteller, sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar; külliyeler, eski anıt ve duvar kalıntıları; freskler, kabartmalar, mozaikler ve benzeri taşınmazlar; taşınmaz kültür varlığı örneklerindedir.

Tarihi mağaralar, kaya sığınakları; özellik gösteren ağaç ve ağaç toplulukları ile benzerleri; taşınmaz tabiat varlığı örneklerindedir.

Tespit ve tescil:

Madde 7 - (Değişik: 17/6/1987 - 3386/2 md.)

Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespiti Bakanlıkça doğrudan doğruya veya diğer ilgili kurum ve kuruluşların uzmanlarının yardımlarından faydalanılarak yapılır.

Yapılacak tespitlerde, kültür ve tabiat varlıklarının tarih, sanat, bölge ve diğer özellikleri dikkate alınır.

Devletin imkânları göz önünde tutularak, örnek durumda olan ve ait olduğu devrin özelliklerini yansıtan yeteri kadar eser, korunması gerekli kültür varlığı olarak belirlenir. Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili yapılan tespitler koruma kurulu kararı ile tescil olunur.

Tespit ve tescil ile ilgili usuller, esaslar ve kıstaslar yönetmelikte belirtilir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde veya denetiminde bulunan mazbut ve mülhak vakıflara ait taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları, gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetinde bulunan cami, türbe, kervansaray, medrese han, hamam, mescit, zaviye, sebil, Mevlevihane, çeşme ve benzeri korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespiti, envanterlenmesi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapılır'. Olarak belirlenmiştir.

Kanunda yapılan kültür varlığı tanımında yer alan unsurlardan birincisi “zaman” unsurudur. İnsanlık tarihi yazılı yazısız belgelere göre incelenmektedir. İlk canlılık var oluşundan yazının bulunuşuna kadar geçen döneme **tarih öncesi (prehistorik) devirler**, yazının bulunuşundan sonraki döneme de **tarihi devirler** adı verilmektedir. Kanun, zaman sınırlaması yapmayarak bütün dönem ve devirlerde yapılmış eserlerin kültür varlığı tanımı kapsamına girebileceğini kabul etmiştir. Dolayısıyla zaman unsuru yönünden sınırlayıcı bir durum bulunmamaktadır. Tanım içeriği çok benzese de, daha önceki hukuki düzenlemelerde “eski” eser, anıt, abide gibi kavramlara yer verilmişken, ilk defa 1982 Anayasası ve takiben de 2863 sayılı Kanunda eski eser yerine “kültür varlığı” kavramına yer verilmiştir. Bu durumda eski olmayan yakın tarihte inşa edilmiş bir yapı, taşıdığı özellikler nedeniyle *eskilik* vasfı aranmaksızın kültür varlığı olarak kabul edilebilir.

Tanımda geçen ikinci unsur “*nitelik*” unsurudur. Bir taşınmazın kültür varlığı sayılabilmesi için, onun sosyal yasama konu olmuş “bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili” maddi ya da manevi bir “değer” taşıması gerekir. Bu değerleri ortaya çıkaracak olan ise tarih, ilahiyat, sosyoloji, arkeoloji, sanat tarihi gibi bilim dallarıdır. Buna göre, 20. yüzyılda inşa edilmiş mimari açıdan çok sayıda örneği bulunan veya herhangi bir özellik taşımayan yapı, tarihi bir olaya ev sahipliği yapması veya dini açıdan değer verilmesi nedeniyle taşınmaz kültür varlığı niteliği taşıyabilir. Tanımda yer alan “nitelik” unsuru sınırlayıcı nitelikte olmakla birlikte, niteliği belirleyen “değer”e ilişkin ölçüt belirlemenin oldukça güç olduğunu kabul etmek gerekir²⁴.

Tanımda yer alan üçüncü unsur ise “*özgünlük*” unsurudur. Tarih öncesi veya tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bir değeri bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş taşınmaz varlıkların aynı zamanda bilimsel ve kültürel açıdan bir özgünlüğünün bulunması gerekir. Eğer bir

²⁴ Koç 2007, s. 62.

taşınmaz her yerde bulunabilir nitelikte ise orada özgünlükten bahsetmek mümkün değildir. Yapısı, mimarisi, süslemesi vb. bir özelliğiyle taşınmazı diğerlerinden ayıran, onu farklı kılan bir vasfının bulunması gerekir. Özgünlüğü, tüm tarihi devirler içinde değil, taşınmazın inşa edildiği zaman dilimi içinde değerlendirmek gerekmektedir. M.Ö. 2000 yılına ait bir yapı kalıntısı için ayrıca bir özgünlük aramaya gerek yoktur. Yapının tarihi ona yeteri kadar özgünlük katmaktadır. Görüldüğü gibi “özgünlük” unsuru sınırlayıcı niteliktedir²⁵.

Tanımda yer alan bir diğer unsur ise “yer” unsurudur. Yer unsuru açısından taşınmazlar için sınırlayıcı bir durum söz konusu değildir. Tanım “yer üstünde, yer altında veya su altındaki” bütün taşınmaz varlıkları kapsadığından daraltıcı bir kıstas getirmemektedir²⁶.

Tanımda yer almamakla beraber, zımnın varlığı kabul edilen bir diğer unsur ise “kamu yararı”dır. Bir yapının, taşınmazın kültür varlığı olarak kabul edilebilmesi, korumaya alınmada kamu yararı görülmesine bağlıdır. Kamu yararı kavramı da yeterince belirgin, açık seçik bir ölçü değildir²⁷.

A. DİYARBAKIR KALESİ

Diyarbakır’ın görülmeye değer yerlerin başında hiç kuşkusuz gerek yapısı, gerekse taşıdığı yazıtlar, kabartmalar, şekilleler itibariyle yeryüzünde eşi benzeri bulunmayan Diyarbakır kalesi surları gelir²⁸. Tarihten günümüze kadar gelen zaman aralığında, Diyarbakır kentinin kentsel morfolojisini en iyi tarif eden ve kenti sarmalayan kent surlarıdır. Surlar; kent kimliğini geçmişten günümüze kadar gelmesini sağlayan birer kentsel simgedir. Kentin, tüm sosyal ve kültürel öğeleri belli bir döneme kadar etrafı surlarla çevrili tarihi kent dokusu içinde gelişme göstermiştir²⁹.

Diyarbakır; etrafı bütünüyle sur/beden ile çevrilmiş olan şehirlerarasında surları bozulmadan günümüze kadar gelen ender şehirlerden biridir³⁰. Diyarbakır surlarını ilk olarak kimin, hangi dönemde yaptırmaya başladığı bilinmemektedir. Ancak, İç Kale’nin

²⁵ Koç 2007, s. 62.

²⁶ Koç 2007, s. 63.

²⁷ Koç 2007, s. 64

²⁸ Altunboğa 1999, s. 15.

²⁹ Kamuran 2007, s. 73.

³⁰ Korkusuz 2007, s. 11.

şehrin ilk yerleşme yeri olduğu sanılıyor (Lev. VIIb)³¹. Mümkündür ki önce bu kesimin çevresi surlarla kuşatılmış, daha sonra artan nüfusun barınması, savunabilmesi için surlar genişletilmiştir (Lev. Ia)³². Hurriler zamanında kurulan İç Kale'den sonra 349 yılında Roma imparatoru II. Konstantinus, şehrin çevresini surlarla kuşattırmıştır. Bu arada İç Kale'de onarılmıştır³³. Güneybatı tarafındaki surlar, Selçuklular ve Artuklular dan kalmıştır. Yıkılan Harput ve Mardin kapıları 909 yılında Abbasi Halifesi el-Muktedir tarafından yeniden yaptırılmıştır. Selçuklular batı kesimindeki dört burcu yaptırırken, Artuklular Ulu (Evli) Beden ve Yedi Kardeş Burçları olmak üzere birçok ek yapılmıştır. 16. yüzyılda Osmanlılar tarafından müstahkem mevkilerden bazılarını genişletmiştir³⁴. Dış Kale'nin surlarının dışında ikinci bir sur daha vardır. Bu sur, 1 Ekim 1232 yılında kenti alan Eyyubi hükümdarı Melik Kâmil tarafından yıktırılmış, bugünkü surların onarımında kullanılmıştır. Çok az da olsa bu surların kalıntısı yer yer durmaktadır³⁵(Lev. IX, XXIa, XXIIb).

Surların dört yöne açılan kapıları pek ünlüdür ve türkülere girmiştir. Şehrin tarihsel geçmişinde, folklorunda her bir sur kapısının önemli yerleri vardır (Lev. Ib, XIc, XVIIa, XXa). Bu kapılar Kuzeyde açılan Kapı Dağ kapı (Harput Kapısı), güneye açılan Mardin Kapı (Tell Kapı), Doğuya açılan Yeni Kapı (Dicle-Irmak-Şat Kapı), batıya açılan Urfa Kapısı (Rum Kapısı)'dır³⁶. İç-Kale, surlarla çevrili alanın kuzeydoğu köşesine rastlar. Burada bir yığma tepe vardır ki buna Viran-Kale deniliyor. Artukoğulları yönetiminde iken önemli değişikliklere uğramış olan İç-Kale 1515 yılında Osmanlı egemenliğine girdikten on yıl sonra 16 burçlu yeni bir surla çevrilerek genişletmiştir. İç-kaleden kuzeye Fetih Kapısı'ndan çıkılır. Dış-Kale'ye açılan Saray ve Küpeli kapıları vardır. Öğrun Kapı Dicle'ye inilen yolun üzerinde bulunan küçük bir gizli kapı idi bugün harap vaziyettedir³⁷. Muhtelif zamanlarda onarılmış veya yapılmış 82 burçlu Dış Kale surlarının uzunluğu 5 km. varır. Surların kuşattığı alan doğudan batıya 1700, kuzeyden güneye 1300 metreyi bulur. Surların yerden yüksekliği bugünkü hali ile 8-12 metre ve duvar kalınlığı 3-5 arasında değişir. Burçlar çoğunlukla değirmi, birkaç tanesi çok köşeli, Ben u sen ve Dicle vadisine bakan bölümlerde ise genellikle

³¹ Çıdam 2007.Şek.5.31

³² Çıdam 2007.Şek.5.18

³³ Güney 1991, s. 57.

³⁴ Lim 2009, s. 223.

³⁵ Demirtaş 2007, s. 140.

³⁶ Güney 1991, s. 57.

³⁷ Beysanoğlu 2003, s. 139.

dört köşedir. Surlara çıkmak için burçların iç yüzeyindeki kapı yanlarında sağlı sollu merdivenler vardır. Bütün surların üstünde ve burçların içinde çeşitli yönlere açılmış mazgallar bulunur. Bu mazgallarda silahlı bir adamın rahatlıkla savaşılabileceği, kolaylıkla geçebileceği geçitler yapılmıştır. Burçlar iki katlıdır. Alt kapıları depo olarak kullanılırdı. Üst katlarda ise harp zamanında kaleye savunan askerler kalırdı³⁸. İç Kale'nin dört kapısı vardır. Bunlardan Fetih ve Oğrun (Gizli Kapı) adlı kapılar kent dışına, Saray ve Küpeli adlı kapılar ise sur içindeki eski kente açılmaktadır³⁹.

1. Kitabeler

Kent surlarının üzerinde tespit edilen 63 kitabeden altısı Bizans dönemine ait olup dördü Yunanca biri Latince 'dir. Diğerleri İslam dönemine aittir (Lev. X, XI a-b).

Savaşlarla sürekli tahrip olduğu için her seferinde yeniden onarılan ve tahkim edilen sur duvarlarının gerçekte daha fazla kitabesinin olduğu düşünülmektedir.

İslam öncesi kitabelerin Dağ Kapı ile Mardin Kapı ile Mardin Kapı'nın doğusundaki 50. ve 53. burçlar arasında kalan bölümde yer almaktadır. Abbasi dönemi kitabelerinin de bu iki kapıda buldukları, İslam dönemine ait diğer kitabelerin ise surun hemen her yerine dağıldıkları görülmektedir.

2. Burçlar

Diyarbakır Surları'nın önemli bileşenlerinden biri de burçlardır. Surlar üzerinde seksen iki adet burç yer almaktadır (Lev. XXIIb, XIc, XII, XIII). Bedenler arasında yer alan seksen iki burcun çoğu silindir biçimindedir; bazıları ise dört ya da altı köşelidir. Burçlar genellikle iki, üç ya da dört katlıdır ve alt katları depo ve ambar olarak, üst katları askeri, teras katları ise savunma amaçlı olarak kullanılmıştır. Burçların iç yüzlerinde surlara çıkmak için sağ ve sol taraflarda merdivenler yer almaktadır. Surların içinde silahlı bir kişinin rahatlıkla geçebileceği ve savaşılabileceği geçitler bulunmaktadır (Lev. XXIIa). Bugün dahi özelliğini kaybetmeyen önemli burçlar; Keçi, Yedi Kardeş ve Evli Beden (Ben-u sen) Burçları'dır⁴⁰.

³⁸ Beysanoğlu 2003, s.137.

³⁹ Çidam 2007, s. 84.

⁴⁰ Çidam 2007, s. 110.

a. Evli Beden Burcu (Ben û Sen Burcu)

Artuklu hükümdarı Melik Salih adına 1208 yılında Mimar Cafer Oğlu İbrahim tarafından yapılmıştır (Lev. XIIa). Özellikle burcu bir kuşak gibi saran kitabesi önemli bir sanat eseridir. Bulunduğu yer açısından ihtişamı bir kat daha artan bu burç, siyah bazalt taştan yapılmış olup anıtsal bir görünüme sahiptir⁴¹.

b. Nur Burcu

Yedi Kardeş burcu bitişiğinde bulunan Nur Burcu, Selçuklu devrinin en güzel eserlerinden birisidir. Selçuklu Hükümdarı Melik Şah tarafından 1089 yılında yaptırılmış olan bu burçta Selçuklular 'a ait semboller koşan at figürleri, aslanlar, kadın ve geyik şekilleri işlenmiştir (Lev. XIa). Diyarbakır burçlarındaki en zengin kabartmaların yer aldığı Nur Burcu, gülen iki aslan, birbiriyle tokuşmaya hazırlanan iki geyik, koşumlu hareket halindeki binicisiz iki at, kanatları açık avını alıp uçmaya hazır kanatları açık iki kartal ve bağdaş kurmuş, gövdesi açık, göğüsleri görünen, çıplak biçimde bağdaş kurmuş iki kadın kabartması ile oldukça dikkat çekicidir⁴².

c. Yedi Kardeş Burcu

Artuklu hükümdarı Melik Salih adına 1208 yılında Mimar İbrahim oğlu Yahya tarafından tamamı bazalt kesme taştan yapılmış olan bu burçta Selçukluların sembolü olan Çift başlı kartal, Aslan kabartmaları ve kitabeler ustaca işlenmiş olup, mimari değeri çok büyük ve önemli bir burçtur. Silindirik bir plana sahiptir (Lev. XIIb).

Halk arasında Ulu Beden ve Yedi Kardeşler Burçları, baba-oğul tarafından yapıldığından dolayı "Ben-u Sen", bu burçların önündeki vadi de "Ben ve Sen Vadisi" olarak adlandırılmaktadır. Bir efsaneye göre ise, düşmanlar Diyarbakır'ı kuşatmış, günler süren çatışmalardan sonra yedi kardeşin savunduğu burç dışında tüm kent düşmüştür. Düşman kral, uzlaşmak üzere kardeşlere bir elçi gönderir ve yedi kardeşler elçiye teslim olma koşullarını bildirirler. Koşul şöyledir; burcu teslim almaya bizzat kral ve komutanlar gelecek ve teslim olduklarında yedi kardeşin canları bağışlanacaktır. Kral

⁴¹ Parla 2005, s. 70.

⁴² Değertekin 1992, s.10-13.

koşulları kabul eder ve komutanlarıyla birlikte burca girer. Ancak girer girmez bir patlama olur.

Yedikardeşler, barut deposunu havaya uçurmuşlardır. Patlamayla birlikte kral, komutanlar ve yedi kardeş ölür; kent kurtulur. Bu nedenle burca “Yedi Kardeşler” adı verilir⁴³.

d. Keçi Burcu

Burcun Bizanslılar döneminde farklı bir işlevle (Şemsi Tapınağı olarak) kullanıldığı bilinmektedir (Lev. XXIIIb). Mardin Kapı’ nın doğusunda yontulmuş olan kaya kitlesinin üstüne inşa edilmiş olan Keçi Burcu, surlar üzerinde bulunan burçların en büyüğü ve en eskisidir. İnşa tarihi bilinmemekle beraber 1223 yılında Mervanoğulları tarafından onarılmıştır⁴⁴. Bu görkemli burç içerisinde 11 kemer bulunmaktadır. Keçi Burcu, iki katlıdır ve üst katı; kentin panoramik bakı noktasına sahiptir (Lev. XIIIa). Keçi Burcu’ndan Dicle Nehri, Dicle Vadisi ve sur içi bölgesi izlenebilmektedir (Lev. XXIb). Bu özellik, burcun turizm ve rekreasyon kaynak değerini oluşturmaktadır. Burcun bu bölümü sergi, konser, gösteri vb. faaliyetler için de kullanılmaktadır. Burcun alt bölümüne ise henüz işlev kazandırılmamıştır⁴⁵.

e. Selçuklu Burcu

Ulubeden (Evlibeden) burcunun kuzeyindeki ilk burçtur. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın kendi malından yapılmasını buyurduğu ve bina ustası Selame oğlu Urfalı Muhammed tarafından 1088 yılında yapıldığını öğrenmekteyiz. Çiçekli kufi tarzındaki yazıtı ve çeşitli hayvan kabartmalarının süslediği burç, kare planlıdır⁴⁶.

3. Kapılar

Sur içi kentinin dış bağlantısını sağlayan ve mimarlık tarihi açısından önemli dört kapısı vardır (Lev. XXIIa, XVIa). Kentin dört yönüne açılan ve kent kimliğini oluşturan önemli bileşenlerden olan Dağ Kapı (Harput Kapı), Urfa Kapı (Rum Kapı), Yeni Kapı (Dicle veya Su Kapısı) ve Mardin Kapı (Tel Kapısı)’nın sahip olduğu tarihi

⁴³ Çıdam 2007, s. 111.

⁴⁴ Köse 1997, s. 43.

⁴⁵ Çıdam 2007, s. 112.

⁴⁶ Tekin 1997, s. 52.

ve estetik özellikler, turizm ve rekreasyon kaynak değerini oluştururken; kent peyzajına da görsel açıdan olumlu katkıda bulunmaktadır. Bunların dışında kalan Çift Kapı ve Tek Kapı, son zamanlarda Cumhuriyet döneminde açılan iki yeni kapıdır⁴⁷.

a. Dağ Kapı

Kentin kuzeyinde yer alan Dağ Kapı, iki silindirik burç arasında yer almaktadır (Lev. Ib). Kapının üzerinde Roma ve Bizans İmparatorlukları'na ait Latince ve Grekçe kitabelerin yanı sıra Abbasi ve Mervani dönemlerine ait kitabeler yer almaktadır⁴⁸. Dağ Kapı Burcu iki katlı olup, ikinci katta Mervani döneminde yapılmış bir mescit bulunmaktadır. Dağ Kapı Burcu günümüzde, Devlet Sanat Galerisi olarak kullanılmaktadır⁴⁹.

b. Mardin Kapı

Halife Murtezid Billah'ın Amid'i fethinden sonra asilerin barınak olarak kullanmasını önlemek amacıyla surların güney tarafında yıktığı bölümde yer alır (Lev. XXIIa). Kapı üzerindeki kitabeye göre 909-910 tarihlerinde Halife Muktedir Billah ve veziri Ali bin Muhameddin yardımıyla Amidli mühendis Ahmed'in marifetiyle onarılmıştır⁵⁰.

c. Urfa Kapı

Urfa Kapı kentin batısında yer almaktadır. Kapı üzerinde yer alan bir kitabeye göre, Artuklu döneminde Hükümdar Sultan Mehmet tarafından onarılmış ve üzerinde insan ve hayvan figürleri bulunan demir kapı kanatları eklenmiştir. Diğerlerinden daha farklı ve büyük olan ortadaki kapının ise Osmanlı döneminde "Saltanat" kapısı olarak işlev gördüğü, padişahın sefer zamanlarında açılıp sonrasında kapalı tutulduğu söylenmektedir⁵¹ (Lev. XVIIa).

⁴⁷ Köse 1997, s. 105.

⁴⁸ Çıdam 2007, Şek.5.52.

⁴⁹ Çıdam 2007, s. 105.

⁵⁰ Özgen-Aytemin, 2004, s. 60.

⁵¹ Özgen-Aytemin, 2004, s. 60.

d. Yeni Kapı

Kentin doğusunda yer alan Yeni Kapı, basık kemerli ve tek girişli olup, kenti Dicle Nehri'ne bağlar. Ulu Camii'nin Hanefiler bölümünde yer alan 1240-1241 tarihli kitabede "Su Kapısı" olarak anılır. Geçirdiği onarımlara rağmen Bizans dönemi yapısı olma karakterini korumuştur⁵².

B. HANLAR

Bir yerden başka bir yere ve genellikle uzun süren seyahatlerde, yolcuların ve kervanların konaklama, dinlenme ihtiyaçlarını karşılamak için hanlar ve kervansaraylar inşa edilmiştir. Konaklama ve ticaret amaçlı olarak inşa edilen bu yapılardan merkezde bulunanlara han, yol güzergâhı üzerinde yer alanlara da kervansaray denilmektedir⁵³. Han ve kervansaraylar bir taraftan yolcu ve kervansaraylara konaklama, dinlenme ve ticaret imkânı sağlarken diğer taraftan bulunduğu yerin ticari ve sosyal hareketliliği, dönemin mimari yapısı, nüfusu ile ilgili bilgileri yansıttığından önem arz etmektedir (Lev. XIV, XVa).

Han ve kervansaraylar, beldeler arası yolculuklar ve ticarî taşımacılığın hayvanların güçlerinden istifade edilerek yapıldığı dönemlerde ihtiyaca yönelik ortaya çıkmış ve de büyük bir boşluğu doldurmuş olan sosyal hizmet binalarıdır.

Diyarbakır İpek Yolu'nun üzerinde önemli ticaret merkezlerinin kavşağından yer alır. Bundan dolayı birçok han ve kervansaray inşa edilmiştir. Bugün mimari kimliğini koruyabilen hanlardan en önemlileri Hasan Paşa Hanı ve Deliller Hanı'dır⁵⁴. Son dönemlere kadar etkin olarak kullanılan han ve kervansaraylar, günümüzde restore edilerek ve yeniden farklı amaçlar için düzenlenmiş ve kentin en önemli turistik mekânlarına dönüşmüştür.

⁵² Özgen-Aytekin, 2004, s. 60.

⁵³ Güran 1976, s. 13.

⁵⁴ Sözen 1971, s. 192.

1. Hasan Paşa Hanı

Ulu Cami'nin doğu girişinin karşısında, ana cadde üzerindedir (Lev. VIIIa)⁵⁵. Osmanlı dönemi han mimarisinin güzel bir örneğidir. Vezir zade Hasan Paşa tarafından 1572-1575 tarihinde yaptırılmıştır. İki kitabesi vardır⁵⁶.

İki katlı düzenlenen hanın cephelerinde iki renkli taş sıraları yatay olarak kullanılmıştır. Bu da yapıyı olduğundan daha uzun göstermektedir. Hasan Paşa Hanı, bugün kuzey ve batı cepheleri dışında, çarşı ve diğer yapılarla çevrilidir. Bu nedenle bütün kimliği ile ortaya çıkmamaktadır (Lev. XVa). Batı cephesinde boydan boya dükkânlar ve bitişiğindeki eski çarşıya girişi bulunmaktadır. Kapıları, özellikle doğu kapısı, siyah-beyaz taş süslemesinin dışında iri mukarnaslı bordürleri, geometrik bezeli rozetleri altında mukarnaslı yan nişleri, üstleri süslü ince sütuncukları ile Osmanlı anıtsal kapılarının XVI. yy. daki ilginç örneklerindedir⁵⁷.

Alt kat odaları sivri kemerlerle avluya açılmaktadır. Han odalarının duvarlarına da birer kemerle bağlanmış olan revakların üstü çapraz tonozludur. Ayrıca revakların köşeye rastlayan kısımları, birer sütunla biçimlenen izlenimini taşıyan bir sistem uygulanmıştır⁵⁸.

2. Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı)

Mardin kapısında yer alan han Diyarbakır'daki, günümüze kadar gelebilmeyi başarmış en büyük handır (Lev. VIIa)⁵⁹. Diyarbakır'daki ikinci Osmanlı Valisi olan Hüsrev Paşa tarafından 1527 yılında yaptırılmıştır. Han, cami ve medreseden oluşan bir yapı kompleksidir⁶⁰. Halk arasında Deliller Hanı denmesinin nedeni, her yıl İslam ülkelerinden Hacca gitmek için bu handa toplanan hacı adaylarını götürmek üzere buraya gelen delillerin, bu handa kalmasından kaynaklanmaktadır⁶¹.

Bugün geniş bir alana yayılan, iki kısımdan meydana gelen han, siyah-beyaz kesme taş ve tuğladan yapılmıştır. Bütün bu malzemeler yapının önem derecesine göre

⁵⁵ Çıdam 2007.Şek.5.121

⁵⁶ Tekin 2007, s. 158.

⁵⁷ Tekin 2007, s.158.

⁵⁸ Sözen 1971, s. 197.

⁵⁹ Çıdam 2007.Şek.5.117.

⁶⁰ Özgen-Aytekin 2004, s. 96.

⁶¹ Sözen 1971, s. 156.

çeşitli yerlerinde kullanılmıştır⁶². Hana, yanlarda geometrik geçmeli bordürleri ve mukarnaslı nişleri bulunan bir kapıdan girilmekte, sonra yanlara genişleyen bir ara mekâna varılmaktadır. Ortada şadırvanı bulunan kareye yakın avlunun etrafında iki katlı revaklar yer almaktadır⁶³. Dışta dükkânlar, anıtsal taç kapısı ve şadırvanla orta avlu etrafında revakların ve arkasında han odalarının yer alması ile biçimlenir (Lev. XIVa). Plan şekli ile Osmanlı hanlarının genel şemasını yansıtmaktadır⁶⁴. Hanın cadde üzerinde yer alan tek katlı kısımlarda ahır bölümü bulunur. Bunun önünde boydan boya uzanan dükkânlar vardır. Hanın diğer bölümleri katlıdır⁶⁵.

3. Sülüklü (Kazancılar) Han

Kazancılar çarşısında, Kazancılar sokaktaki bu han kentteki en küçük hanlardan biridir. Bir zamanlar üç katlı olan bu yapıdan günümüze sadece, içinde bir kahve bulunan zemin kat kalabilmiştir (Lev. XIVb). Eskiden her katında 18 oda bulunan hanın, zemin katı ahır olarak kullanılmıştır. Hanın altta üç deposu, avluda sarnıcı ve Kazancılar Sokağı'ndan girişi vardır. İkinci ve üçüncü katlar zamanla yıkılınca han odalarının sıralandığı eyvan boyunca sıralandığı tek katlı bir yapıya dönüşmüştür⁶⁶.

4. Çifte Han (Borsa Hanı)

Hasan Paşa Hanı'nın güneyinde, Mardin Kapısı'ndan gelen caddenin sağında, sokak arasındadır. Kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Eldeki belgelerden XVI. yüzyıldan kalma Osmanlı Devri eseri olduğu anlaşılmaktadır. Han ilk yapımı sırasında çifte han olarak düşünülmüş, fakat yol açılması sırasında ikincisi yıktırılmıştır. Yıkılmadan önce tümü Borsa olarak kullanılmaktaydı. Bugün ancak ayakta kalabilen kısmından aynı amaç için yararlanılmaktadır⁶⁷.

XVIII. yüzyılda şehrimize gelen yazar İnciciyan, 1804'te basılan Coğrafya kitabında (Ermenice), bu hanı, Diyarbakır'ın en büyük hanlarından biri olarak gösterir

⁶² Çıdam 2007, Şek.5.117.

⁶³ Beysanoğlu 2003, s. 572.

⁶⁴ Tekin 1997, s. 156.

⁶⁵ Uçok 2007, s. 144.

⁶⁶ Lim 2009, s. 35.

⁶⁷ Sözen 1971, s. 200.

Her iki han da kesme bazalt taşından yapılmıştır⁶⁸. Avlunun üç tarafında sütunların taşıdığı basık kemerli revaklar, üst katta da devam eder⁶⁹.

5. Yeni Han

1788-1789 yıllarında Seyyie Hacı Abdullah isimli bir kişi tarafından yaptırılmıştır. İki katlı olan ve moloz taşlardan yapılan hanın girişinde solda ikinci kata çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Girişten sivri kemerli bir kapı ile avluya geçilir. Hanın dört tarafı revaklarla çevrilmiştir, bu revakı çevreleyen sütunlar kemerlerle birbirine bağlanmıştır⁷⁰. Ortaya avluya açılan revak ve arkalarında yer alan odaların yükseklikleri yapının genel oranlarına göre kısa oluşu yapıyı basık göstermekte, böylece yatay çizgiler ağır basmaktadır. Yapının girişteki üst kata çıkış sağlayan merdiveni dışında, bir de kuzey-doğu köşesinde ikinci merdiveni bulunmaktadır⁷¹.

C. CAMİLER

1. Ulu Cami

639 yılında Müslümanlar tarafından Diyarbakır'ın ele geçirilmesinden sonra, kentin en büyük kilisesi olan Mor Toma Kilisesi'nin camiye çevrilmesi ile oluşmuştur. Caminin dört ayrı cephesi, Müslümanlığın dört ana mezhebine ayrılmıştır⁷² (Lev. IIa)⁷³.

1090 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından ciddi bir onarımdan geçer. 1115 yılında meydana gelen deprem ve yangından dolayı büyük bir hasar yaşar (Lev. XVb). Sonrasında bu onarım listesine Anadolu Şelçuklu Sulatanı Giyaseddin Keyhüsrev (1241), Artuklardan Melik Salih (1330), Osmanlı Padişahlarından IV. Mehmet, Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın da dâhil olduğunu yapı üzerinde yer alan kitabe ve fermanlardan anlaşılmaktadır⁷⁴.

⁶⁸ Beysanoğlu 2003, s. 681.

⁶⁹ Uçok 2007, s. 153.

⁷⁰ Uçok 2007, s. 153.

⁷¹ Sözen 1971, s.202.

⁷² Özgen-Aytekin 2004, s. 54.

⁷³ Çidam 2007. Şek.5.59

⁷⁴ Beysanoğlu 2003, s. 125.

Yapının batı ve doğu kısmı İnaloğulları tarafından 1117-1125 yılları arasında yapılmıştır. Buralarda kullanılan korint başlıklı mermer sütunların, kentte bulunan eski bir Roma tiyatrosundan alındığı söylenmektedir.

Caminin orijinal mihrap kısmı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Mevcut mihrap 1712 yılında yılın da yapılmıştır. Cami minaresinin yıldırım nedeniyle yıkılması üzerine 1839 yılında onarılmıştır. Günümüzde minare kare gövdeli, yüzeyinde çeşitli yazıtlar olup üzerinde silindirik bir külah yer almaktadır⁷⁵.

Caminin üç adet giriş kapısı bulunmaktadır. Ana giriş kapısı yapını doğu kısmında yer almaktadır. Bu kapı üzerinde birbirine simetrik olarak bakan aslan ve boğa mücadelesini simgeleyen figür ve çeşitli kitabeler yer almaktadır. Yapının içerde geniş dikdörtgene yakın bir plana sahip avlu yer almaktadır. Bu avlunun dört tarafına yapılmış yapılar kompleksinden oluşmaktadır. En eski ve ana yapı günümüzde Hanefiler bölümü olarak kullanılan bölüm olup 72 metre uzunluğunda, mihraba paralel olarak uzanan iki ayak sırası ile üç nefes ayrılmıştır. Bu ayaklar birbirine sivri kemerle bağlanmıştır. Orta kısım daha geniştir ve ibadet mekânının üzerini örten tavan kalem işleri ile süslenmiştir. Tavan ve duvar arasına da bir yazı frizi yerleştirilmiştir (Lev. XVI).

Avlunun ortasında sekiz sütunlu bir şadırvan yer alır, onun hemen yanında da biraz yüksekte kurulmuş namaz kılmak ve ibadet etmek için kullanılan kapalı bir alan bulunmaktadır. Günümüzde Şafiiler kısmı olarak adlandırılan bölüm daha sade olup avlulu bir revak sırası ile Mesudiye Medresesi'ne bağlanmıştır. Caminin kuzey kısmında çok eski zamanlara tarihlenen kesin olarak kimin zamanında yapıldığı belli olmayan güneş saati yer almaktadır.

Gerek taşıdığı kitabeler gerekse de bir den fazla inancın yaşam izlerini taşımasından dolayı büyük bir önem arz etmektedir. İslam dünyası tarafından beşinci Harem-İ şerif olarak kabul görmektedir.

2. Behram Paşa Cami

Diyarbakır camilerinin en görkemlilerinden olan Behram Paşa Cami⁷⁶, 1564-1572 yılları arasında Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mimar Sinan dönemi yapıları arasında en görkemli olanıdır⁷⁷ (Lev. IIIa)⁷⁸.

⁷⁵ Çıdam 2007, Şek.5.59.

⁷⁶ Çelebi 2005, s. 26.

⁷⁷ Özgen-Aytekin 2004, s. 87.

Behram Paşa Cami tamamen kesme taşlardan yapılmış tek kubbeli, kare planlı bir yapıdır (Lev. XVIIIa). İlk bakışta tek kubbeli basit bir yapı gibi görünmekte ise de, Diyarbakır'ın özellikle taş işçiliği yönünden zengin yapıları içinde, başlı başına bir yer tutmaktadır. Ayrıca tek kubbeli camiler içinde, tek kubbeli bir alanın nasıl zenginleşeceği konusunda somut bir örnek teşkil etmektedir (Lev. XVIIb). Her duvara duvar ayağı diyebileceğimiz ikişer çıkıntı yapılmış, kubbe duvarlara değil, bu ayaklara oturmuştur. Sakıflı son cemaat yeri, aynı üslupla yapılmış, önündeki şadırvanıyla, sütunlu bir saray girişini anımsatmaktadır⁷⁹.

Caminin vakfiyesine ait hamamlar, dükkânlar ve araziler vardır. Birçok vakfiyesi 1930 yılında satılmıştır⁸⁰.

3. Nebi (Peygamber) Cami

Minaresinde bulunan ‘ Kale'n-Nedi: Peygamber (sav.) buyurdu’ diye başlayan kitabelerin (hadis-i şeriflerin) çokluğundan dolayı Nebi Camii diye isimlendirilmektedir⁸¹.

Minaresinin üzerindeki 936/ 1530 tarihli kitabeden Diyarbakırlı Kasap Hacı Hüseyin adlı bir şahsın bu kısmı yaptırdığı anlaşılrsa da, ana binanın kimin tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir (Lev. XVIIIb). Fakat taş örtülü tek kubbeli caminin, 15. yy. Akkoyunlu eseri olduğu tahmin edilmektedir (Lev. IIIb)⁸².

Cami, önceleri Hanefiler ve Şafiiler bölümü diye iki kısımdan oluşuyordu. Şu anda caminin bulunduğu bina Şafiilere aittir⁸³. Bu binanın doğusunda ise Hanefiler kısmı yer vardır. 1. Dünya Savaşı sırasında Hanefiler kısmı kışla olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de çinileri ve diğer bölgeleri tahrip olmuştur⁸⁴.

Mimari açıdan Akkoyunlu ve Osmanlı yapıları arasında bağlantıyı sağladığı için önemlidir. 20. yy. başlarında çöken caminin minaresi orijinal yerinden bugünkü olduğu yere taşınmıştır⁸⁵.

⁷⁸ Çıdam 2007.Şek.5.77

⁷⁹ Melek-Demir 2009, s. 60.

⁸⁰ Altunboğa 1999, s. 21.

⁸¹ Beysanoğlu 2003, s. 475.

⁸² Çıdam 2007.Şek.5.84

⁸³ Melek-Demir 2009, s. 106.

⁸⁴ Altunboğa 1999, s. 21.

⁸⁵ Özgen-Aytekin 2004, s. 87.

Caminin mimarisi yapısı ile ilgili Metin Sözen eserinde şunları dile getirmiştir. ‘Cami, Diyarbakır’ın özelliği olan siyah bazalt taşından yapılmıştır. Ancak son cemaat yeri cephesinden ve minaresinde bir sıra beyaz, bir sıra siyah bazalt taşı ile değişik bir yol denenmiş ve tek düzen görünüş engellenmiştir’.

4. Şeyh Matar (Dört Ayaklı Minare) Cami

Halk arasında Dört Ayaklı Minare ve Kasım Padişah Cami olarak da bilinir. Yenikapı Sokak’ta, Savaş Mahallesinde bulunmaktadır.

Minaresindeki yazıtından 1500 yılında ismini de aldığı Akkoyunlu Sultanı Kasım Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Minarede bulunan kitabede ‘Adil Sultan Kasım Han’ın saltanatı zamanında Hacı Ömer Oğlu Hacı Hüseyin’in emeğiyle 906/1500 senesinde inşa edildi’’ yazılıdır⁸⁶.

Tek kubbeli, almaşık inceyonu örgülü kare prizma gövde yükselip silmeyle son bulur. İçte çekik ve yine almaşık örgülü 6 sıralı karnak sekizgen planlı olup ara ve ana yönlerine birer pencere açılmıştır (Lev. XIXb). Kubbe kurşun kaplıdır⁸⁷. Bir bakıma camiden daha sanat eserli minaresi siyah bazalttan 4 kolon üstüne oturur. Kare planlı gövdede almaşık örgü köşelere kadar uzanmaz⁸⁸.

5. İskender Paşa Cami

Diyarbakır’ın kuzeybatı çeyreğinde, kendi adıyla anılan mahallede, Telgrafhane Sokak’ta yer almaktadır (Lev. IVb)⁸⁹. Caminin yapımına, Diyarbakır’ın 12. Osmanlı Valisi İskender Paşa’nın emriyle 1554 senesinde ve üç yılsonunda 1557’de tamamlanmıştır. İskender Paşa 1551-64 yılları arasında Diyarbakır’da vali olarak 14 yıl görev yapmış ve bu yöreye gönülden bağlandığını yaptırdığı camii ile göstermiştir⁹⁰.

Tek kubbeli, kare planlı, caminin güneyi 19.20 m gelir (Lev. XXa). Son cemaat yeri yanlara taşarken arkalarına, harime bitişik olarak, birer tek katlı ufak hücre eklenmiş, böylece avlu yüzü daha enli ve görkemli kılınmıştır⁹¹.

⁸⁶ Beysanoğlu 2003, s. 480.

⁸⁷ Tuncer 2002, s. 103.

⁸⁸ Tuncer 2002, s. 104.

⁸⁹ Çidam 2007.Şek.5.94

⁹⁰ Beysanoğlu 1989, s. 123.

⁹¹ Tuncer 1996, s. 46.

6. Safa (Parlı) Cami

Parla Camii olarak ta bilinen Evliya Çelebi'nin İparye diye isimlendirdiği Safa Camii, Merkez Sur ilçesi, Melik Ahmet Caddesi, Kara Camii Sokak'ta yer almaktadır (Lev.IIb)⁹².

Akkoyunlu döneminde yapıldığı tahmin edilmekte ise de tamiratının (1531-1532) tarihleri arasında yapılmış olmasından dolayı Osmanlı sanatını çağrıştırmaktadır⁹³.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde minarenin kirecine yetmiş yük Diyarbakır çevresinde yetişen kokulu bitkiler, Misk-i Hoten, katılarak bina edildiği için İparye yani Miskli Cami denildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle minarenin kılıf içinde tutulduğu ve sadece Cuma günleri bu kılıfın çıkartıldığı söylenmektedir (Lev. XXb).

Yanlarda ikişer ayağa, kuzey ve güneyde harim ana duvarına oturan sekizgen kasnaklı, tek orta kubbeli, enine planlı kâgir bir camiidir⁹⁴.

7. Melek Ahmed Paşa Cami

16. yüzyılda, Diyarbakırlı Melek Ahmed Paşa tarafından yapılmıştır. Plan ve mimarisinde Mimar Sinan'ın etkisi görülmektedir. Mihrabı çinilerle kaplıdır. Altta dükkân ve depolar üstte cami bölümüyle ilginç yapılardandır⁹⁵.

Orhan Cezmi Tuncer bu yapı ile ilgili şunları belirtmektedir: '1588 yılında ölen Mimar Sinan'ın ömrünün son günlerinde bu yapıyla uğraşma şansı yoktur. Onun ekolünden bir kalfa tarafından yapılmış olabilir'.

Minare kitlenin kuzeyinde, tonozlu batı geçidiyle aynı doğrultudadır. Kare planlı küp bölümü yerine yine Diyarbakır geleneğine uyarak kitleden ayrı bir yerde siyah bazalttan yapılmıştır⁹⁶.

8. Fatih Paşa (Kurşunlu) Camii

Kubbelerin kurşun ile kaplı olmasından ötürü Kurşunlu Cami diye de anılan Diyarbakır'daki ilk Osmanlı eseri olan cami, Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda, Fatih Paşa

⁹² Çıdam 2007. Şek.5.73.

⁹³ Altınboğa 1999, s. 22.

⁹⁴ Tuncer 1996, s. 152.

⁹⁵ Özgen-Aytekin 2004, s. 87.

⁹⁶ Tuncer 1996, s. 158.

Mahallesi, iç sokakta bulunmaktadır⁹⁷(Lev. IVa)⁹⁸. 1516-1520 yılları arasında yapılmıştır. Yazıtlı dış kapısı 1819 yılında da yıkılmıştır. Camiyi yaptıran Bıyıklı Mehmet Paşa'nın mezar taşında 24 muharrem 928 Salı günü öldüğü yazılıdır. Bu durumda caminin Mehmet Paşa'nın ölümünden bir yıl önce tamamlandığı anlaşılıyor. Camiyi yaptıran, Diyarbakır'ı Osmanlı ülkesine katan ve ilk vali olan Bıyıklı Mehmet Paşa'dır. Diyarbakır'ın ilk Osmanlı yapısı da bu camidir⁹⁹.

Kare planlı harimin doğu ve batı yönlerinde kuzey uçta birer hücreli olup son cemaat yerinin yedi kubbeye enine genişlemesini sağlar. Minare sağ uçtaadır. Siyah bazalt taşından akça geçmez örgülü kare planlı kaideden üst köşelerde profillerle gövdeye erişilir. Yoğun yerleşme nedeniyle caminin avlusu daralmış ve dış duvarları, özellikle batı ve kuzey yönde yok olmuştur. Kuzeybatı yönde bir kemer vardır¹⁰⁰.

9. Hazreti Süleyman Cami

Hazreti Süleyman Cami, Merkez Sur İlçesi, Saray Kapı yanında bulunmakta ve Nassiriye, Murtaza Paşa, Kale Ve Halid b. Velid Camii isimleri ile de anılmaktadır¹⁰¹. Kale camii olarak ta anılır. Nisanoğulları'ndan Ebu'l-Kasım Ali tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Caminin, kesin bir bilgi olmamakla birlikte, 1160'lı tarihlerde yapıldığı sanılmaktadır¹⁰².

Camideki süslemeler bazalt ve kalker üzerine oyma ve sgraffito tekniğinde; ahşap üzerine ise boyama tekniğiyle oluşturulmuştur (Lev. XXVIa).

İç kalede surlara bitişik olan bu cami Selçuklu tarzında olup minaresi ise Arap üslubunda yapılmıştır. Kare planlı minare, üç ara silmeyle daralmadan yükselmektedir. Ulu cami ve Şeyh Matar camilerinin de minareleri kare planlı ve bazalttandır.

10. Hadım Ali Paşa Cami

Ali Paşa Camii, Mardin Kapı ile Urfa Kapı arasında aynı adla anılan mahallede yer almaktadır (Lev. VIb)¹⁰³. Diyarbakır Valilerinden Hadım Ali Paşa tarafından, 1534-

⁹⁷ Melek-Demir 2009, s. 67.

⁹⁸ Çıdam 2007.Şek.5.81

⁹⁹ Sözen 1971, s. 65.

¹⁰⁰ Tuncer 1996, s. 107.

¹⁰¹ Çelebi 2004, s. 25.

¹⁰² Özgen-Aytekin 2004, s. 38.

¹⁰³ Çıdam 2007.Şek.5.101

1537 yılları arsında yaptırılmıştır. Kesin yapım tarihini veren bir yazıtta rastlanmamıştır¹⁰⁴.

Hadım Ali Paşa Amidâ'nın 6. Osmanlı Valisi olup 1534-37 yılları arasında burada görev yaptı¹⁰⁵.

Ali Paşa Camisi, bir yapı topluluğunun içinde yer almaktadır. Doğusunda şafilere ait cami, batısında medresesi, kuzey-doğusunda Zikir Yeri olarak adlandırılan, beşik tonozlu, dikdörtgen tek bir mekândan ibaret bir yapı ve hamam yer almaktadır. Kesme taştan tek kubbeli olarak yapılmıştır. Son cemaat yeri ve kubbe kasnağında, yatay şekilde siyah-beyaz taş sıralarından meydana gelen bir sistem kullanılmış, ayrıca kasnakta tuğladan sıralar da yer almaktadır¹⁰⁶.

11. Hüsrev Paşa Camii

Hüsrev Paşa Camii kentin güneyinde, Keçi Burcu ve Mardin Kapı yakınında, Deliller Hanı'nın doğusunda, Turistik Caddesi, Hüsrev Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır (Lev. Va)¹⁰⁷. İkinci Osmanlı Valisi Hüsrev Paşa tarafından 1521- 1528 yılları arasında medrese olarak inşa edilmiş, 1728 yılında minare eklenerek camiye çevrilmiştir (Lev. XXV, XIXa). Silindir gövdeli minaresi Selçuklu üslubundadır. Cami, siyah-beyaz kesme taslardan yapılmıştır Caminin Turistik Caddesi'ne bakan tarafında, önünde, sağlık ocağı ve ilköğretim okulu yer almaktadır¹⁰⁸.

12. Nasuh Paşa Camisi

Fatih Paşa Mahallesi'nde, Kurşunlu Sokak'ta yer alır. Nasuh Paşa'nın, adıyla anılan camiyi, 1606-1611 yılları arasında eşi Servinaz Hanım için inşa ettirdiği söylenir. 1819 yılında İçkale'den atılan top mermisiyle minaresinin üst kısmı yıkılmış, o günden sonra Minareya Qot (Kesik Minare) adını almıştır.

Minarenin yıkılmayan kısmı siyah taşlarla örülmüş olup silindir biçimindedir. Sonradan onarım için eklenen kısımda şerefe ve şerefenin üstü beyaz taşlarla örülmüştür.

¹⁰⁴ Sözen 1971, s. 76.

¹⁰⁵ Tuncer 1996, s. 134.

¹⁰⁶ Sözen 1971, s. 77.

¹⁰⁷ Çıdam 2007.Şek.5.105.

¹⁰⁸ Çıdam 2007, s. 147.

D. MEDRESELER

Medreseler, İslam dininin ilk çıktığı tarihlerde, mescit hücreleri olarak ortaya çıkmıştır. Medreselerin birer örgün eğitim kurumlarına dönüşmesi ise Abbasiler dönemine denk gelir.

Medreselerde İslam bilimlerinin yanı sıra astronomi, tıp, felsefe, gibi birçok değişik bilim dalları okutulmuştur. Özellikle ortaçağdaki İslam medreselerinde İbn-i Rüşd ve İbn-i Sina gibi büyük düşünürler yetiştirmiştir.

Kuzey Mezopotamya'da ilk medreselere Diyarbakır ve Mardin yörelerinde rastlamaktayız. Diyarbakır içinde, kaynaklarda birçok medreseden bahsedilse de bazı medreseler günümüze kadar gelmeyi başaramamıştır. Artuklular sürecinde yapılan¹⁰⁹ Mesudiye Medresesi, Eyyubiler sürecinde yapımına başlanan Zinciriye medresesi, Osmanlılar döneminde yapılan Latifiye Medresesi, Hüsreviye Medresesi, Ali Paşa Medresesi ve Muslihüddin Lari Medresesi günümüze kadar ulaşmayı başaran medreseler arasındadır (Lev. XXVII, XXVIb).

Medreseler yapı bakımından eyvan, dershane, mescit, talebe odaları, yemekhane, avlu, avlunun içinde havuz, çeşme gibi temel yapıları barındırmaktadır.

1. Mesudiye Medresesi

Diyarbakır Ulu Cami'nin kuzeyinde ve camiye bitişik bir yerde bulunur. Anadolu da yapılmış olan en büyük en eski medreselerden biri olup 1198-1223 yılları arasında Artuklular tarafından yapılmıştır. Medresenin yapımı Artuklu Meliki Ebu Muzafer döneminde başlayıp Melik Mesud lakaplı Mevdud zamanında tamamlanmıştır. Medresenin planı Halepli Usta Cafer Bin Mahmud tarafından yapılmıştır.

Medresenin kitabelerinden elde edilen bilgiler ışığında dört Sünni mezhebe yönelik fıkıh dersleri verildiği bununla birlikte astronomi, tıp, fizik, matematik, biyoloji, kimya, edebiyat ve felsefe gibi dersler okutulmuştur (Lev. XXVIb).

Medrese üzerinde bulunan motif ve kitabeler değerli bir sanat eseri niteliğindedir. İki adet girişi bulunmaktadır. Bu girişlerden bir tanesi Ulu Cami'ye doğru açılırken diğeri ise asıl kapı olup yapının kuzey kısmında bulunur. Kareye yakın bir plana sahip avlunun güneyinde biri büyük üç kemerli revak yer almaktadır. Mihrabın

¹⁰⁹ Baş 2006, s. 54.

sağ ve sol kısmında yapıda oluşabilecek hasarları tespit etmeyi sağlayan döner taş sütun dikkat çekicidir. Açık medrese plan tipleri arasında tek veya çift eyvanlı plan tipleri arasına girer. Kesme taşlarla ve iki kat şeklinde imar edilmiştir.

2. Zinciriye (Sincariye) Medresesi

Yaygın görüşe göre 1236 yılında Eyyubi hükümdarı Melik Salih Necmeddin döneminde yapılmıştır. Ulu cami'nin batı kısmında yer alır. Halk arasında Sincariye medresesi olarak ta bilinmektedir. Medresenin güneybatı kısmında yer alan kitabeye göre medresenin mimarı Ebu Dirhemdir. Bazı kaynaklarda 1198 yılında Artuklular döneminde yapıldığı söylenmektedir.

Plan açısından diğer Anadolu medreselerinden farklıdır. Kesme bazalt taştan tek katlı olarak yapılan medresenin dışa açılan kapısı kuzey kısmında yer almaktadır. İki eyvanı olan medrese giriş eyvanı çapraz tonozla örülmüştür. Avlunun üstü açık ve etrafı kemerli revaklarla çevrilidir, ortasında fiskiyeli bir havuz yer almaktadır. Avlunun etrafında birbirinden farklı odalar yer almaktadır (Lev. XXVII).

1934 yılında bir onarımdan geçerek Diyarbakır Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise Sur İlçe Müftülüğüne ait Yatılı Kız Meslek Hafız Kuran Kursu olarak kullanılmaktadır.

3. Latifiye Medresesi

Bu medrese, Kurşunlu Cami'nin külliyesinde yer almaktadır. Tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. İki sahanlığı bulunan medresenin duvarları siyah bazalt taşlarla örülmüştür. 19. yüzyıl'da medrese olarak kullanılan bu yapı, bir dönem cami olarak da kullanılmıştır. Bıyıklı Mehmet Paşa, camiye yaptıırken birçok mülkünü bu camiye bağışlamıştır. Şafiiler bölümü de sonradan camiye ek olarak yapılmıştır.

Uzun süre atıl kalan bu yapı, 2004 yılında onarılarak SHÇEK Kadın ve Çocuk Eğitim Merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

4. Ali Paşa Medresesi

Turistik Cadde üzerinde, Ali Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Hadım Ali Paşa tarafından 1534-1537 yılları arasında yaptırılmıştır. Tuhfet-ül Mimarın de Mimar Sinan'a ait olduğu yazar¹¹⁰.

Medrese tek katlı dikdörtgen biçimindedir. Avlunun sağında ve solunda önü eyvanlı olan beşer oda vardır. Avlunun güneyinde yarım sekizgen planlı mescit bölümü yer almaktadır. Burası aynı zamanda derslik olarak da kullanılmıştır. Medresenin asıl örtüsü toprak iken sonradan onarılarak şimdiki haline getirilmiştir. Bir dönem Düşkünler Evi olarak kullanılan medrese, günümüzde Sur İlçe Kaymakamlığı'na tahsis edilmiştir.

E-KİLİSELER

1. Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi

Ortodoks Süryanilere ait bir kilisedir. 3. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen yapı, günümüze dek birkaç kez yanmış, yıkılmış, yenilenmiş, defalarca onarım geçirmiştir (Lev. VIa)¹¹¹. Mardin'deki Deyr-ül Zafaran'dan gelen Patrik 2. Yakup, 1871 yılında ölene kadar burada yaşamış ve yapı o dönemde Patriklik Merkezi olarak ta hizmet vermiştir¹¹².

Dış kapıdan ilk girilen avlu esas avludur. Avlunun doğusunda kilise binası, kuzey ve güneyinde lojman olarak kullanılan yapılar, batısında ise giriş kapısı ve küçük bir bahçe yer almaktadır. Zemini bazalt kaplı olan avlunun ortasında küçük bir süs havuzu bulunmaktadır (Lev. XXVIII). Birinci avlunun batısında yer alan küçük bahçe, bazalt malzemeden yapılan bir kapı ve alçak duvarla avludan ayrılmıştır. Bahçede ağaç ve çalı gruplarından oluşan bitkiler ve küçük bir kameriye bulunmaktadır. Avlu, yapı olarak kentteki geleneksel avlu şekillerine benzemektedir¹¹³.

Antakya patriği 1034 yılında buraya Malatya'dan buraya tayin edilmiş, kilise de 1933 yılına kadar Diyarbakır Süryani Patrikliği'nin merkezi olarak kalmıştır¹¹⁴. Diyarbakır kent merkezinde sadece Süryanilere ait olmak üzere 10 adet kilisenin varlığı

¹¹⁰ Tekin 1997, s. 152.

¹¹¹ Çıdam 2007.Şek.5.109.

¹¹² Özgen-Aytekin 2004, s. 76.

¹¹³ Çıdam 2007, s. 151.

¹¹⁴ Lim 2009, s. 237.

yazılı kaynaklarda geçmesine rağmen, bugün ayakta kalabilen tek Süryani kilisesi olan Meryem Ana Kilisesi, şehrimizin en önemli dinsel yapılardan biri olma özelliğini taşımaktadır¹¹⁵.

2. Surp Giragos Ermeni Kilisesi

Dört Ayaklı Minare'nin karşısında Göçmen Sokak'ta yer alan bu kilise 1515-1518 yılları arasında yapılmış ancak çıkan yangın üzerine 1888 yılında yeniden inşa edilmiştir (Lev. Vb)¹¹⁶. Siyah bazalt taşından inşa edilen kilisenin bir zamanlar Gotik tarzda beş katlı bir çan kulesi de bulunmaktaydı. Ancak bu kule Dört Ayaklı Minare'den daha yüksek olduğu için 1916 yılında yıktırılmıştır. I. Dünya Savaşı başlarında kilise Alman ordu karargâhı olarak kullanılmıştır. Daha sonra 1960 yılına kadar askeri depo ve Sümerbank deposu olarak kullanılmış ve en sonunda Ermeni cemaatine devredilmiştir¹¹⁷.

1880 yılındaki büyük yangından sonra ek binalar inşa edilmiştir. Yapılan eklemelerle 2'si kilisenin 2. Katındaki kadınlar mahfilinde, 5'i giriş katında olmak üzere 7 horanlı olarak hizmet veren kilise 3000 kişi kapasitelidir (Lev. XXIXa). Kilisenin sol tarafındaki avludan açılan bir girişle, ana kiliseye bağlanmış bir de şapel inşa edilmiştir.

3. Surp Sarkis Ermeni Ortodoks Kilisesi

İlk olarak 16. yy. da yazılı kaynaklarda yer almıştır. İçerisinde bir okulun da yer aldığı kilise, Hızır İlyas Kilisesi ve bir dönem çeltik fabrikası olarak da kullanıldığı için Çeltik Kilisesi olarak da anılmaktadır.

Ali paşa Mahallesi Karabulut Sokak'ta yer alan kilise, yukarıda kadınlar mahfili ve giriş katı olarak inşa edilmiştir ve 2 katlıdır. Günümüzde vaftiz odası, kadınlar mahfiline çıkan merdivenler, horanlar, avlu ve yıkılan okulun duvarları hala görülebilmektedir.

¹¹⁵ Şimşek 2003, s. 150.

¹¹⁶ Çıdam 2007.Şek.5.113.

¹¹⁷ Lim 2009, s. 219.

4. Mar Petyun Keldani Katolik Kilisesi

17. yy. da inşa edildiği tahmin edilmektedir. Doğu Süryanileri (Keldaniler) tarafından kullanılan kilise, günümüzde hala sağlam ve kullanılabilir olarak Özdemir Mahallesi Şeftali sokakta yer almaktadır.

8 Ocak 1681 tarihinde “Amid Keldani Patrikliği” ismiyle Patriklik merkezine dönüştürülen kilisenin, patrikhane bölümleri günümüzde yıkılmış olmasına rağmen, kilisenin ana binası ve avlu kısmı hala sağlamdır.

Narteksi bulunmayan yapı üç neflidir. Nefler arasında sivri kemerler yer alır. Avluda hizmetlilere ait yöresel mimari özellikler taşıyan üniteler yer alır¹¹⁸.

5. Ermeni Katolik Kilisesi

Hasırlı Mahallesi Muallak Sokak'ta yer alan kilise, 16. yy. da yapılmıştır. Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan kilise, Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmektedir. Restorasyon programı 2009 yılında başlayan kilisede, Ermenice yazıtlar ve çeşitli din görevlilerine ait mezar taşları bulunmaktadır (Lev. XXIXb).

Yukarıda kadınlar mahfili ve giriş katından oluşan kilisenin lojmanları ve bir de avlusu bulunmaktadır. Diyarbakır kiliselerinde çok görülmeyen bir mimari ve süsleme tarzı olan çinicilik, Ermeni Katolik Kilisesi'nde bolca kullanılmıştır. Oldukça sağlam olan yapının çan kulesi de günümüze ulaşmayı başarmıştır.

F. HAMAMLAR

Kaynakların verdiği bilgilerden Diyarbakır'da diğer yapıların yanı sıra hamamların da büyük bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Diyarbakır merkez sancağında 1300 H. yılına kadar 13 hamam vardır.110 1317-1319 H. yılına gelindiğinde hamam sayısı 8'e düşmüştür¹¹⁹.

Diyarbakır Vilayeti Salnamesi'başlığı adı altında, ilki 1869 yılında yayınlanan salnamede, hamamlar hakkında oldukça bilgi vardır. Ayrıca Diyarbakır'dan geçen ve

¹¹⁸ Korkmaz 2006, s. 40.

¹¹⁹ Baydur 2007, s. 25.

çeşitli konulara değinen gezginler içinde özellikle Evliya Çelebi hamamlara yer vermiş, öyküleriyle birlikte anlatmıştır¹²⁰.

Anlatılanlara göre geçmişte kente gelen herkesten, hamamlardan birinde yıkanıp paklanması, kirlerinden arınarak şehre girmesi istenirmiş. Bu nedenle kentin dört ana girişinin yakınlarında mutlaka hamam olmuştur. Günümüzde de varlıklarını sürdüren hamamların kimisinde yenileme çalışmaları yapılmakla birlikte, bunların büyük bölümü kullanılmamaktadır¹²¹.

1. Paşa Hamamı

Şeyh-Matar cami civarında, Hançeppek mahallesine giden yolun solunda bulunmaktadır. Eski adı 'Behram Paşa Hamamı' idi. Halk arasında 'Paşa Hamamı' olarak bilinir. Hamam 1564-1567 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Kitabesi yoktur¹²².

Paşa Hamamı, kuzey-güney istikametinde uzanır. Haçvari, dört eyvanlı ve köşe hücreli bir plana sahiptir. Hamama giriş sağındaki ve solundaki pencereler, sağır sivri kemerler içine oturtulmuş olup güneyde bulunan kapı dışında, batıdaki bir başka kapıda soyunma yerine açılır. Mekân oldukça geniştir. Kubbesi sekizgen bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Kubbeye geçiş pantadiflerle sağlanmıştır.

2. Vahap Ağa Hamamı

Gazi Caddesi üzerinde, Dağ Kapısı'na giden yolun solundadır. Hamamın mimarı ve yapılış tarihi bilinmediği gibi, Vahap Ağa'nın kimliği de tespit edilememiştir. XVI. veya XVII. yüzyıldan kalma bir eser olduğu söylenmekte, plan tipi de bunu eder bir mahiyet arz etmektedir¹²³.

Doğu-batı istikametinde uzanan hamamın yapılışında, dışta çoğunlukla moloz taş, portal yakınlarındaki bölümlerde kesme taş kullanılmıştır. Pek çok değişikliğe görünen yapının caddeye bakan yüzüne bir sıra dükkân yapılmıştır. Soyunma yeri betonarme olarak caddeye bakan kısma, dükkânlara açılmıştır¹²⁴.

¹²⁰ Sözen 1971, s. 207.

¹²¹ Lim 2009, s. 9.

¹²² Beysanoğlu 2003, s. 604.

¹²³ Beysanoğlu 2003, s. 675.

¹²⁴ Beysanoğlu 2003, s. 675.

3. Deva Hamamı

Gazi Caddesi üzerinde, Balıkçılarbaşı kavşağı ile Mardinkapı arasında yer almaktadır. 16. Yüzyıl'da inşa edilmiştir. Eski bir öyküye göre, kervandan kaybolan bir deve birkaç gün arandıktan sonra bu hamamda bulunmuştur. Bu nedenle hamama, "Deve Hamamı" da denilmektedir. Ayrıca şifa kaynağı olması nedeniyle halk arasında "Deva Hamamı" diye de adlandırılır.

Dikdörtgen planlı olan hamamın yapı malzemesi bazalt ve moloz taştır. Sekizgen kasnak üzerine oturtulan, sekiz köşeli kubbesi olan hamama girildiğinde, geniş soyunmalık kısmına geçilir. Kubbeye geçişler tromplarla sağlanmıştır. Soğukluk yan yana iki kubbe ve yarım kubbeyle örtülmüştür. Bu plan özellikleriyle farklı bir mimariye sahiptir.

4. Melek Ahmed Paşa Hamamı

Melek Ahmet Paşa Caddesi üzerinde bulunan bu hamam da Melek Ahmet Paşa tarafından 1564 yılında yapımına başlanmış, 1567'de tamamlanmıştır. Dikdörtgen planlı hamamda, yapı malzemesi olarak kesme bazalt ve moloz taş kullanılmıştır. Sekiz köşeli kasnak üzerine oturtulan sekizgen bir kubbeye sahiptir. Kubbenin ortasında sekiz köşeli bir feneri vardır.

G. TÜRBELER

1. Sahabeler Türbesi

Bugünkü şeklini Osmanlı dönemindeki ekleme ve onarımlarla alır. Merkez Sur ilçesinde, İçkale'de bulunan Hz Süleyman camii haziresinde 20'den fazla şehid sahabe metfundur. Amid fethine katılıp şehid düşen sahabelerin, fetih sonrası Hazreti Süleyman Camii ve Türbelerin bulunduğu alana fetih sonrası Diyarbakır'ın ilk camisinin inşa edildiği kaynaklarda anlaşılmaktadır¹²⁵. Türbenin girişinde Silahtar Murtaza Paşa'nın yaptırdığı gösteren yazıt bulunmaktadır. Türbe yapılan sonunda, caminin batı duvarına yerleştirilmiştir. Bu yerleştirilmiş sırasında caminin içinden girilen bir kubbeli mekân ile kesildiği açıkça belli olan yarı kubbeli kısım kalmıştır. Pandantifli kubbenin örttüğü

¹²⁵ Brunessen 2003, s. 260.

kısımın yeni yapılan türbeye biri güney duvarında diğeri batı duvarında olmak üzere üç açıklık vardır. Kesilmiş, yarısı kalmış kubbeli kısım ise yalnız cami mekânına açılmaktadır¹²⁶.

Hız. Süleyman Cami'nin avlusunda iç giriş kapsının kapısında, iç avluda bulunan türbedeki üç kabirde, 1631 yılında Diyarbakır Valiliğine atanan, Diyarbakır'ın 57. Osmanlı Valisi Silahtar Murtaza Paşa'nın iki oğlu ve eşinin metfun olduğu, türbe giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır¹²⁷.

2. Sultan Suca Türbesi

13. yüzyılda kesme ve moloz taşlardan yapıldığı tahmin edilen yapı, Mardin Kapısı içinde, Deliller Hanı'nın karşısından yer almaktadır¹²⁸. Şücaiye Medresesi ve çeşmeden oluşan yapı topluluğu içinde bulunmaktaydı. Yol açma çalışmaları sırasında medrese yıkılmış, çeşme ise Mardin kapısının batısına, sur dibine taşınmıştır¹²⁹. Bugün cadde ortasında bulunan kare planlı türbenin iç kenarı 4,07, dış kenarı 5,48 metredir. Türbeye doğu yönünden girilebilmektedir. Türbenin içi dışına nazaran daha zengin görünüştedir. Döşeme hizasından kubbe kilit taşınan kadar, bir sıra siyah bir sıra beyaz taş ile örülmüştür. Türbenin iç döşemesi topraktır¹³⁰.

3. İskender Paşa Türbesi

İskender Paşa Cami'nin bahçesi içindedir. İskender Paşa'nın ya da çocuklarının yaptırdığı sanılmaktadır. Diyarbakır türbeleri içinde en ilginçlerindedir; mescit ile mezar olmak üzere iki kısımdan oluşur¹³¹. Yapı iki kısımdan meydana gelmiştir: Kuzeyde süslü mihrabı dilimli kemerli pencereleri bulunan, tek kubbeli mescit kısmıyla, güneyde yer alan türbedir. Yapını tümü siyah-beyaz taş sırasıyla yapılmıştır. Dış görünüşü, gerek bu taşların verdiği hareket, gerekse pencere kemerlerinin ilginç şekillerinden dolayı az rastlanır özelliktedir¹³².

¹²⁶ Sözen 1971, s. 186.

¹²⁷ Bulduk 2004, s. 56.

¹²⁸ Özgen-Aytekin 2004, s. 98.

¹²⁹ Tuncer 1986, s. 100.

¹³⁰ Tuncer 1986, s. 100.

¹³¹ Özgen-Aytekin 2005, s. 99.

¹³² Sözen 1971, s. 177.

4. Sarı Saltuk Türbesi

Urfa Kapısı'nın iç yönünde, Gülşeniler Türbesi olarak bilinen yapılar topluluğu içindedir. Mimarisi ve süslemeleriyle Diyarbakır türbeleri içinde önemli bir yere sahiptir¹³³. Sarı Saltuk Türbesi'nde sekizgen gövdeyi çepeçevre kuşatan ayetlerden oluşan bir satır yazı görülür. Türbenin içinde Sarı Saltuk'un kimliğini aydınlatacak bir kitabe bulunmamaktadır¹³⁴. Geç devirde yapılan kötü onarımlar, türbenin genel görüntüsünü biraz değiştirmiş olmasına rağmen, yapı tümüyle özelliklerini yansıtmaktadır. Tamamen kesme taşlardan yapılmıştır. Sekizgen bir kısmı, yüksek bir kasnağı, kiremitle örtülü piramidal bir külahı bulunmaktadır. Dıştan piramidal bir örtü sistemine karşılık, içinde kubbe kullanılmıştır¹³⁵.

5. Lale Bey Türbesi

Lale Bey Cami'nin yanındadır. Camiyle aynı dönemde, tahminen 15-16. yüzyılda yapılmıştır. Yapıda bulunan 'mumyalık' bölümü Diyarbakır türbelerinde pek sık rastlanmayan bir özelliktir¹³⁶. Akkounlu eseri olan caminin kuzeydoğu köşesinde bulunan türbe, Lala Kasım Bey'in kendisine ait değildir. Zira Lala Kasım Bey 1535 yılında vefat etmiş ve amcası Murad Bey tarafından Kalkan (Şerbetîn) Köyü'nde defnedilerek mezarı üzerine de bir kümbet yaptırılmıştır¹³⁷.

Türbe kesme ve moloz taşlardan yapılmıştır. Kare bir gövde üzerinde oturmaktadır. Türbenin özellik taşıyan yanı, şehrimizdeki türbelerde pek rastlanmayan bir mumyalık kısmının bulunmasıdır¹³⁸.

6. Özdemir Oğlu Osman Paşa Türbesi

Diyarbakır'da 1571-1575 yılları arasında dört yıl valilik yapan Özdemiroğlu Osman Paşa adına 1585 yılında yaptırılmıştır. Tuhfet-ül Mimarisinde Mimar Sinan'ın eseri olduğu yazar. Fatih Paşa Camisinin batısında yer alan türbe, kemerli bir kapıyla caminin avlusuna bağlanmaktadır. Fatih Paşa Cami'nin çevresinde yer alan yapılar içinde camiye en yakın ve onun cephe görünümünü bir bakıma tamamlayan türbe,

¹³³ Özgen-Aytekin 2004, s. 98.

¹³⁴ Beysanoğlu 1985, s. 83.

¹³⁵ Sözen 1971, s. 169.

¹³⁶ Özgen-Aytekin 2004, s. 98.

¹³⁷ İlhan 1996, s. 194.

¹³⁸ Beysanoğlu 2003, s. 478.

aradaki oldukça uzun zaman aralığına rağmen yinide camiyle bir bütün teşkil etmektedir¹³⁹.

H. MÜZELER

1. Ziya Gökalp Müzesi

1806 yılında bazalt taşlardan inşa edilmiş bir başka geleneksel evdir. Sosyolog ve yazar Ziya Gökalp 1876 yılında bu iki katlı evde dünyaya gelmiştir. 1956 yılında müzeye çevrilen binada yazarın kişisel eşyaları ve belgeleri sergilenmektedir. Ahşap bir kapıdan avluya girilmektedir. Etrafı mekânlarla çevrili avlunun güneyinde çift kemerli, açıklıklı fiskiyeli havuzu bulunan eyvan yer almaktadır¹⁴⁰.

2. Cahit Sıtkı Tarancı Müze-Evi

Camii Kebir Mahallesiinde, Ulu Cami'nin hemen kuzeybatısındaki Ziya Gökalp Sokak'ta bulunan bu klasik Diyarbakır evi şair Cahit Sıtkı Tarancı'nın 1910 yılında doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği evdir. 1733 yılında inşa edilen ev, 240 yıl sonra şairin anısını yaşatmak üzere müzeye çevrilmiştir. Tarancı'nın kişisel eşyaları, yazıları, aile fotoğrafları, kitapları vb. özel eşyalar burada sergilenmektedir. Cıs adı verilen beyaz malzeme ile tezat teşkil edecek siyah bazalt taşlardan yapılmış bina kadın ve erkeklerin ayrı kullandıkları haremlik ve selamlık bölümlerinden oluşmaktaydı (Lev. XXIII). Günümüzde selamlık kısmı yıkılmıştır. Kuzeye bakan bölümler yazlık, güneye bakanlar ise kışlık kullanım içindir. Diyarbakır evlerinde olduğu gibi burada da evlerin altı zerbembe denilen bodrum katı ile çevrilidir. Serin bir yer olduğundan kışlık yiyecekler toprak küplerde ve tel dolaplar içerisinde bu mekânlarda saklanmaktaydı. Mutfak, avlunun kuzeydoğu köşesinde tek kemer açıklıklı bir eyvandan ibarettir. İçinde yuvarlak kemerli bir niş içinde düzenlenmiş üç gözlü bir ocak bulunmaktadır¹⁴¹.

¹³⁹ Tekin 1997, s. 140.

¹⁴⁰ Lim 2009, s. 217.

¹⁴¹ Lim 2009, s. 225.

I. KÖPRÜLER

1. Dicle (On Gözlü) Köprü

Halkın arsında ‘On Gözlü’, kaynaklarda ise ‘Dicle Köprüsü’. Üzerindeki yazıtlardan dan Mervaniler döneminde 1065 yılında inşa edildiği belirtilse de; köprü olarak 515 yılında 1. Anastasias tarafından yaptırıldığı ve değişik yüzyıllarda onarımlar gördüğünü biliyoruz¹⁴².

Köprünün uzunluğu 172 m. dır . Genişliği ise batı tarafından başlamak suretiyle ilk beş gözde 10 m. beşinci gözden itibaren yaklaşık 4 m. kadar daralarak ortalama 6 m. kadardır. Son gözün de aşılması ile birlikte yol tekrar ilk genişliğine ulaşır (Lev. XXX). Köprü trafiğe açık olduğu için üstü asfalt ile kaplanmış ve böylece döşeme taşları asfalt kaplama altında kalmıştır. Yapılan restorasyon çalışmasında köprünün özgün döşeme taşları açığa çıkarılmıştır¹⁴³.

Yapılan restorasyondan sonra günümüzde araç trafiğine kapatılmıştır.

2. Deve Geçidi Köprüsü

Köprü, Diyarbakır’ın 20 km. kuzeyindeki Devegeçidi suyu üzerindedir. Varlığı 10 Haziran 1970 yılında çıkarılan köprü, yedi gözlü sivri kemerli ve tamamen kesme bazalttan yapılmıştır ¹⁴⁴. Artukoğulları ve Eyyubiler Devri’nin ünlü mimari Cafer Bin Mahmud’un eseri tamamen kesme kara taştan, özenle yapılmıştır. Bugün de ilk şeklindeki özelliklerini koruyan Devegeçidi Köprüsü yedi gözlüdür. Yükseklikleri ortadan yanlara doğru azalmaktadır. Hafif sivri kemerlidir. Suyun geldiği yönde, güneyde kemer ayakları üçgen mahmuzlarla bitmekte, bugün de büyük bir kısmı durmaktadır. Köprünün yıpranan yeri korkulukları ve üst kısımdır. Ayrıca köprünün çeşitli yerlerinde bol şekilde usta işaretlerine rastlanmaktadır¹⁴⁵.

¹⁴² Özgen-Aytekin 2004, s. 110.

¹⁴³ Dalkılıç-Halifeoglu 2009, s.12.

¹⁴⁴ Beysanoğlu 2003, s. 349.

¹⁴⁵ Sözen 1971, s. 219.

J. KÖŞKLER-KONAKLAR

Farsça kökenli olan köşk kelimesi, kır ve açıklık yerlerde ya da bahçe içinde bulunan bağımsız evleri, yazlık binaları ifade etmektedir. Ayrıca bir saray ve konak bahçesinde müstakil olarak yapılan süslü küçük binalara da bu ad verilmektedir¹⁴⁶. Köşk, tek başına duran ve tek bir mekândan meydana gelen birimden, bileşik yapıya kadar değişik biçimlerde tasarlanmaktadır. Bir saray bölümü ya da özel eki olabildiği gibi, yerine göre kameriye, çardak, mahfil, hünkâr odası işlevini yüklenmektedir. Özellikle 19. yy. dan başlayarak kent içinde sürekli oturmak için kullanılan özel evler de güzel ve özenli niteliklerini vurgulamak için “köşk” adıyla anılmaya başlamıştır¹⁴⁷.

Diyarbakır’da köşk kavramı, şehrin zengin ve ileri gelen ailelerinin, şehir merkezinden uzakta yapılmış ve yazlık olarak kullandıkları gösterişli yapılar için kullanılmıştır. Diyarbakır Dicle Kıyısı’nda bulunan köşk yapıları, içinde yaşayanların zevklerine göre düzenlenmiştir ve dışa açık bir mimari göstermektedir. Yazın yazlık olarak kullanılan bu köşkler, gezi ve dinlenme amaçlı olarak da kullanılmışlardır¹⁴⁸.

1. Seman (Gazi) Köşkü

Mardin Kapısı’nın dışında, Dicle Köprüsü’nün batı yamacındadır. 15. yüzyıldan kalan bir Akkoyunlu Devri eseri olarak bilinir. 1937 yılında Diyarbakır Belediyesi tarafından Atatürk’e armağan edilmiştir. Bugün Atatürk Köşkü olarak tanınır. Köşk onarım sırasında oldukça değişikliğe uğramıştır. Siyah-beyaz taşlardan iki katlı yapılmış olan Seman Köşkü’nün kuzeyinde bir havuzu, hemen arkasında iki katta birer eyvan ve eyvanların iki yanında mekânlar yer almaktadır¹⁴⁹. Diyarbakır konutlarının içe kapalı mimarisine karşılık, köşklarinin dışa dönük ve manzarayı görmeye yönelik mimari tarzı bu köşte de görülmektedir. Yapının her iki katında birer eyvan ve eyvanların iki yanında mekânlar yer almaktadır. Ancak ikinci katın eyvandan itibaren Dicle’ye bakan bölümü sonradan yıkılmış ve teras olarak düzenlenmiştir. Yalın ve özellikli bir plana

¹⁴⁶ Sözen-Tanyeli 1994, s. 138.

¹⁴⁷ Akın 1997, s. 1056.

¹⁴⁸ Çiftçi 2007, s. 19.

¹⁴⁹ Sözen 1971, s. 236.

sahiptir. Müze şeklinde tanzim edilen köşkte, Atatürk'e ait eşyalar, belgeler ve fotoğraflar sergilenmektedir¹⁵⁰.

2. Erdebil (Ber Der-i Pır) Köşkü

Ongözlü Köprü'nün (Dicle Köprüsü) batısında ve yakınında yer aldığından 'Ber Der-i Pir' olarak ta bilinmektedir. Civarındaki 'Ağulu Dere' ile güzel bir mesire yeridir¹⁵¹. Diyarbakır'ın bu eski konağı Gazi Köşkü ile aynı tepe üzerindedir ve Kırklar Dağı, Dicle Nehri ve Hevsel Bahçelerine hâkim bir manzarası bulunmaktadır. M.S 512 yılında Kral I. Anastasias Dicle nehri üzerinde bir köprü yaptırmaya karar verdiğinde inşaat işçilerin kalabilmesi için buraya bir mekân yaptırır. Yani Erdebil ilkin bir konak olarak inşa edilmemiştir. 17. yy da pek çok defa yenilenmiş olan konak, Osmanlı devletine verdiği hizmetlerin karşılığı olarak, İbrahim Hafid Paşa'ya verilmiştir. Yakınlarda yeniden restore edilen yapı halen Diyarbakır Kültür Tanıtma Vakfı tarafından bir kültür merkezi olarak işletilmektedir¹⁵².

3. Kuşdili Köşkü

Köşkün çay odasında bulunan dilimli kemerli nişin üst kısmında Arapça yazılarla yazılmış H.1322 tarihi yer almaktadır. Buna göre yapının H.1322- (M.1904) yılında yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak köşkün kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Yapı tescillenmiştir.

Yapının zemin katında iki eyvan yer almaktadır. Yapının batı tarafında bulunan eyvanın iki kemeri vardır. Kırık kemerli bu eyvanın daha önceleri 'soğukluk' olarak kullanılan, şimdilerde ise su deposu olan, kaynak suyu mevcuttur. Bu eyvanda dikdörtgen bir havuz bulunmaktadır. Dikdörtgen havuzda bulunan su, bir kanalı izleyerek bahçedeki büyük havuza dökülmektedir. Yapının batı tarafında bulunan bu eyvanın, sol kısmında iki adet niş bulunmaktadır. Yine bu eyvanın kuzey duvarında, önceleri niş, şimdilerde pencere görünümünde iki adet pencere boşluğu mevcuttur. Bu eyvanın güney duvarında orta kısımda bir adet kör pencere bulunmaktadır. Bu eyvanın üst örtüsü düzdür ve içi sonradan alçı sıva ile sıvanmıştır. Zemin katta yer alan kırık

¹⁵⁰ Tekin 1997, s. 196.

¹⁵¹ Tekin 1997, s. 198.

¹⁵² Lim 2009, s. 240.

kemerli diğer eyvanın ise sel sebili bulunmamaktadır. Bu eyvan batıya doğru yönlendirilmiştir. Batıya yönlendirilen bu eyvan avludan yüksek bir kotta yapılmıştır¹⁵³.

4. Cemil Paşa Konağı

Suriçi bölgesi Ali Paşa Mahallesi Köylü Sokak'ta bulunan konak Osmanlı döneminde valilik yapan Ahmet Cemil Paşa tarafından 1888-1902 yılları arasında yaptırılmıştır.

Haremlik ve selamlık bölümlerinden oluşan Cemil Paşa Konağı, bütün Diyarbakır evlerinde olduğu gibi mekanlar geniş avlu etrafında yer almaktadır. Diyarbakır evlerinin yapı karakteristiği gibi bu konakta da kesme bazalt taş ve yapıya hareketlilik kazandırmak amacıyla “cıs” adı verilen malzeme kullanılmıştır. Yapının iki tane girişı bulunmaktadır. Haremlik ve selamlığın ortasında mabeyn bölümü vardır. Geniş havuzlu bahçesi, ahır, misafirhanesi ve diğer bölümleriyle küçük bir saray niteliğinde olan konak, taş işçiliğinin sergilendiği en güzel örneklerden biridir.

Haremlik kısmının kuzey tarafı kışlık, güney tarafı yazlık olarak kullanılmıştır. Doğu ve batı kısımları da mevsimlik olarak kullanılmıştır. Selamlık kısmında ise ahırlar, hizmetli odaları, kabul odaları, kahve odaları, mabeyn odası, dikdörtgen bir çerçeveye sahip elips bir havuz vardır.

¹⁵³ Çiftçi 2007, s. 33.

BÖLÜM III

DIYARBAKIR SİVİL MİMARİ

En az beş bin yıllık geçmişe sahip olan Diyarbakır evleri de binlerce yıllık bir tecrübe sonucu gelişerek, şehrin tarihi kimliğine ve iklim şartlarına en uygun duruma gelmiş malzemenin de etkisiyle kendine özgü karakteristik özellikler taşıyan bir mimari üslup kazanmıştır. Dışa kapalı yapılan evlere hep aynı örnekte yapılmış mütevazı bir kapıdan girilir. Bu kapıyla genellikle küçük bir holden geçilerek avluya girilir. Avlu evin haremî durumundadır. Bu nedenle dışarıdan avlu, avludan da dışarıya gözükmez. Rengârenk çiçekleri gülleri ve şadırvanlarıyla Diyarbakır evlerinin avluları hayat doludur (Lev. XXIV). Kara renkli bazalt örgülü duvarları ,”cıs” adı verilen beyaz renkli bezemelerle, pencere ve eyvan boşlukları ile hafifler ve zengin, zarif motifleri pencere ve gezmek parmaklıkları ile sevimsiz kasvetli görünüşü tamamen kaybolur¹⁵⁴. İklim, geleneksel Diyarbakır evlerinin planlanmasını etkileyen en önemli unsur oluşturmaktadır. Şehrin yer aldığı bölgede yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar çok soğuk ve yağışlı geçmektedir. Bu nedenle evlerin tasarımı, güneşten yaz aylarında en az, kış aylarında ise en fazla yararlanmak üzere yapılmıştır. Bu yüzden evlerde yazlık, kışlık ve mevsimlik bölümler oluşmuştur¹⁵⁵.

Diyarbakır evlerinde en çok bazalt taşı kullanılmıştır. Diyarbakır’da bu taşın iki cinsi vardır. Bunlar dişi taş ve erkek taş diye adlandırılmaktadır. Dişi taş, sağlam ve kara renklidir. Dişi taş hafif olduğu için, evlerde daha çok kullanılmıştır. Dişi taş genelde duvarlarda ve döşemelerde kullanılmıştır. Erkek taş ise boşluksuz ve ağırdır. Erkek taşın daha çok sütun, sütun başlıklarında ve havuzlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu iki kara taşın yanında, daha az dayanıklı olan, koyu görünüşü biraz olsun hafifletmek amacıyla kalker taşı kullanılmıştır. Kalker taşı, az bulunduğu için, fazla kullanılmamıştır. Yerine bazalt taşının yüzü beyazlatılıp, yapay bir görünümle aynı izlenim verilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda kara bazalt taşının, kasvetli görünüşünü hafifletmek amacıyla, “cıs” adı verilen beyaz renkli süslemelere de yer verilmiştir. Tuğla ve kiremit gibi taş malzemeler de yapılarda kullanılmıştır. Yalnız bu taşlar, bazalt taşına oranla çok az kullanılmıştır. Tuğla genelde, kubbe, tonoz yapımında

¹⁵⁴ Tekin 1997, s. 81.

¹⁵⁵ Büyükmihçi 2001, s. 96.

ve döşeme kaplamalarında; kiremit ise saçak kenarlarında ve çatılarda kullanılmıştır. Bazı camilerde rastlanılan, çatı kiremidinin yeşil renkte sırlı olanlarına, evlerin bir kısmında da rastlanmaktadır. Evler genelde düz ve damlar toprakla örtülmüştür. Döşemelerde horasan, sıvanın altında sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır. Diyarbakır evlerinde, damlar önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. Yazın, halk sıcaktan korunmak için damlarda kurdukları, “ taht” adını verdikleri yüksek ahşap karyolalarda yatmışlardır¹⁵⁶.

Diyarbakır mimarisinde vazgeçilmez mimari unsurlar vardır. Bunlar biri eyvan bir diğeri ise avludur.

Eyvan: Genellikle avlu seviyesinde olan ve bir iki basamakla çıkılan eyvan birimi, Diyarbakır ev mimarisindeki en önemli öğedir. Çoğunlukla iki tarafı kapalı, avluya bakan kısmı açıktır. Eyvanlar yazın güneşten daha az etkilensin diye kuzeye doğru yönlendirilmiştir. Eyvanın zemini ve duvarları dışı bazalt taştan yapılmıştır¹⁵⁷.

Avlu: Eyvanın tamamlayıcı öğesi durumundadır. Geleneksel Diyarbakır evlerinde ıslak alanlar, yarı kapalı alanlar, kapalı alanlar ve düşey bağı kuran merdivenler avludan doğrudan bağlantısı olan mekânlardır¹⁵⁸.

Harem ve selamlık olmak üzere iki bölümden oluşan Diyarbakır evlerine en güzel örnek olarak Cemil Paşa Konağı, İskender Paşa Konağı, Cahit Sıtkı Tarancı Evi, Ziya Gökalp Evi, Esmâ Ocak Evi’ni verebiliriz.

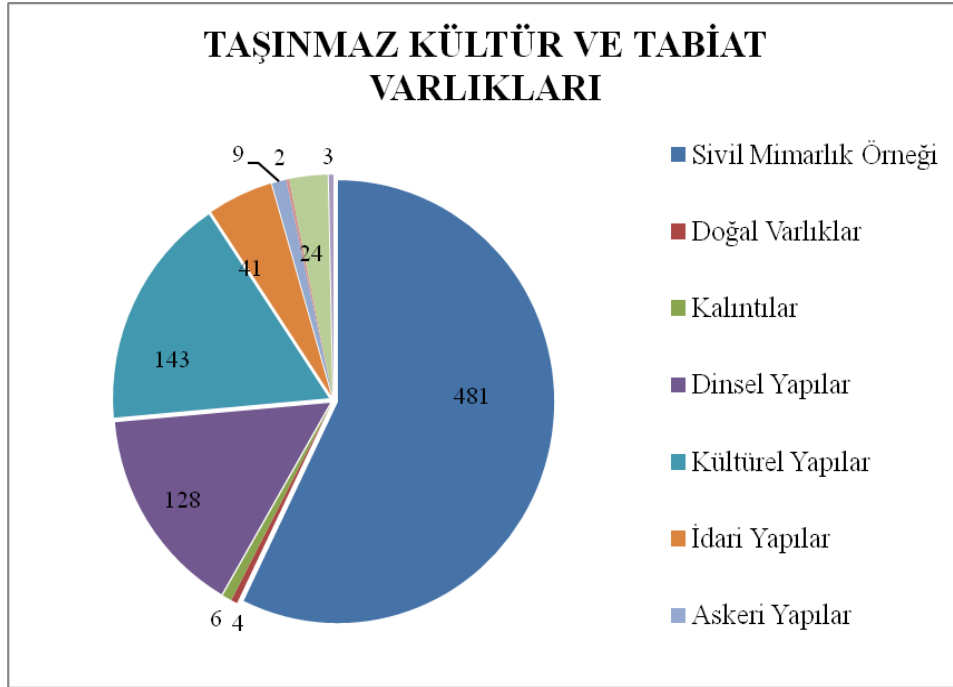
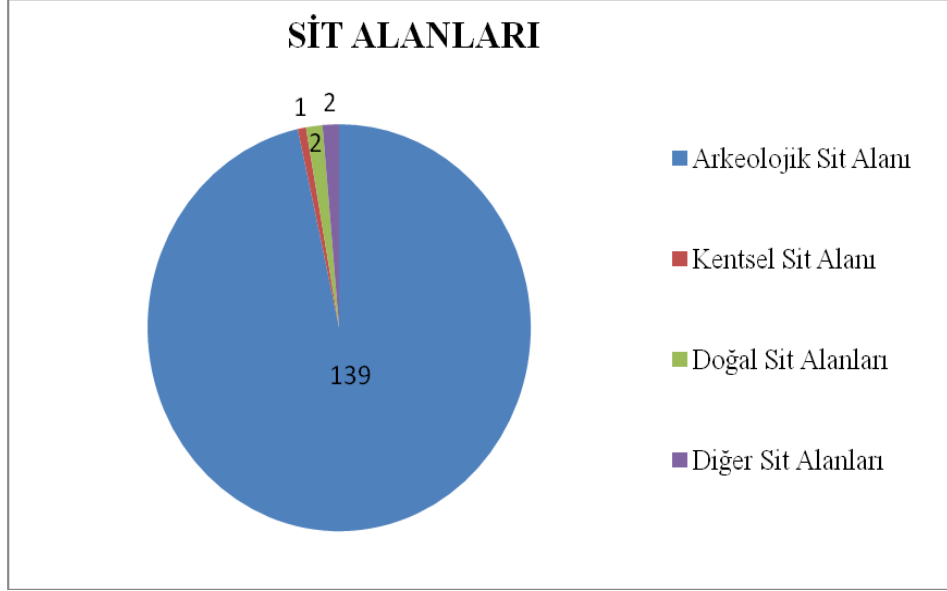
Diyarbakır sokaklarının ve de evlerinin şekillenmesinde surlar önemli bir rol oynar. Kentin gelişmesini sınırladığı için sur içinde yoğunlaşma artmış, evler birbirine yakınlaşmış, sokaklar daralmıştır (Lev. XVIIc). Bu da gölgelik alanların çoğalmasını ve serinliğin artmasını sağlamıştır. Bu tür bir sıkışıklık sokakların şekillenmesinde bazı durumlar yaratmış ve mahremiyeti sağlamak için evler, sokaklardan yüksek duvarlarla ayrılmıştır. Bazalt pake taş döşeli eski Diyarbakır sokaklarında sürekli akan çeşmeler, sokaklara temizlik ve canlılık katarmış.

¹⁵⁶ Çiftçi 2007, s. 22.

¹⁵⁷ Erginbaş 1953, s. 7.

¹⁵⁸ Tuncer 1999, s. 23.

BÖLÜM IV
DİYARBAKIR MERKEZ VE İLÇELER MADDİ KÜLTÜR
VARLIKLARI

Tablo 1: Diyarbakir Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanter Grafiği

A. SİT ALANLARI

Arkeolojik Sit Alanı	139
Doğal Sit Alanı	2
Kentsel Sit Alanı	1
Diğer Sit Alanları- Arkeolojik ve doğal Sit Alanları	2
TOPLAM	144

No	Adı	Adres	Kurul Kararı	Türü
1	Geyiktepe Höyüğü	Geyiktepe Köyü	22.02.1991/684	I.Der.Ark.Sit
2	Aşağı Ekinciler Höyüğü	Aşağı Ekinciler Köyü	22.02.1991/683	I.ve II.Der.Ark.Sit
3.	Turomar Tepe Kaya Mezarlık	Tepe Kaya Köyü	22.02.1991/682	1.Der. Ark.Sit
4	Körtepe Höyüğü	Körtepe Köyü	14.11.1992/1195	I.Der.Ark.Sit
5	Kayapınar (Payas) Höyüğü	Kayapınar Mahallesi	14.11.1992/1194	I.Der.Ark.Sit
6	Sırim Höyüğü	Gömmetaş(Sırim) Köyü	14.11.1992/1193	I.Der.Ark.Sit
7	Til Alo Höyüğü	Karaçalı Köyü	14.11.1992/1192	I.Der.Ark.Sit
8	Topyolu Höyüğü	Topyolu(Dahleaziz) Köyü	14.11.1992/1191	I.Der.Ark.Sit
9	Bataltepe Höyüğü	Müderis Köyü	04.10.1996/1871	I.Der.Ark.Sit
10	Güzelköy Höyüğü	Güzel Köyü	13.06.1996/1802	I.Der.Ark.Sit
11	Hırbik Höyüğü	Tavşantepe Köyü	05.03.2000/2361	1.Der.Ark. sit
12	Sittik Höyüğü	Dökmetaş Köyü	15.06.1999/2241	1.Der.Ark. sit
13	Sivritepe Höyüğü	Sivritepe (Şahaban) Köyü	20.10.2001/2707	1.Der.Ark. sit
14	Pirhüseyin Höyüğü	Pirhüseyin Köyü	20.10.2001/2706	1.Der.Ark. sit
15	Buçuktepe Höyüğü	Buçuktepe Köyü Aşağı Beyan Meza.	20.10.2001/2705	1.Der.Ark. sit
16	Til Alo Höyüğü	Karaçalı Köyü	20.12.2002/3059	1.Der.Ark. sit
17	Sarılı Höyüğü	Yenişehir İlçesi, Tanışık Köyü, Sarılı Mezrası(Zemberik)	30.09.2009/2510	I.Der.Ark.Sit
18	Tepe Höyüğü	Yenişehir İlçesi, Tanışık Köyü, Tepe Mah.	08.03.2010/2956	I.Der.Ark. Sit

BİSMİL İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI

1.	Höyük	Aluz Köyü	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
2.	Yapılar Höyüğü	Yapılar Mah.	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
3.	Cirif Höyüğü	Salat Yukarı Salat Girit Mah.	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
4.	Girdimse Höyüğü	Sinan Köyü	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
5.	Tepeköy Höyüğü	Madrap Mevki Tepe Köyü	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
6.	Salat Höyüğü	Yukarı Salat Beldesi	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
7.	Zivi Höyüğü	Zivi Köyü	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
8.	İkiz Höyüğü	Tılşahin Köyü	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
9.	Köprü	Köprüköyü	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
10.	Höyük	Kurmuşlu Köyü	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
11.	Üçtepe Höyüğü	Üçtepe Köyü	09.11.2006/890	I.ve III. Der.Ark.Sit
12.	Girdimse Tepesi	Köprü Köyü	09.10.1991/880	I.Der.Ark.Sit
13.	Çayırılık Tepe Höyüğü	Korukçu Köyü Çayırılık Tepe Mevki	09.10.1991/879	I.Der.Ark.Sit
14.	Yukarı Salat Höyüğü	Yukarı Salat Köyü	09.10.1991/878	I.Der.Ark.Sit
15.	Köpekli Höyüğü	Köpekli (Eliaçık) Köyü	14.11.1992/1188	I.Der.Ark.Sit
16.	Aşağı Horozlu Höyüğü	Aşağı Horozlu Köyü	14.11.1992/1187	I.Der.Ark.Sit
17.	Çavuşlu Höyüğü	Çavuşlu Köyü	14.11.1992/1186	I.Der.Ark.Sit
18.	Aşağıdarlı Höyüğü	Aşağıdarlı (Türkdarlı) Köyü	14.11.1992/1185	I.Der.Ark.Sit
19.	Tepe Höyüğü	Tepe Köyü	14.11.1992/1184	I.Der.Ark.Sit
20.	Hanpazarı Höyüğü	Hanpazarı Köyü	14.11.1992/1183	I.Der.Ark.Sit
21.	Diktepe (Gıncıklar)	Diktepe Köyü	09.11.1994/1515	I.Der.Ark.Sit
22.	Müslüman Tepe Höyüğü	Şahin Tepe Köyü	13.04.2001/2557	I.Der.Ark.Sit
23.	Ziyaret Tepe	Tepe Beldesi	04.10.2000/2437	I.Der.Ark.Sit
24.	Girecano Tepe Höyüğü		04.10.2000/2436	I.Der.Ark.Sit
25.	Pekmez Tepe(Gredimes)Höyü.	Köprü Köyü Mevkii	04.10.2000/2435	I.Der.Ark.Sit
26.	Aşağı Salat Yerleşim Yeri	Salat Köyü	04.10.2000/2434	I.Der.Ark.Sit
27.	Kavuşan Höyüğü	Yenice Köyü İnardı Mezrası	20.10.2001/2711	I.Der.Ark.Sit
28.	Körtik Tepe Höyüğü	Ağıl Köyü	27.03.2002/2802	I.Der.Ark.Sit
29.	Hakemi Use Höyüğü	Tepe Beldesi	20.12.2002/3061	I.Der.Ark.Sit
30.	Batı Salat Yerleşim Alanı	Salat Beldesi	20.12.2002/3060	I.Der.Ark.Sit

31	Yenice Yanı I.Höyüğü	Yenice Köyü Eski Mezarlık	25.09.2002/2959	I.Der.Ark.Sit
32	Çayırılık Tepe Höyüğü	Korukçu Köyü	06.11.2003/3276	I.Der.Ark.Sit
33	Hırbemerdon Tepe Ve Mağaraları	Mesudiler Köyü	06.11.2003/3275	I.Der.Ark.Sit
34	Susam Tepe Höyüğü	Yenice Köyü	06.11.2003/3274	I.Der.Ark.Sit
35	Ahmetli Höyüğü	Ahmetli Köyü	06.11.2003/3273	I.Der.Ark.Sit
36	Pekmez(Gredimse) Höyüğü	Köprü Köyü	06.10.2004/9	I.Der.Ark.Sit
37	Kazancı(Kamertepe) Höyüğü	Kazancı Köyü	22.10.2008/1797	I.Der.Ark.Sit
38	Karatepe Höyüğü	Karatepe Köyü	13.05.2009/2225	I.Der.Ark.Sit
39	Koğuk Höyüğü	Koğuk Köyü	13.05.2009/2224	I.Der.Ark.Sit
40	Çatalköy Çifte Höyüğü	Çatal Köyü	17.02.2010/2936	I.Der.Ark.Sit
ÇERMİK İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI				
1	Afant Tepesi Höyüğü	Başarı Köyü	04.10.1996/1872	I.Der.Ark.Sit
2	Kaya Mezarları	Sakal Tutan Köyü	02.11.2004/71	I.Der.Ark.Sit
3	Kaya Mezarları	Kırmatepe Köyü,Kale Tepesi ve Kurtoğlu Tepesi Üzerinde	03.07.2003/3197	I.Der.Ark.Sit
4	Harabe Evler ve Su Sarıncıları	Kırmatepe Köyü Kale Tepesi Üzer.	03.07.2003/3196	I.Der.Ark.Sit
5	Ziyaret	Kale Mah.	18.12.2003/3311	
6	Antik Su Sarıncıları ve Taş Ocağı	Toplu(Bedvan) Köyü	16.06.2004/3440	I.Der.Ark.Sit
7	Sinek Çayı	Sinekköy Köyü	16.02.2005/132	I.Der.Ark.Sit
8	Heybuz Eski Yerleşim Alanı	Keklik Köyü	27.09.2005/401	I.Der.Ark.Sit
9	Hüsnüran Kalesi	Karakaya Köyü	08.06.2005/294	I.Der.Ark.Sit
10	Goma Hesena Eski Yer. Yeri	Keklik Köyü	19.11.2005/497	I.Der.Ark.Sit
11	Doldakan Tepesi Yerleşim Yeri	Göktepe Köyü Doldakan Tepe Mevkii	25.03.2009/2119	I.Der.Ark.Sit

ÇINAR İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI

1	Mezarlık Tepe	Başaklı Köyü(Mahmutoğlu Mezarısı)	14.11.1992/1190	I.Der.Ark.Sit
2	Pornak Höyüğü	Beşpınar Köyü Murattaşı Mez.	14.11.1992/1189	I.Der.Ark.Sit
3	Tilver Höyüğü	Tilver Köyü	16.06.2004/3443	I.Der.Ark.Sit
4	Bozçalı Höyüğü	Bozçalı Köyü	16.06.2004/3442	I.Der.Ark.Sit
5	İncirtepe Höyüğü	İncirtepe Köyü	04.05.2005/258	I.Der.Ark.Sit
6	Çem-i Reşan Mağaraları	Aşağıkonak Köyü	04.05.2005/259	I.Der.Ark.Sit
7	Zerzavan Kalesi	Aşağıkonak Köyü	04.05.2005/257	I.Der.Ark.Sit
8	Aktepe Höyüğü	Aktepe Köyü	19.11.2005/499	I.Der.Ark.Sit
9	Doda Höyüğü	Şekerören Köyü	19.11.2005/498	I.Der.Ark.Sit
10	Herbeli Höyüğü	Kuyulu Mah.	17.02.2006/636	I.Der.Ark.Sit
11	Tavşantepe Höyüğü	Merkez	11.04.2006/693	I.Der.Ark.Sit
12	Göktepe Höyüğü	Merkez	11.04.2006/692	I.Der.Ark.Sit
13	Dilaver Köprüsü	Şeyhçoban Köyü	07.06.2006/734	1.Grup Yapı
14	Şikefta(Mağara)Tepe Kaya Mezarları ve Su Sarnıçları	Filizören Köyü	25.03.2009/2121	I.Der.Ark.Sit
15	Herzem Kaya Mezarları	Filizören Köyü	25.03.2009/2122	I.Der.Ark.Sit
16	Mahmudi Tepe Kaya Mezarları ve Su Sarnıçları	Filizören Köyü	25.03.2009/2120	I.Der.Ark.Sit

DİCLE İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI

1	Ziyaret Tepesi		13.04.2001/2560	I.Der.Ark.Sit
2	Milan Kayalıkları	Tepebaşı Köyü	21.03.2003/3096	I.Der.Ark.Sit
3	Pırniknaos Yerleşim Alanı	Tepebaşı Köyü Milan Kay.Mevkii	21.03.2003/3095	I.Der.Ark.Sit
4	Çeşme(Çamaşırhane)		15.07.2004/3492	
5	Kaya Mezarları	Merkez	16.02.2005/135	I.Der.Ark.Sit
6	Kaya Mezarlar	Bademli Köyü	04.05.2005/255	I.Der.Ark.Sit

EĞİL İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI

1	Eğil Kalesi	Kale Mevki	10.02.1990/388	I.Der.Ark.Sit
2	Kalkan I. Höyüğü	Kalkan Köyü	22.02.1991/680	III.Der.Ark.Sit
3	Kaya Mezarları	Balaban Köyü	14.06.2010/3200	I.Der.Ark.Sit

ERGANİ İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI

1.	Harabe(Hilar Mağaraları)ve Kayakları	Sesverenpınar(Hilar) Köyü	10.02.1990/390	Ark. ve DoğalSit
2.	Gölçiftlik Höyüğü	Gölçiftlik(Papazgölü) Köyü	5.01.1990/344	1.Der.Ark. Sit
3	Giryan(Üçkardeşler)Höyüğü	Giryan(Üçkardeşler) Köyü	05.03.2000/2364	1.Der.Ark. Sit
4	Güneşalan Höyüğü	Güneşalan Köyü	05.03.2000/2363	1.Der.Ark. Sit
5	Tilhum(Yüksel) Höyüğü	Güzelyurt Köyü Tilhum Mezrası	05.03.2000/2362	1.Der.Ark. Sit
6	Kolbeğt(Kölebaht) Höyüğü	Bozyer(Kolbeğt) Köyü	05.03.2000/2361	1.Der.Ark. Sit
7	Küçük Beserek Tepesi	Alitaş Köyü Birgeni Mezrası	29.05.2002/2857	1.Der.Ark. Sit
8	Sit Alanı	Sesverenpınar Köyü	02.05.1984/477	1.Der.Ark. Sit
9	Page-Hrabe-page Singa(Harabe Köyü) Yerleşimi	Boncuk Dağı Mevkii	09.11.2006/880	1.Der.Ark. Sit
10	Şeyhsuvar Tepesi	Boncuk Dağı Mevkii	09.11.2006/878	1.Der.Ark. Sit
11	Boncuk Köyü Sarnıçları	Boncuk Köyü	09.11.2006/879	1.Der.Ark. Sit
12	Höyük	Alitaş Köyü Yedikuyu Mevkii	09.11.2006/876	1.Der.Ark. Sit
13	Kikan Kaya Yerleşimi	Kikan Mevkii	09.11.2006/877	1.Der.Ark. Sit
14	Hamistepe Höyüğü	İncehıdır Köyü Savaş Mezrası	24.04.2008/1500	1.Der.Ark. Sit
15	Kalhan Höyüğü	Yolköprü(Kalhan) Köyü	30.04.2009/2202	1.Der.Ark. Sit
16	Sarnıç	Otluca Köyü, Beriştok Tepe Mevki	30.09.2009/2517	1.Der.Ark. Sit
17	Karpuzlu Antik Taş Ocağı	Karpuzlu Köyü	12.05.2010/3138	1.Der.Ark. Sit
18	Karpuzlu Nekropol Alanı	Karpuzlu Köyü	12.05.2010/3138	1.Der.Ark. Sit
19	Kalemalikan Tepesi Yerleşim Yeri	Karpuzlu Köyü	12.05.2010/3139	1.Der.Ark. Sit

<u>HANI İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI</u>				
1	Ambar Vadisi	Kocaköy ve Hani İlçe Sınırları	30.04.2009/2206	I.Der.Doğ. Sit
<u>HAZRO İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI</u>				
1	Dersil Höyüğü	Düzevler Köyü	18.12.2003/3312	I.Der.Ark.Sit
<u>KOCAKÖY İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI</u>				
1.	Ambar I.ve Ambar II.Höyükleri	Ambar Köyü	09.11.1994/1514	I.Der.Ark.Sit
2.	Kaya Mezarları ve Sarnıçları	Ambar Köyü	09.11.1994/1514	I.Der.Ark.Sit
3	Çaytepe(Katin) Höyüğü	Çaytepe (Katin) Köyü	09.11.1994/1514	I.Der.Ark.Sit
4	Su Çıktı(Tıl Taban) Höyüğü	Su Çıktı(Tıl Taban) Köyü	09.11.1994/1514	I.Der.Ark.Sit
5	Şaklat Köyü Mağaraları	Şaklat Köyü	04.05.2005/254	I.Der.Ark.Sit
6	Mağarlar	Arkbaşı Köyü	04.05.2005/253	I.Der.Ark.Sit
7	Arkbaşı Köyü Kaya Mezarları ve Höyüğü	Arkbaşı Köyü	04.05.2005/252	I.Der.Ark.Sit
8	Hatun Köşkü ve Kalesi	Ambar Çayı üzerinde	14.01.2009/1968	I.Der.Ark.Sit.
9	Ambar Vadisi	Kocaköy ve Hani İlçe Sınırları	30.04.2009/2206	I.Der.Doğ. Sit
<u>KULP İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI</u>				
1	Kefrum Kalesi	Konuklu Köyü	06.07.2005/356	1.Der.Ark.Sit
2	Mala Şeh Nekropol	Barın Köyü	18.01.2010/2813	1.Der.Ark.Sit
<u>LİCE İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI</u>				
1	Dakyanus Harabeleri(Antik Kent)		06.11.2003/3277	I.Der.Ark.Sit
2	Panav Yerleşim Alanı	Karahasan Mah.Panav Mez. Haramve Küllük tepesi çevr.	25.03.2009/2123	I.Der.Ark.Sit
3	Karangöz Yerleşim Alanı	Karangöz Komu Mevkii	25.03.2009/2124	I.Der.Ark.Sit

SİLVAN İLÇESİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARI				
1	Hassuni Mağarları	Silvan Merkez	08.12.1990/640	I.Der.ve Doğ Sit
2	Başdeğirmen (Kepo) Höyüğü	Başdeğirmen (Kepo) Köyü	20.10.2001/2710	I.Der.Ark.Sit
3	Höyük	Boyunlu Köyü	29.05.2002/2856	I.Der.Ark.Sit
4	Boyatlı Höyüğü	Yukarıveysi Köyü	18.12.2003/3309	I.Der.Ark.Sit
5	Karacalar Höyüğü	Karacalar Köyü	18.12.2003/3308	I.Der.Ark.Sit
7	Boşat Kalesi	Boyunlu Köyü	18.12.2003/3307	I.Der.Ark.Sit
8	Beypınar Höyüğü	Beypınar Köyü	04.05.2005/260	I.Der.Ark.Sit
9	Tepe Brik Yerleşim Yeri	Boyunlu Köyü Tepe Brik(Navdeşt, Hanek) Mevki	07.06.2007/1113	I.Der.Ark.Sit
10	Gre Kasıme Höyüğü	Kasımlı Höyüğü	07.06.2007/1114	I.Der.Ark.Sit

B. TAŞINMAZ KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARI

TÜR	SAYI
Sivil Mimarlık Örneği	481
Doğal Varlıklar	4
Kalıntılar	6
Dinsel Yapılar	128
Kültürel Yapılar	143
İdari Yapılar	41
Askeri Yapılar	9
Endüstriyel ve Ticari Yapılar	2
Mezarlıklar	24
Şehitlikler	3
TOPLAM	841
GENEL TOPLAM	985

No	Adı	Adres	Kurul Kararı	Türü
1	Artukoğulları Sarayı	Saray Kapı	19.01.1980/A-2082	
2	Kurtoğlu Kışlası	Elazığ Cad.	21.07.1989/259	
3	Kurt İsmail Paşa Camii	Elazığ Cad.	21.07.1989/259	
4	Kazıncılar Hanı (Sülüklü)	Şavaş Mahallesi Demirciler Çarşısı No:7	03.05.1990/460 (18.12.2009/2754)	I.Grup
5	Hazire(Sarı Saltuk)	Melikahmet Mah. Urfa Cad. Urfa Kapı Karşısı	12.06.1991/789	
6	Türbe ve Hazire Hazreti Süleyman Camii(Kale-Nasiriye)	Cevatpaşa Mah.İçkale	12.06.1991/787 (18.12.2009/2754)	I.Grup
7	Hazire ve Nebi Camii	İnönü Mah. Gazipaşa Cad.	12.06.1991/786	
8	Hazire ve Kurşunlu Camii	Özdemir Mah. Kurşunlu Camii İç Sokak	12.06.1991/784	
9	Türbe (Kurşumlu Camii)	Özdemir Mah. Kurşunlu Camii İç Sokak	12.06.1991/783	
10	Hazire ve Hüsrevpaşas Camii	Cemal Yılmaz Mah. Çukurlu Sok.	12.06.1991/782 (18.12.2009/2754)	I.Grup
11	Hazire ve Defterdar Camii	Süleyman Nazif Mah. Urfa Cad.	12.06.1991/781	
12	Hazire VeParlı Safa Camii	Melikahmet Mah. Parlı Safa Camii Sokak	12.06.1991/780	
13	Hazire ve Şeyh Yusuf (Hemedani) Camii)	Melikahmet Mah. Kesmeli Sokak	12.06.1991/779	
14	Hazire ve İskenderpaşa Camii	İskenderpaşa Mah. Telgraphane Sok. (İskenderpaşa Mah.Uzun Sok.No:3)	12.06.1991/777 (18.12.2009/2754)	I.Grup
15	Hazire ve Melikahmet Paşa Camii	Melikahmet Mah. Melikahmet Cad.	12.06.1991/775	
16	Hazire ve Lale Bey Camii	Lalebey Mahallesi	12.06.1991/774	
17	Türbe(Lalebey Tür.)	Lalebey Mah. Lalebey Sok.	12.06.1991/773	
18	Konut	Kaynaratepe Mahallesi	06.03.1992/1016	
19	Bağ Evi	Bağlar Mah. Sento Cad.	12.10.1991/913	
20	Bağ Evi	Kaynaratepe Bağlar Mah.	12.10.1991/912	
21	Taşlık Arazi,	Çölgüzeli Köyü Hudutları	09.10.1991/877	
22	Kadastro Müd. (Basın) Binası	Elazığ Cad.Yenişehir Mah.	30.07.1992/1096	
23	Gazi Köşk	Köşkler Mah.Atatürk Köşkü	03.04.1993/1231	
24	Köprü	Çıksor (Yaytaş) Köyü	02.03.1994/1416	
25	Konut	Merkez	09.11.1994/1510	
26	Berdebil Köşk	Köşkler Mahallesi	09.11.1994/1506	II.Grup

27	Avludere(aguludere) Köşkü ve Çınar Ağacı	Çakmaktaş-Dicle(Ongözlü)köprüsü Batısı	21.12.1996/1922	
28	Karışık Budak Camii	Cevatpaşa Mah.Yiğit Ahmet Sok.No:50 Sok.No:50	30.07.1992/1089 (18.12.2009/2754)	I.Grup
29	Cıngılı Hamamı (Çemşit Ağa-Yıkık)	Cevatpaşa Mah.Yiğit Ahmet Sok. (Dabanoğlu Mah. Yiğit Ahmet Sok.)	30.07.1992/1089 (18.12.2009/2754)	I.Grup
30	Hasırlı Camii	Hasırlı Mah. Köprülü Sok.	30.07.1992/1089 (18.12.2009/2754)	I.Grup
31	Konut	Hasırlı Mah.Zağlı Sok.No:8	30.07.1992/1089	
32	Kabaltı	Çizmeci Sok.No:5 (Cemal Yılmaz Çizmeci Sok.No:3)	30.07.1992/1089 (18.12.2009/2754)	II.Grup
33	Kilise	Hasırlı Mah. Karababa Sok.	30.07.1992/1089	
34	Çeşme	Özdemir Mah.Katırpınarı Köşesi	30.07.1992/1089 (18.12.2009/2754)	I.Grup
35	Çeşme Kapısı	Ziya Gökalp Mah.Yeşil Sok. (Ziya Gökalp Mah.Tahtalı katsal Sok.	30.07.1992/1089 (18.01.2010/2801)	I.Grup
36	Sahabeden Maliki Ejder Türbesi	S.Nazif Mah.Ocak Sok.	30.07.1992/1089 (18.01.2010/2801)	I.Grup
37	Hacı Mıştak Camii	S.Nazif Mah.Sait Paşa Sok.No:15-21	30.07.1992/1089 (18.12.2009/2754)	I.Grup
38	Salos Camii	C.Yılmaz Mah.Mardinkapı Cad.No:123	30.07.1992/1089 (18.12.2009/2754)	I.Grup
39	Camii	Lalebel Mah.Ocak Sok.No:28	30.07.1992/1089	
40	Çeşme	Alipaşa Mah.Karabulut Sok.	30.07.1992/1089 (18.12.2009/2754)	I.Grup
41	Deve (Deva) Hamamı	Abdaldede Mah.Deve Ham.Sok.No:5	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
42	Behram Paşa Camii	Ziya Gökalp Mah.Saitpaşa Sok.No:21 (Ziya Gökalp Mah. Behram Paşa Sülüklü Sk.	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
43	Aynı Minare (Hoca Ahmet) Camii	Alipaşa Mah.Din Sok. No:18 ((Alipaşa Mah.Ilgar Sok.)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
44	Lala Kasım(Lale Bey) Camii	Lale Bey Mah.Lale Bey Sok.No:23	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
45	Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi	Lalebey Mah.Ana Sok.No:34 (Ali Paşa Mah.Ana Sok.No:26)	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
46	Ali Paşa Camii,Şafîiler ve Medrese(Düşk.Evi)	Alipaşa Mah.Kuzu Geçidi Sok. (Alipaşa Mah.Kuzu Sok.)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
47	Çağal Camii (Alipaşa Mah.Yıldırım Sok. No:5	19.01.1980/A/2082	I.Grup

	Çağaloğlu Mescidi)		(18.12.2009/2754)	
48	Çeltik Kilisesi	Alipaşa Mah.II.Karabulut Sok	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
49	Sultan Şüca Türbesi	Gazi Cad. Mardin Kapı Yanında (Turistik Cad.)	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
50	Ragibiye(Defterdar) Camii ve Medrese	S.Nazif Mah.Urfa Cad.No:8	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
51	Sin Camii (Sinanoğlu)	Ziya Gökalp Mah. Artıklar Sok. No:1	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
52	Tacettin Mescidi	Ziya Gökalp Mah.Melik Ahmet Cad.Behram Paşa Sok.	19.01.1980/A/2082	
53	Melik Paşa Hamamı	Ziya Gökalp Mah.Melik Ahmet Paşa Cad.No:63	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
54	Melek Ahmet Paşa Camii	Melik Ahmet Mah.Melik Ahmet Paşa Cad.	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
55	Küçük (Şensu) Hamamı	Melik Ahmet Mah.Melik Ahmet Paşa Cad.	19.01.1980/A/2082	
56	Sarı Saltuk Tür.ve Tekkesi	Melik Ahmet Mah.Urfa Cad.	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
57	İskender Paşa Türbesi	İskender Paşa Mah. Telgrafhane Sok. (İskenderpaşa Mah.Uzun Sok.No:3)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
58	İskender Paşa Konak ve Hamamı	İskender Paşa Mah. Telgrafhane Sok.(Uzun) No:55-55A	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	II.Grup
59	Zinciriye Medresesi (Müze)	Camii Kebir Mah.Müze Sok.	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
60	Parlı Safa Camii Muhammet-ü Lari Mezan Abdülcelil Tür.	Melik Ahmet Mah.Parlı Safa Cami Sok.	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
61	Kadı Hamamı	İskender Paşa Mah. Parlı Safa Camii Sok	19.01.1980/A/2082	
62	Şeyh Yusuf Camii ve Türbesi	Melik Ahmet Mah.Kesmeli Sok.	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
63	Hanzade Camii	İskender Paşa Mah. Dan Sok.No:1	19.01.1980/A/2082	
64	Deliler (Hüsrev Paşa) Hanı	Cemal Yılmaz Mah. Gazi Cad.	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
65	Ulu Camii	Camii Kebir Mah.Gazi Cad. Ulu Camii Sok.	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
66	Mesudiye Medresesi	Camii Kebir Mah. Piriçi Sok.	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
67	Kavas-i Sagir Mescidi	Savaş Mah. Küçük Kavas Sok.No:8 (Savaş	19.01.1980/A/2082	I.Grup

	(Kavası Sağır Camii)	Mah. Küçük Kavas Sok.)	(18.12.2009/2754)	
68	Protestan Kilisesi	Cemal Yılmaz Mah.Muallak Sok.No:16	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
69	Hüsrev Paşa Camii	Cemal Yılmaz Mah.Çukurlu Sok.No:16	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
70	Ermeni Katolik Kilisesi	Hasırlı Mah. Muallak Sok.No:35	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
71	Hamam Harabesi	Hasırlı Mah.Karadeniz Sok.	19.01.1980/A/2082	
72	Karadeniz Ziyareti (Karadeniz- Mirseyyap),(Emir Seyyaf Türbesi)	Hasırlı Mah.Karadeniz Sok.No:3	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
73	Arap Şeyh Camii ve Türbesi	Hasırlı Mah.Yıkık Kaya Sok.No:101	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
74	PTT(Balıkçılar Başı)	Savaş Mah.Yeni Kapı(Fatih) Sok.No:6 (Savaş Mah.Yeni Kapı Sok.No:4)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	II.Grup
75	Eski Borsa Hanı(Çift)	Savaş Mah.Bıyıklı Mehmet Paşa Sok. (Dabanoğlu Mah. Çiftehan Sok.)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
76	Kadı Camii	Dabanoğlu Mah Kadı Camii Geçidi (Dabanoğlu Mah Çakmak Sok.No:12)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
77	Kilise(Yavuz Selim İ.Ö.O)	Dabanoğlu Mah Kadı Camii Sok.	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
78	Çardaklı Hamamı	Dabanoğlu Mah.Nar Sok.	19.01.1980/A/2082	
79	Keldani (Kildani) Kilisesi	Savaş Mah.Şeftali Sok.No:2	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
80	Ermeni Surp Giragos Kilisesi	Özdemir Mah.Göçmen Sok.No:4 Savaş Mah.Göçmen Sok.No:12)	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
81	Çeşme	Dabanoğlu Mah.Develi Sok.	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
82	İbrahim Bey Camii (Mescidi)	Dabanoğlu Mah.Tünenk Sok. (Dabanoğlu Mah Dabanoğlu Sok.No:14)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
83	Paşa Hamamı	Özdemir Mah.Yeni Kapı Sok.No:5 (Fatih Paşa Mah.Yeni Kapı Sok.No:59)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
84	Fatih Paşa (Kurşunlu) Camii	Savaş Mah.Kurşunlu Camii İç Sok.No:2	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
85	Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi	Özdemir Mah.Kurşunlu Camii İç Sok.	19.01.1980/A/2082	
86	Fatih Paşa Türbesi	Savaş Mah.Fatih Paşa Camii Arkası	19.01.1980/A/2082	I.Grup

			(18.01.2010/2801)	
87	Fatih Paşa Camii (Şafiler Kısmı)	Özdemir Mah.Kurşunlu Camii İç Sok. (Fatih Mah.İç Kurşunlu Sok. No:12)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
88	Konut (Şeyhoğulları Evi) (Han)	Dabanoğlu Mah.Uğurlu Meydan Sok. No:12	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	II.Grup
89	Konut (Kalıntı)	Dabanoğlu Mah.Uğurlu Meydan Sok.No:6	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	II.Grup
90	Dabanoğlu Türbesi (Huvvel Baki Dal Dabanzade Mus.Paşa)	Dabanoğlu Mah.İbrahim Bey Geçidi Sok.No:22 (Dabanoğlu Mah. Dabanoğlu Sok.No:24)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
91	Nasuh Paşa Camii	Dabanoğlu Mah.Direkhane Sok. (Fatih Paşa Mah. İç Kurşunlu Sok.)	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
92	Zincirkıran Türbesi	Dabanoğlu Mah.Direkhane Sok.	19.01.1980/A/2082	
93	Hazreti Süleyman (Nasiriyle) Camii	Cevat Paşa Mah. İçkale	19.01.1980/A/2082	
94	Süleyman Nazif İÖK	Özdemir Mah.Süleyman Nazif Sok.(Fatih Paşa Mah. Üçok Sok)	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
95	Kilise	Özdemir Mah.Süleyman Nazif Sok.	19.01.1980/A/2082	
96	Konut	Özdemir Mah.Saloğlu Sok.No:28	19.01.1980/A/2082	
97	Beyaz Türbe	Özdemir Mah.	19.01.1980/A/2082	
98	Borsa(Hasan Paşa Han)	Dabanoğlu Mah.Gazi Cad.	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
99	Hacı Büzruk Cami (Hacı Hüsrev Mescidi)	Cevat Paşa Mah.Yıldız Sok.No:4	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
100	Vahapağa Hamamı	İnönü Mah.Telgrafhane Sok. No:2	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
101	Nebi Peygamber Camii ve Türbesi	Camii Nebi Mah.Gazi Paşa Cad.	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
102	Türbe(Nebi Cami Ark)	İnönü Mah.Gazi Cad.	19.01.1980/A/2082	
103	Kozlu Cami	Cevat Paşa Mah. Kozlu Sok.	19.01.1980/A/2082	
104	İçkale	Cevat Paşa Mah.	19.01.1980/A/2082	
105	Aslanlı Çeşme	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
106	Eski Cezaevi Müze Dep. Ve Laboratuar)	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
107	Artuklu Sarayı	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082	
108	Komutanlık Binası (Müze İdari Binası-Teşhir	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup

	Salonu)			
109	Atatürk Köşkü (Atatürk Müze ve Kütüphanesi)	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
110	Askerlik Dairesi	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082	
111	Saint George (Kara Papaz)Kilisesi	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
112	Levazım Amirliği Bin.(Müz.Kaf.Eğitim Bin.Teşhir Salonu)	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
113	EskiBüyük Adliye Binası (Müze Teşhir Binası)	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
114	Eski Adliye Binası (Müze Teşhir Salonu)	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
115	D.Bakır Haz.A(Meryem-i Zal Kilisesi Med.) (müze İdare Binası)	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
116	Eski Tapulama Mahk. Binası (İç Kale Kültür Müd.Binası)	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
117	İnce Arap (Arap Bacı) Türbesi	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	I.Grup
118	Halvet Baba Türbesi	Cevat Paşa Mah.İçkale	19.01.1980/A/2082	
119	Eski Numune Hast.	Seyrantepe Mah.hastaneler Cad.	13.04.2001/2551	
120	Tekel Mes. Müd. Bin.	Melik Ahmet Mah.	19.01.1980/A/2082	
121	Tren Garı	İstasyon Cad.		
122	Milli Eği. Müd.Binası	Seyrantepe Mah.	15.06.1999/2240	I.Grup
123	Eski Tekel Binası	Seyrantepe Mah.Devlet Hastanesi Ark.	13.04.2001/2550	
124	Eski DGM Binası	Seyrantepe Mah.Devlet Hastanesi Ark.	13.04.2001/2551	
125	Hacı Niyazi Bey Konağı	İnönü Mah.Telgrafhane Sok.No:20 Ziya Gökalp Sok.No:14	19.01.1980/A/2082	II.Grup
126	C.Sıtkı Tarancı Ev i (D.Bakır Kültür Müz.)	Camii Kebir Mah.ZiyaGökalp Sok.No:3	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	II.Grup
127	Ziya Gökalp Müzesi	Ziya Gökalp Mah. Gökalp Sok.No:7	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	II.Grup
128	Çizmecici Köşkü(Muş Otel)	Savaş Mah.Küçük Kavas Sok.No:6 Savaş Mah.Küçük Kavas Sok.No:2, İshak Sükuti Sok.No:21	19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754)	II.Grup
129	Bağ Evi	Dicle Üniv.Kampüsü		II.Grup

130	Kurtoğlu Çeşmesi	Elazığ Caddesi	21.02.2001/2501	II.Grup
131	Bağ Evi	Kaynaratepe Mah.		II.Grup
132	Dört Ayaklı Minare-Şeyh Muttahar-Matar Camii (Kasım Padişah)	Savaş Mah. Yeni Kapı Sok. No:10	19.01.1980/A/2082 (18.01.2010/2801)	I.Grup
133	Bağ Evi	Alıpınar Mah.	13.05.2004/3347	
134	Bağ Evi	Alıpınar Mah.	13.05.2004/3347	
135	Bağ Evi	Alıpınar Mah.	13.05.2004/3347	
136	Çarıklı Çeşmesi	Çarıklı Bel.Eski Mardin Yolu	06.06.2001/2579	
137	Konut (Selim Taştan'ın Evi)	Camii Kebir Mah. Müze Sok. No:22-24	13.04.2001/2553 (18.12.2009/2754)	II.Grup
138	Kilise Kalıntısı	Alıpınar Mah.	23.06.2000/2423	
139	Kaya Mezarları	Sivritepe (Şahaban) Köyü	20.10.2001/2709	
140	Mozaik	Sivritepe (Şahaban) Köyü	20.10.2001/2708	
141	Hatun Kastal Çeşmesi	Ali Paşa Mah Hatun Katsal Sok.	29.05.2002/2849	
142	Osmanlı Mezarlığı	Doğanlar Köyü, Sungur Mezrası	21.03.2003/3094	
143	Köşk	Köşkler Mah.	15.07.2004/3488	
144	Konut	Şilbe Köyü Köy içi Mevkii	16.06.2004/3439	
145	Devegeçidi Köprüsü	Yaytaş Köyü	16.06.2004/3435	
146	Kara Köprü	Kırmasirt Köyü	16.06.2004/3434	
147	On Gözlü Köprü	Merkez İlçe	16.06.2004/3433	
148	Diyarbakır Surları	Tamamı	11.03.1972/6312 (18.01.2010/2801)	I.Grup
149	İçkale Hamamı	Cevatpaşa Mah.İçkale	11.03.1972/6312	
150	İçkaledeki Ziyaret	Cevatpaşa Mah.İçkale	11.03.1972/6312	
151	Kozlu Camii		11.03.1972/6312	
152	Zübeyde ve Kızı Leyla Hatun Türbesi		11.03.1972/6312	
153	Seyyid Hasan (Babikal-Büyükbaba) Türbesi		11.03.1972/6312	
154	Çeşme	Ali Paşa Mah.Bağcılar Sok.	16.12.2005/542	
155	Çeşme	Ali Paşa Mah. Talu Sok.	16.12.2005/542 (18.12.2009/2754)	I.Grup
156	Çeşme	Hız.Ömer Camii Sultan Şuca Çeşmesi	16.12.2005/542	
157	Çeşme	Savaş Mah. Küçük Kavas Sok.Kavas-1 Sagir Çeşmesi	16.12.2005/542 (18.12.200/2754)	I.Grup
158	Çeşme	Savaş Mah. Göçmen Sok.	16.12.2005/542	
159	Çeşme	Savaş Mah. Yumurtacı Sok.	16.12.2005/542	

160	Çeşme	Savaş Mah. Ishak Sukuti Sok.	16.12.2005/542 (18.12.200/2754)	I.Grup
161	Çeşme	Cemal Yılmaz Mah. Hüsrev Paşa Sok.	16.12.2005/542	
162	Çeşme	Abdaldede Mah.Bayram Paşa Sok.Behram Paşa Camii Çeşmesi (Ziyagökalp Mah. Bayram Paşa Sok.)	16.12.2005/542 (18.12.200/2754)	I.Grup
163	Çeşme	İskender Mah. Telgrafhane Sok.Hanzade Camii Çeşmesi	16.12.2005/542 (18.01.2010/2801)	I.Grup
164	Konut	Ali Paşa Mah. Köylü Sok. No:14	11.04.2006/684 (18.12.200/2754)	II.Grup
165	Konut	Ziyagökalp Mah. Dörtler Sok. No:14 (LaleBey Mah.Dörtler 1.Sok.No:14)	11.04.2006/645 (18.12.200/2754)	II.Grup
166	Kabaltı	Cami kebir Mah	11.04.2006/646	II.Grup

ÇERMİK İLÇESİ

1.	Ulu Camii	Çermik Merkez	06.03.1992/1011	
2.	Han	Karakaya Köyü	06.03.1992/1010	
3.	Haburman Köprüsü	Sinek Çay Üzerinde	01.08.1991/1113	
4	Çeşme	Ağaçhan Köyü	11.10.1995/1720	
5	Kaya Mezarları	Kara Musa Köyü	04.12.2001/2744	
6	Sinagog		27.03.2002/2800	
7	Hamam		27.03.2002/2899	
8	Beyler Konağı		27.03.2002/2898	
9	Ziyaret	Kale Mah.	18.12.2003/3311	
10	Hamam	İlçe Merkezi	27.03.2002/2799	
12	Çarşı Camii	Çukur Mah.	16.02.2005/129	
13	Medrese Camii	Çukur Mah.Medrese Sok.	16.02.2005/131	
14	Hanbaşı Camii	Han başı Mah.	16.02.2005/130	
15	Konut	Saray Mahalesi	09.11.2006/888 20.09.2007/1232	2.Grup
16	Çeşme	Çarşı Mah.Çarşı Camii Müştemil.	09.11.2006/886	2.Grup
17	Nişnik Köprüsü	İlçe Merkezi	09.11.2006/889	1.Grup
18	Süleyman Çeşmesi	Sinek Köyü	09.11.2006/884	2.Grup
19	Sinek Çayı Köprüsü	Çermik Çıkışı	07.06.2007/1116	1.Grup
20	Sinek Çayı Köprüsü II'nin	Çermik Çıkışı	07.06.2007/1118	1.Grup
21	I nolu Çeşme	Yukarışeyhler Beldesi	07.06.2007/1119	II.Grup
22	II nolu Çeşme	Yukarışeyhler Beldesi	07.06.2007/1120	II.Grup

23	III nolu Çeşme	Yukarışeyhler Belde. Köy İçi Mev.	07.06.2007/1121	II.Grup
24	IV. nolu Çeşme	Yukarışeyhler Belde. Köy İçi Mev.	07.06.2007/1122	II.Grup
25	Konut	Kale Mahallesi	04.07.2007/1140	II.Grup
26	Gaban Kral Yolu	Gelincik Dağı	07.06.2007/1117	
ÇINAR İLÇESİ				
1.	İkizoluk Höyüğü	Ekinveren Köyü İkizoluk Mez.	10.02.1990/388	
2.	Piribrahim Höyüğü	Çukurbaşı Köyü Akçomak Mez.	10.02.1990/388	
3.	Hasanviran Höyüğü	Tilver Köyü	10.02.1990/388	
4.	Piribrahim Köprüsü	Çukurbaşı Köyü Akçomak Mez.Bağaçık Mevki	10.02.1990/388	
5.	Demirtepe Höyüğü	Tilver Köyü Demirtepe Mevki	10.02.1990/388	
6.	Dilaver Köprüsü	Karababa Köyü	10.2.1990/388	
7.	Aktepe Minaresi	Aktepe Köyü	05.10.1990/575	
8.	Güzel Şeyh Kasrı	Gelensu Köyü	06.06.1990/482	
9.	Türbe	Aktepe Köyü	12.06.1991/792	
10	Camii	Gazi Mah. Camisi	02.11.2004/70	
ÇÜNGÜŞ İLÇESİ				
1.	Tarih Hamam	Camiikebir Mah.	16.06.2004/3446	
2.	Tarihi Çeşme	Camiikebir Mah.	16.06.2004/3445	
3	Tarihi Köprü	Çüngüş Çayı Üzerinde	16.06.2004/3444	
4	Kilise Manastır ve Dabakhane		14.02.1986/1902	
5	Konut	Camikebir Mah.	11.04.2006/695	
6	Ali Bey Camii	Camiisuk Mah.	21.12.2006/928	1.Grup
7	Konut	Camikebir Mah.	21.12.2006/929	2.Grup
8	Çeşme	Camikebir Mah.Tekale Sok.	21.12.2006/931	2.Grup
9	Çeşme	Camikebir Mah.Hastane Cad.	21.12.2006/930	2.Grup
10	Çeşme	Camikebir Mah.Hastane Cad.	21.12.2006/932	2.Grup
11	Konut	Camikebir Mah.	21.12.2006/937	2.Grup
12	Konut	Camikebir Mah.	21.12.2006/936	2.Grup
13	Mezarlık Çeşme	Karşıyaka Mah.	21.12.2006/935	2.Grup
14	6 Nolu Çeşme	Camikebir Mah.Saltaş Sok.	21.12.2006/934	2.Grup
15	Konut	Camikebir Mah.	21.12.2006/938	2.Grup

16	5 Nolu Çeşme	Camikebir Mah.Ejderağa Sok.	21.12.2006/933	2.Grup
DİCLE İLÇESİ				
1.	Döver Höyüğü	Döver Çarık	10.02.1990/388	
2.	Şeyh Musa Türbesi ve Haziresi	Tepebaşı Köyü	03.04.1993/1234	
3	Çeşme(Çamaşırhane)		15.07.2004/3492	
EĞİL İLÇESİ				
1.	Bizans Hamamı	Kale Mevki	10.02.1990/388	
2.	Türbe	Harun Tepesi	12.06.1991/791	
3.	Çifte Kümbet	Kalkan Köyü	22.02.1991/679	
4.	Kalkan Hanı	Kalkan Köyü	22.02.1991/678	
5.	Haliliviran Köprüsü	Diyarbakır-Eğil Karayolu	09.11.2006/868	1.Grup
6	Bizans Yerleşmesi	Balaban Köyü	14.06.2010/3200	
ERGANİ İLÇESİ				
1.	Büyük Sarınc	Saray Mah. Zülküfil Dağı	20.02.1991/658	
2.	Meryem Ana Kilisesi	Mah. Zülküfil Dağı	20.02.1991/657	
3.	Zülküfil Peygamber Türbesi	Mah. Zülküfil Dağı	20.02.1991/656	
4.	Çınar ağaçları ve Yeşil alanlar	Belediye Binası ile Halk Eğitim Mer.çevresi	23.10.1993/1362	
5	Hanıgevrhan Hanı	Doğan Köyü Han Mezrası	05.03.2000/2365	
6	Dic.Öğretmen Lis(Köy Enstitüsü)	Şirinevler Mah.	22.02.2001/2504	
7	Kalender Köprüsü	Kalender Köyü	26.02.2004/3331	
8	Kemaliye Merkez Camii	Kemaliye Mah	26.02.2004/3330	
9	Küçük Sarınc	Makamdağı Mevkii	06.10.2004/11	
10	Hükümet Konağı		20.10.1979/A-1964	
11	Ulu Camii	Saray Mah.	16.02.2005/128	
12	Kalıntı	Makam Dağı	16.02.2005/126	
13	Konak(Lobit Ağa)	Kalhan(Yolköprü)Köyü	11.04.2006/691	2.Grup
14	Konak(Hamit Ağa)	Hilar Köyü	11.04.2006/689	2.Grup

15	Çeşme	Dağarası(Zırraki) Köyü	09.11.2006/882	2.Grup
16	Konut	Kemertaş Mah. Çifte Pınar Cad.	09.11.2006/875	2.Grup
17	Konut	Kemertaş Mah. Çifte Pınar Cad.	09.11.2006/874	2.Grup
HANI İLÇESİ				
1.	Hatuniye Medresesi	Dereli Mah. Feritoğlu Cad.	26.02.2004/3329	
2.	Seyit Bedrettin Camii	Çarşı Mah.	26.02.2004/3328	
3	Cafer Tayyari Türbesi Namazgahı	Zive Mah.	26.02.2004/3327	
4	Ulu Camii	Dereli Mah.	26.02.2004/3326	
5	Deregen Camii	Dereli Mah.	26.02.2004/3325	
6	Camii	Anıl Köyü	04.05.2005/256	
7	Çeşme	Dereli Mah. Şehitler Sok.	08.03.2010/2959	I.Grup
8	Kaya Mezarı	Dereli Mah.	08.03.2010/2962	I.Grup
9	Çeşme(Havuz-Aynkebir)	Dereli Mah. Ferikoğlu Sok.	08.03.2010/2961	I.Grup
10	Çeşme	Zirve Mah. Yıldız Sok.	08.03.2010/2960	I.Grup
HAZRO İLÇESİ				
1.	Ulu Camii	Camii Mah	06.06.2001/2589	
2.	Beyler Mezarlığı		06.06.2001/2588	
3	Konut	Elhuvan Mah.	06.06.2001/2587	
4	Konut	Elhuvan Mah.	06.06.2001/2586	
5	Konut	Elhuvan Mah.	06.06.2001/2585	
6	Konut	Elhuvan Mah.	06.06.2001/2583	
7	Konut	Elhuvan Mah.	06.06.2001/2582	
8	Tercil Kalesi	Yarhisar Köyü	18.12.2003/3314	
9	Tercil Ziyareti	Yarhisar Köyü	18.12.2003/3313	
10	Konut	Elhuvan Mah.	06.06.2001/2584	
KOCAKÖY İLÇESİ				
1	Ambar Vadisi	Kocaköy ve Hani İlçe Sınırları	30.04.2009/2206	I.Der.Doğ. Sit
2	Kocaköy Ulu Camii	Kaya mah.	08.03.2010/2957	I.Grup

KULP İLÇESİ				
1.	Şehitlik	Pasur-Licik Mevkii	19.01.1989/151	
2.	Göderni Köprüsü	Taş Köprü (Göderni) Köyü	10.02.1990/388	
3	Kale	Karabulak Köyü	04.05.2005/249	
4	Kilise	Tepecik Mahallesi	04.05.2005/248	
5	Kilise	Argun Köyü	04.05.2005/250	
6	Konak	Karabulak Köyü	04.05.2005/251	
7	Şeyh Abubekir Türbesi	Özbek Köyü	19.11.2009/2701	I.Grup
LİCE İLÇESİ				
1.	Antak Köprü	Antak(Kabakaya) Köyü	10.02.1990/388	
2.	Tepecik Höyüğü	Budak (Hazmaz) Köyü	10.02.1990/388	
3.	Çeper Hanı	Çeper Köyü	31.05.2002/2859	
4	Çeper Kalesi	Çeper Köyü	31.05.2002/2858	
5	Uçarlı Höyüğü	Uçarlı(Firdeys) Köyü	25.09.2002/2958	
6	Berkleyn Mağarası, Kalesi ve yamaç yerleşim Alanı		06.11.2003/3278	
7	Şeyh İsmail Türbesi	Kali Mah.	09.07.2008/1667	
SİLVAN İLÇESİ				
1.	Kemuk Köprüsü	Kumgöl Mah.(Ömer Kan)	10.02.1990/388	
2.	Gırharap Höyüğü	Göndük Mah.	10.02.1990/388	
3.	Atatürk Evi	Kale Mahallesi	20.06.1992/1063	
4	I.Ardışir Kabartması	Boyunlu Köyü Boşat Kalesi etekleri	18.12.2003/3310	
5	Malabadi Köprüsü	Çatakköprü Bucağı	16.06.2004/3447	
6	Surların Koruma Alanı		18.07.1990/519	
7	Konut	Camii Mah. Atatürk Cad.Sur üstü No:56	13.11.1982/A-3860	
8	Konut	Camii Mah. Atatürk Cad.Sur üstü No:56	13.11.1982/A-3860	

9	Gazi İlkokulu	Camii Mah.	13.11.1982/A-3860	
10	Arsılanlı Burç	Gazi Cad.	13.11.1982/A-3860	
11	Konut	Mescit Mah.Eski Bitlis Cad.No:97-99-101	13.11.1982/A-3860	
12	Kent surları	İlçe Merkezi	13.11.1982/A-3860	
13	Minare yada Kule	Yatılı Bölge Okulu Cıvarı	13.11.1982/A-3860	
14	Ulu Camii (Selahattin Eyyubi)		13.11.1982/A-3860	
15	Konut	Mescit Mah.İnönü Sok.No:136	13.11.1982/A-3860	
16	Konut(Özkanlar)	Kale Mah.	22.09.2006/838	2.Grup
17	Konut(Gündoğdu)	Selahattin Mah.	22.09.2006/839	2.Grup
18	Çeşme(Altıbulak Çeşmesi)	Mescit mah.	22.09.2006/837	2. Grup
19	Konut	Mescit Mah.	09.11.2006/872	2.Grup
20	Kara Behlül Camii	Camii Mah.	09.11.2006/872	2.Grup
21	Konut	Selahattin Mah.	24.09.2008/1760	II.Grup
22	Konut	Kale Mah.	15.04.2010/3053	II.Grup

SONUÇ

Taşınmaz kültür varlıkları; bir yerden başka bir yere taşınması olanaksız olan mallar olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde tarihi süreç içinde eski eserlerin (kültür varlıklarının) devlet malı sayılması (devlet malı niteliği taşıdığı) 1884 tarihli Nizamname'den itibaren genel kabul görmüştür. Günümüzde, 2863 sayılı Kanun ile hem kültür varlıklarını hem de tabiat varlıklarını yeniden düzenlemiştir. Bu düzenleme kapsamında kültür varlıkları; tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınmaz varlıklar olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda; yer, nitelik, zaman ve özgünlük gibi temel unsurlar göz önünde tutulmuştur. Bu tanım kapsamında maddi kültür varlıkları; kültürel sitler ve doğal sitler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kültürel sitler ise a) kentsel sitler: b) tarihi sitler, c) kentsel arkeolojik sitler, d) arkeolojik sitlerden oluşmaktadır. Doğal ve arkeolojik sitler önem derecesine göre 3 dereceye kadar gruplandırılmıştır.

Diyarbakır'da yapılan tescil çalışmaları ve gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda Diyarbakır'da farklı zamanlardan ve uygarlıklardan kalma birçok maddi kültür varlığı bulunmaktadır. 139 arkeolojik sit alanı, 128 dinsel yapı, 143 kültürel yapı, 481 sivil mimari başta olmak üzere toplam 985 taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır.

Diyarbakır uygarlığın başlangıç izlerini taşıyan Mezopotamya coğrafyasının kuzeyinde, ortalama 650 metre yükseklikte bazalt bir platonun üstünde kurulmuştur. Kutsal metinlerde adı geçen Dicle Nehri'nin hemen yanı başında kurulmuş olması kenti daha da önemli kılmaktadır. İçkale denilen alan, kent merkezinin başlangıç noktası olarak kabul görmekte ve M.Ö. 3700-3500 yılları arasında Hurri-Mitanniler dönemine tarihlenmektedir. Diyarbakır, bu dönemden başlayıp cumhuriyet sürecine kadar 33 farklı medeniyete ev sahipliği kimilerine ise başkentlik etmiştir. Hurriler, Asurlar, Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Artuklular ve Osmanlılar, Diyarbakır da hüküm sürmüş devletlerden sadece bir kaçıdır. Diyarbakır tarih süreç içerisinde farklı isimler ile anılır.

Yazılı kaynaklarda bilinen en eski ise 'Amid'tir. Daha sonra şehir isminin zaman içinde 'Amidi, Amida, Âmid, Kara-Amid, Diyarbekr, Diyarbekir' olarak geçtiği ve

Cumhuriyet sonrası Atatürk'ün şehre yaptığı 1937'deki son gezisinde şehri ismi ‘‘Diyarbakır’’ olarak değişmiştir.

Diyarbakır aynı zamanda tarihi İpek Yolu'nun üstünde, ticaret yolarının kavşağında yer alıp Anadolu ile Ortadoğu ülkeleri arasında doğal bir geçiş yolu konumundadır. Bu vesileyle tarihin her döneminde önemli bir ticaret merkezi olmayı başarmıştır.

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer dokuz kentten biridir. Doğusunda Siirt ve Muş; güneyinde Mardin, batısında Urfa, Adıyaman, Malatya; kuzeyinde Elazığ ve Bingöl illeri yer almaktadır. Kentin merkez ilçeleri olan Bağlar, Yenişehir, Kayapınar ve Sur ilçeleri dışında Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro Kocaköy, Kulp, Lice ve Silvan olmak üzere toplamda on yedi ilçesi bulunmaktadır. 2010 yılı itibari ile 1.528.958 toplam nüfusu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en büyük kentlerinden biridir.

Diyarbakır hinterlandı geniş olan metropol bir kenttir. Dicle Nehri'nin hemen kenarında kurulmuş olan Hasankeyf'e, taş işçiliğın en güzel örneklerinin olduğu ve tarihi dokusunu koruyan Mardin'e, dünyanın yedi harikasından biri olan Nemrut'a, peygamberler şehri olarak bilinen Şanlıurfa gibi tarihi ve turistik açıdan önemli merkezlere sadece birkaç saat mesafededir.

Geçmişten günümüze kadar sağlam gelmeyi başarmış ve 12 farklı medeniyetin izlerini taşıyan Diyarbakır Kalesi, Anadolu'nun ilk Camisi ve İslam alemin 5. Harem-i Şerifi olarak kabul edilen Ulu Cami, Ortodoks Ermenilere ait Ortadoğu'daki en büyük kilise olan Surp Giragos Ermeni Kilisesi, Hz. İsa'nın diliyle ibadet eden Süryanilere ait Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi, Osmanlı dönemine ait ve Mimar Sinan'a atfedilen Behram Paşa Camii, Kürtlerin Homeros'u olarak bilinen Dengbêjlerin sanatını icra ettiği dengbej evi gibi gezilip görülecek birçok maddi kültür varlığına sahiptir.

Bütün bu maddi birikimlerle birlikte zengin ve renkli bir kültürü de içinde barındırmaktadır. Farklı inançlar ve kültürlerin bir arada birlikte yaşadığı kozmopolit bir kenttir.

Turizm günümüzde dünyanın en büyük üç sektöründen biri olarak kabul görmektedir. Birçok farklı sektörle ilişkisi olup kentler açısından ciddi bir gelir kaynağı sağlamakla birlikte farklı kültür ve inançların birbirini tanıma imkânı sağlayarak ta dünya barışına katkı sağlamaktadır. Kültür turizmüne olan talep son yıllarda gittikçe

artmaktadır. Artan bu talep Avrupa kıtasından Ortadoğu ülkelerine doğru seyretmektedir.

Sonuç olarak; Diyarbakır sahip olduğu bu maddi ve kültürel zenginlikler bakımından kültür turizmi için son derece önemli bir kent konumundadır. Sahip olduğu bu zengin maddi ve kültürel değerleri koruyarak geliştirmeli ve turizm sektörüne amalıdır.

KAYNAKÇA

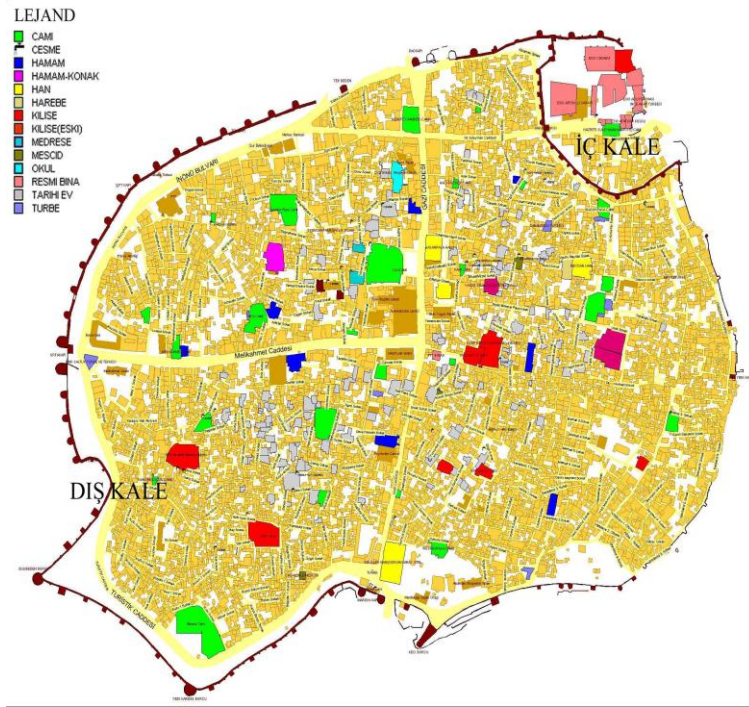
- Akın 1997,** N.Akın, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II*, İstanbul, 1997.
- Altınboğa 1999,** A.B.Altınboğa, *Diyarbakır Folklorundan Kesitler*, İstanbul, 1999.
- Arı 2010,** M.Arı, *Yakındoğu Neolitiği'nde Natuf ve Nemrik Kùltürleri*, (Dicle Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2010.
- Baş 2006,** G.Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Van, 2006.
- Baydur 2007,** Ş.Baydur, *Salnamelere Göre Diyarbakır Vilayeti'nde Dini ve Sosyal Yapı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi), Elazığ, 2007.
- Beysanoğlu 2003,** Ş.Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır*, Ankara, 2003.
- Bulduk 2004,** A.F.Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, Elazığ, 2004.
- Büyükmişçi 2001,** G.Büyükmişçi, *Diyarbakır Evleri Plan Oluşumları*, Arkitet Dergisi, 486, İstanbul, 2001, 69.
- Çelebi 2004,** E.Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 2004.
- Çelik 2008,** Y.Çelik, *Diyarbakır Surlarında Hayvan Figürü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi) Diyarbakır, 2008.
- Çıdam 2007,** F.B.Çıdam, *Diyarbakır Kent Dokusunun Turizm Ve Rekreasyon Kaynaklarının Peyzaj Mimarlığı Açısından*

- Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi) Ankara, 2007.
- Çiftçi 2007**, P.Çiftçi, *Diyarbakır'ın Dicle Kıyısındaki Köşk Yapıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Van, 2007.
- Dalkılıç-Halifeoğlu 2009**, N.Dalkılıç-F.M.Halifeoğlu, "*Diyarbakır İlçe ve Merkezlerde Yer Alan Köprüler*", 26.05.2009 tarihinde, I.Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu. (Basılmamış bildiri metni.)
- Değertekin 1992**, H.Değertekin, *Diyarbakır Surları Kitabeler ve Kabartmalar*, Ankara, 1992.
- Demirtaş 2007**, A.Demirtaş, *İslam Fethine Kadar Diyarbakır* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Van, 2007.
- Diken 2002**, Ş.Diken, *Sırlarını Surlarında Saklayan Şehir: Diyarbakır*, İstanbul, 2002.
- Erginbaş 1953**, D.Erginbaş, *Diyarbakır Evleri*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi), İstanbul, 1953.
- Göyünç 1994**, N.Göyünç, *Diyarbakır*, İstanbul, 1994.
- Güney 1991**, E.Güney, *Diyarbakır ve Yöresinde Doğa-Kültür Turizmi* (Dicle Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, no:4), Diyarbakır, 1991.

- Güran 1976,** C.Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul, 1976.
- İlhan 2000,** M.M. İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Ankara, 1996.
- Kamuran 2007,** S.Kamuran, "*Diyarbakır'da Geleneksel Konut: Sosyal Yaşam Bağlamında Mekân ve Kültürel Etkileşim*" Diyarbakır, SBArD Mart 2007, Sayı9; 63-79.
- Kıvılcım 2009,** C.Ö.Kıvılcım, *Taşınmaz Kültür Varlıklarının Belgelendirilmesinde Jeomekansal Veri/Bilgi Yöntemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi) İstanbul, 2009.
- Koç 2007,** Z.Koç, *Türkiye'de Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Mali Teşvikler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi) İstanbul, 2007.
- Korkmaz 2006,** N.G.Korkmaz, *Diyarbakır Kiliseleri Kapsamında ' Surp Sarkis Kilisesi' Koruma ve Restorasyon Önerisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi), İstanbul, 2006.
- Korkusuz 2007,** M.Ş. Korkusuz, *Eski Diyarbekir'de Gündelik Hayat*, İstanbul, 2007.
- Köse 1997,** T.Köse, *Diyarbakır Kalesi ve Surları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi) Isparta, 1997.
- Lim 2009,** R.Lim, *Doğu ve Güneydoğu'ya Farklı Bir Bakış*, Diyarbakır, 2009.

- Melek-Demir 2009,** A.Melek-A. Demir, *Dini Değerleri İle Diyarbakır*, Diyarbakır, 2009.
- Özgen-Aytekin 2004,** H.Özgen-H. Aytekin, *Taşlar ve Düşler*, Diyarbakır, 2004.
- Parla 2005,** C.Parla, "*Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ), Ankara, 2005.
- Sözen 1971,** M.Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971.
- Sözen-Tanyeli 1994,** M.Sözen-U.Tanyeli, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1994.
- Şimşek 2003,** M.Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, Diyarbakır, 2003.
- Tekin 1997,** A.Tekin, *Diyarbakır; Anadolu Tarihinin Taşlara Yazıldığı Kent*, Diyarbakır, 1997.
- Tuncer 1996,** O.C.Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, İstanbul, 1996.
- Tuncer 1999,** O.C. Tuncer, *Diyarbakır Evleri*, Diyarbakır, 1999.
- Tuncer 2002,** O.C. Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, İstanbul, 2002.
- Uçok 2007,** A.Uçok, *Güneydoğu Anadolu Rehberi-Uygarlığın Öyküsü* İstanbul, 2007.
- Uslu 2010,** L.Uslu, *Yezidilerde Sosyo-Arkeolojik İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi), Diyarbakır, 2010.

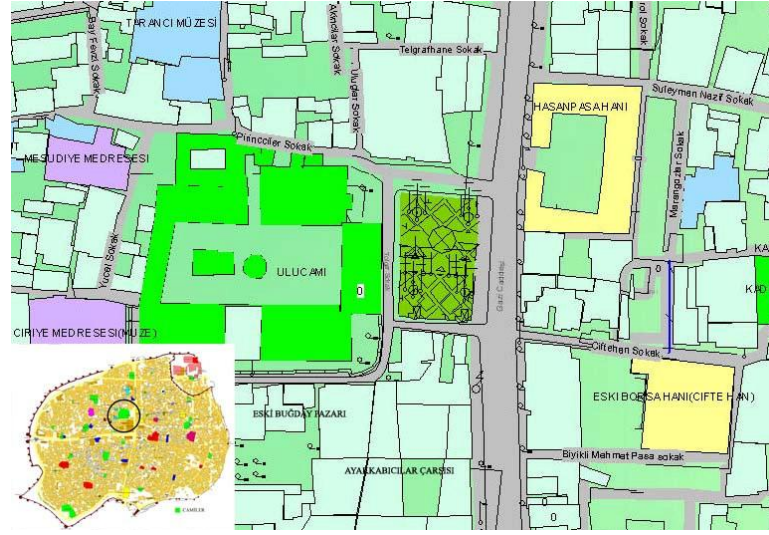
LEVHALAR

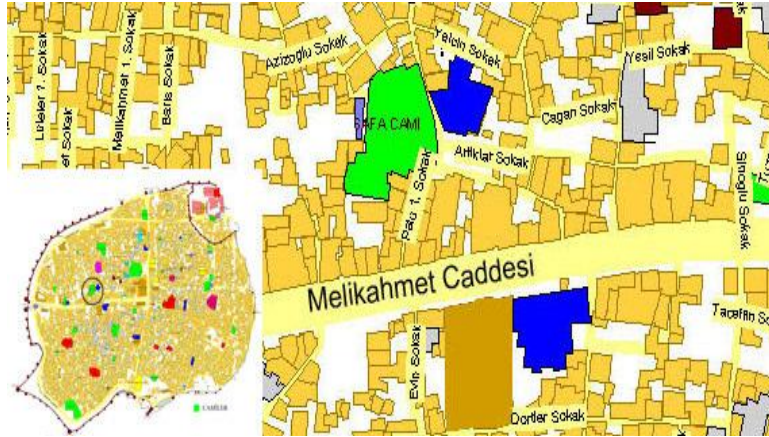
a) Sur İçi Kent Dokusu (Çıdam 2007.Şek.5.18)

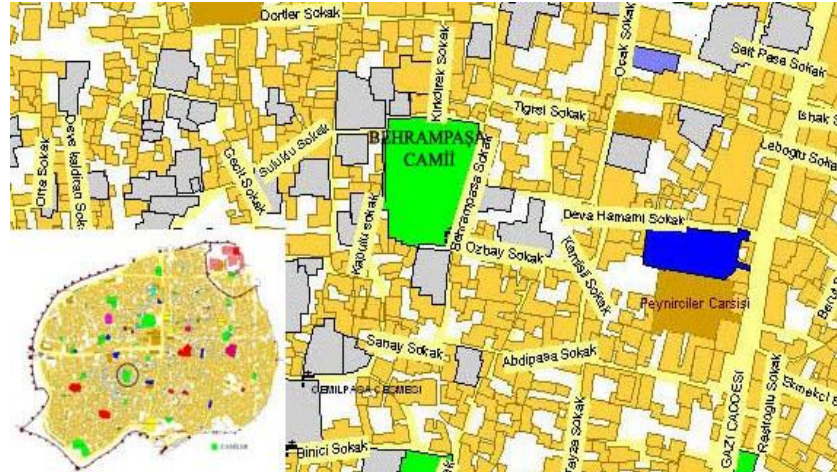
b) Dağkapı (Çıdam 2007.Şek.5.52)

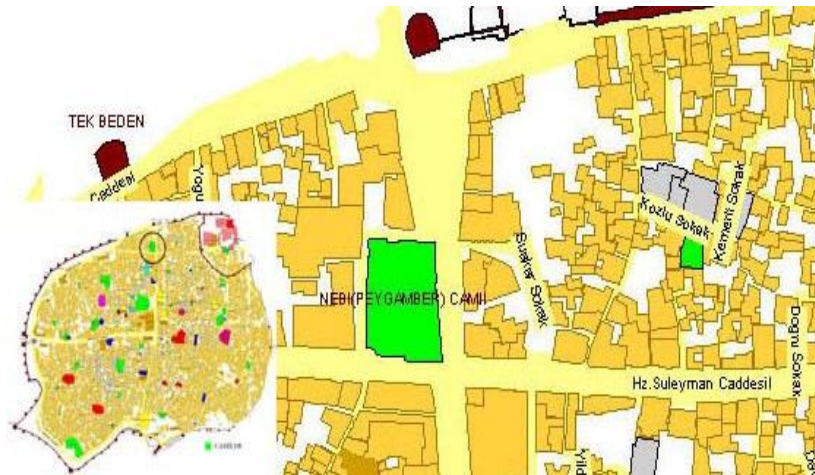
a. Ulu Cami (Çıdam 2007. Şek.5.59)

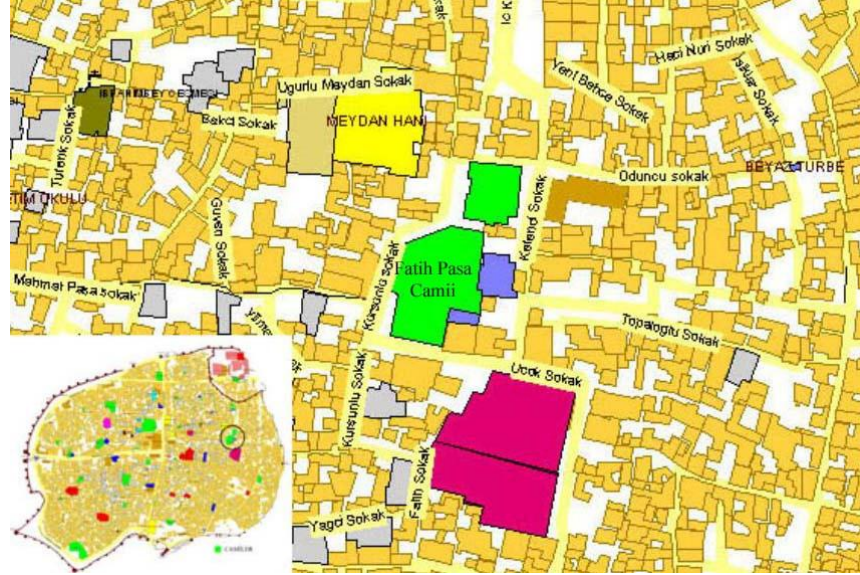
b. Safa Cami (Çıdam 2007. Şek.5.73)

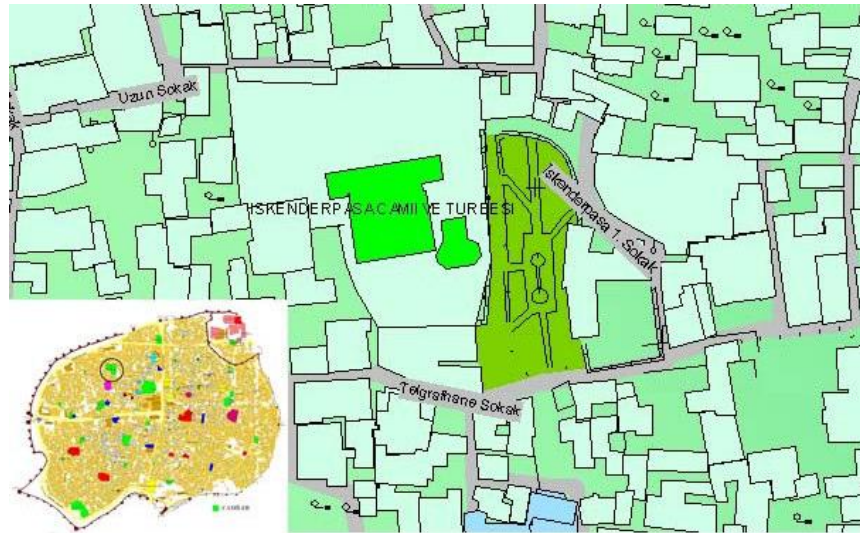
a. Behram Paşa Cami (Çıdam 2007.Şek.5.77)

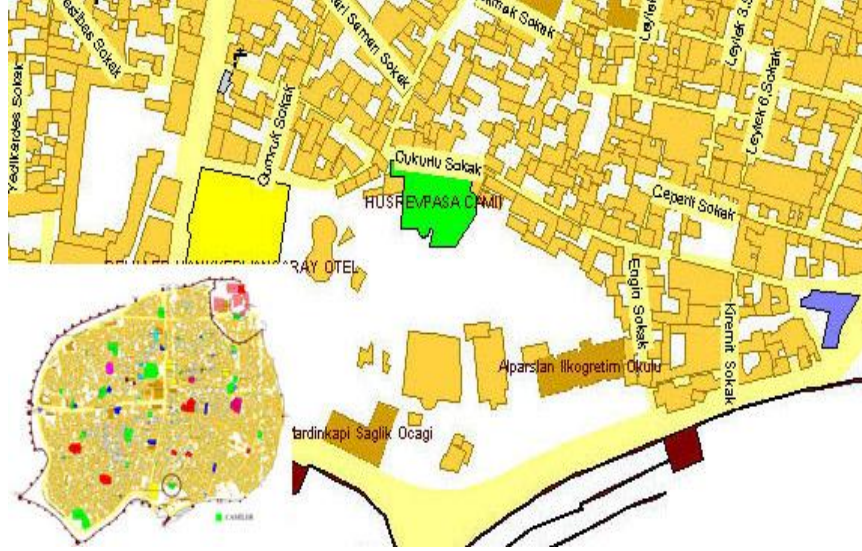
b. Nebii Cami (Çıdam 2007.Şek.5.84)

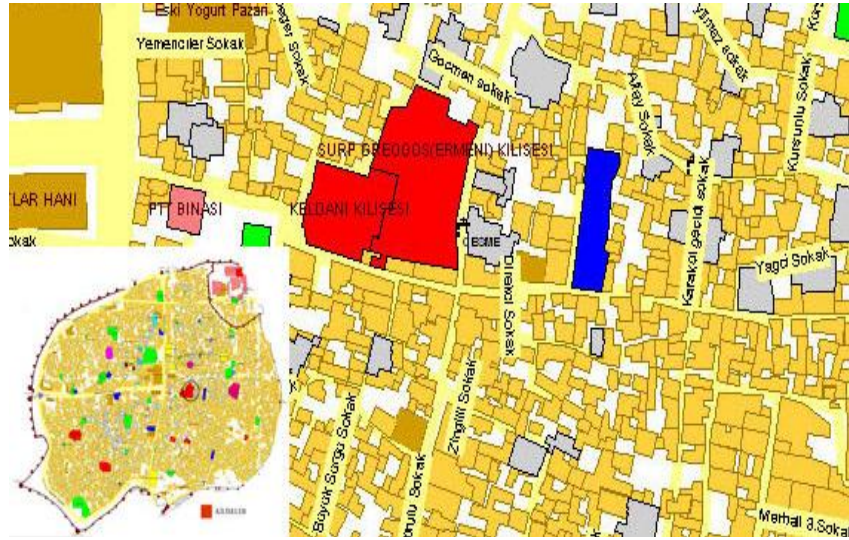
a. Fatih Paşa Camii (Çidam 2007.Şek.5.81)

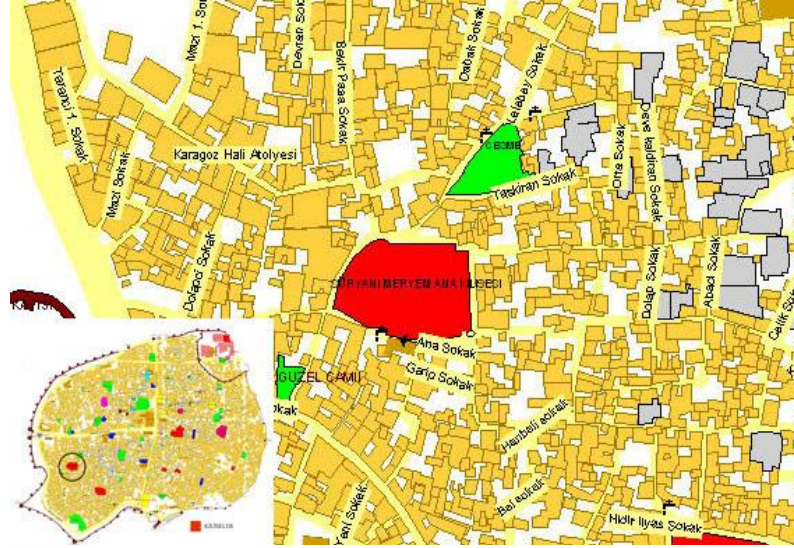
b. İskender Camii (Çidam 2007.Şek.5.94)

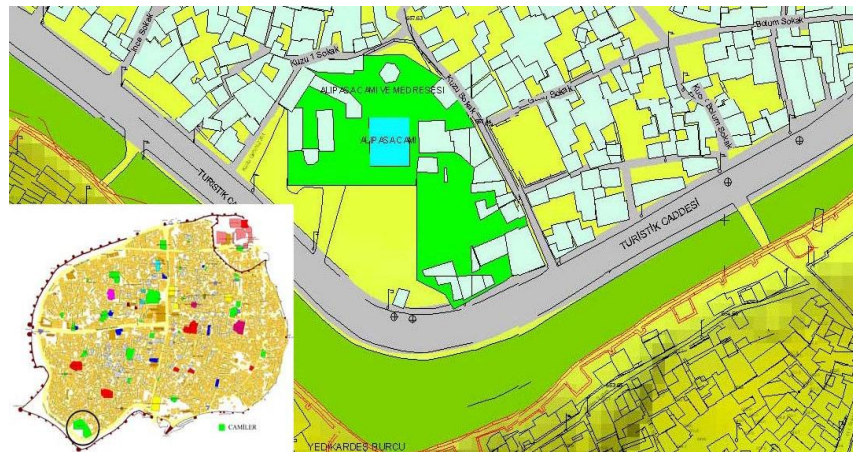
a. Hüsrev Paşa Cami (Çıdam 2007.Şek.5.105)

b. Surp Giragos Ermeni Kilisesi (Çıdam 2007.Şek.5.113)

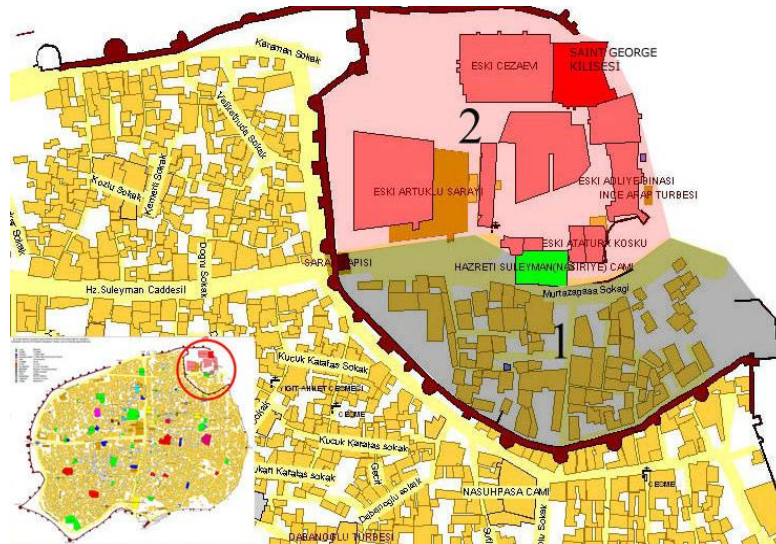
a. Meryem Ana Kilisesi (Çıdam 2007.Şek.5.109)

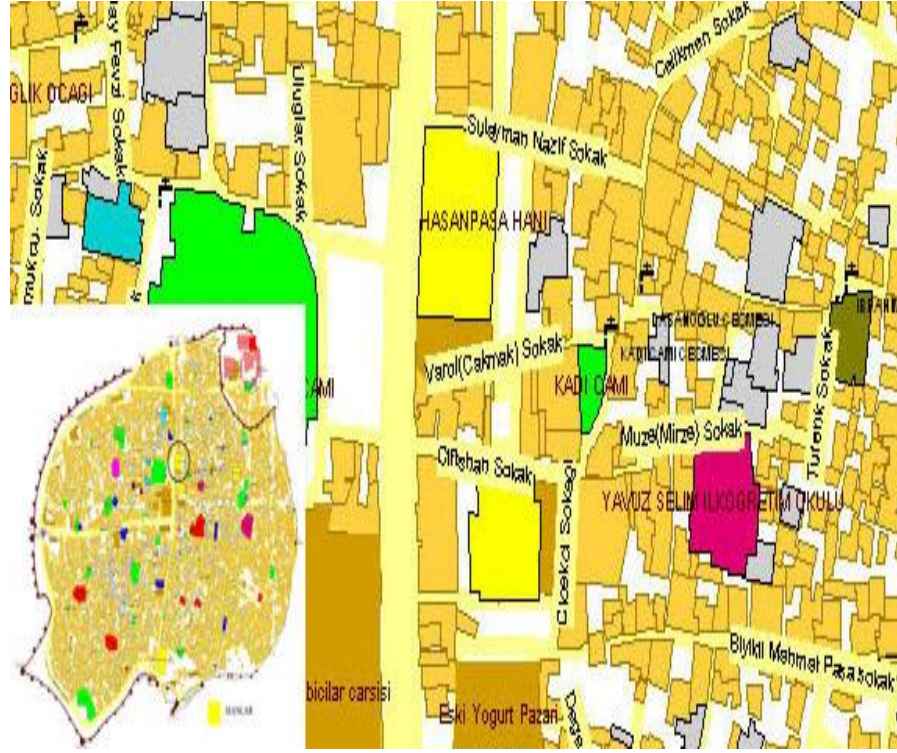
b. Ali Paşa Cami (Çıdam 2007.Şek.5.101)

a. Deliller Hanı (Çıdam 2007.Şek.5.117)

b. İç Kale (Çıdam 2007.Şek.5.31)

a. Hasan Paşa Hanı (Çidam 2007,Şek.5.121)

a. Diyarbakir Kalesi Hevsel Bahçesinden Görünüm (H.Bahçe Foto Arşivi)

b. Diyarbakir Kalesi Genel Görüntü (Diyarbakir İl Kültür Turizm Müdürlüğü Foto Arş.)

a. Çift Başlıklı Kartal Kabartması (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

b. Aslan Kabartması (Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

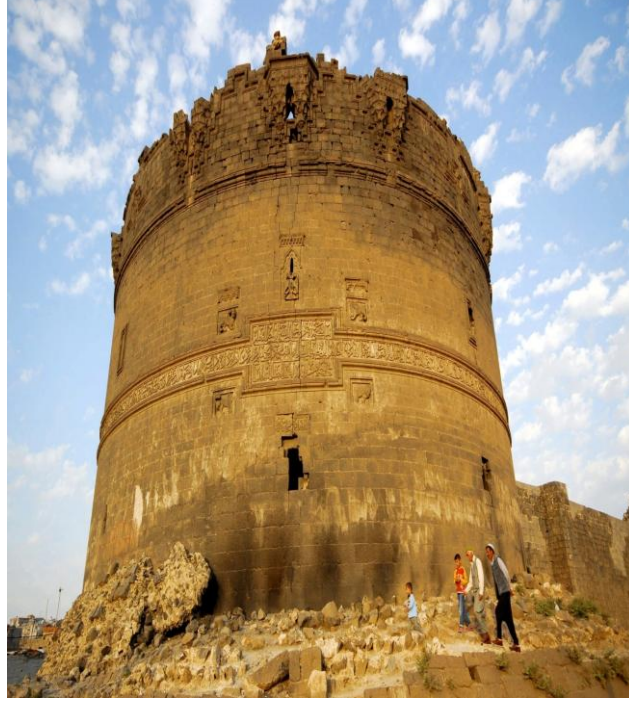
a. Nur Burcu- Kitabeler

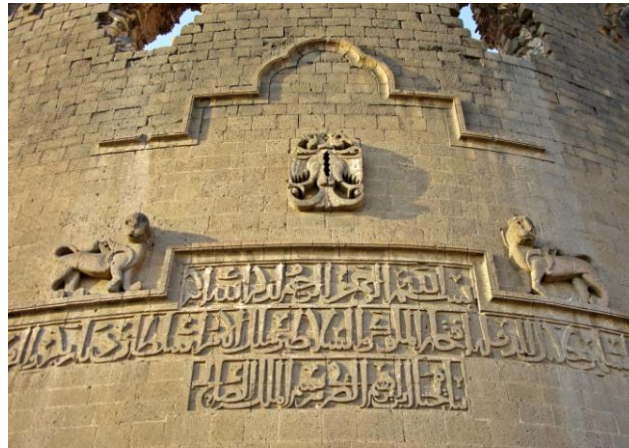
b. Kitabe ve Figürler

c. Dağkapı Burcu (Diyarbakır Büyükşehir
Bel. Fot. Arv. 2005)

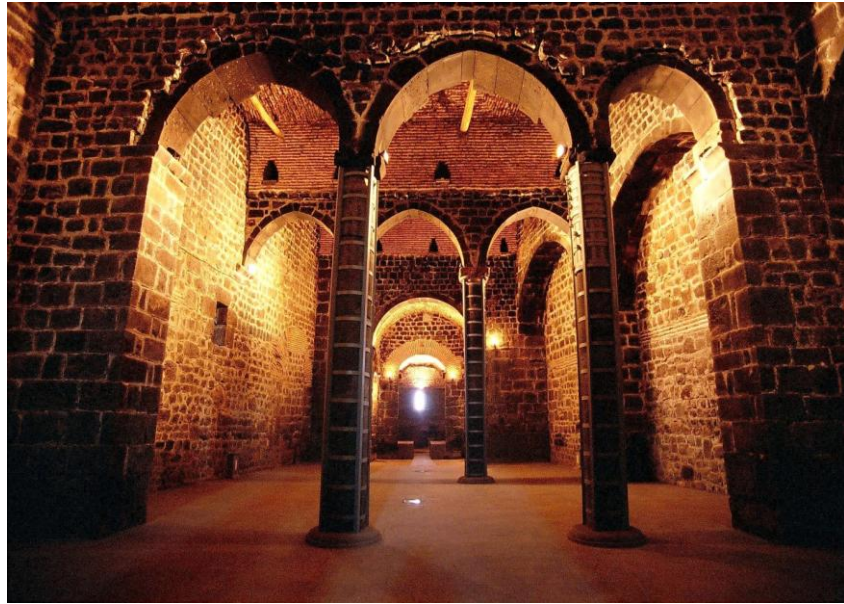
a.Ulu Beden Burcu (M. Masum Sür 2010)

b.Yedi Kardeş Burcu (M. Masum Suer)

a. Keçi Burcu Genel Görüntü (Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

b. Keçi Burcu İç Kısım (Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

a. Deliller Hanı (Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

b. Sülüklü (Kazancılar) Hanı (H.Bahçe 2010)

a.Hasan Paşa Hanı (M.Masum Süer 2010)

b.Ulu Cami

a. Ulu Camii

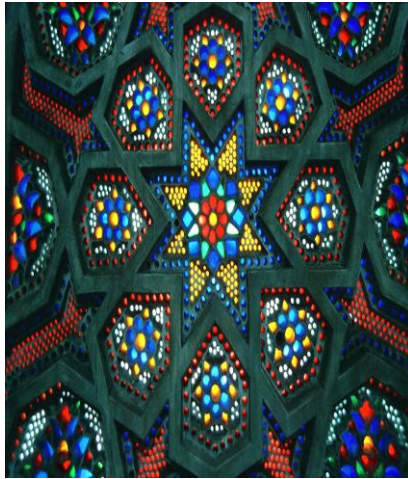
b.Ulu Cami Güneş Saati

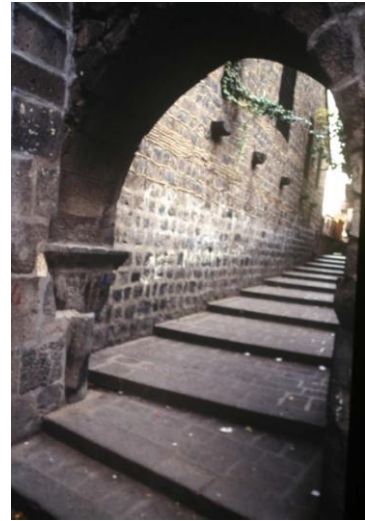
c.Ulu Cami Ana Kapısı

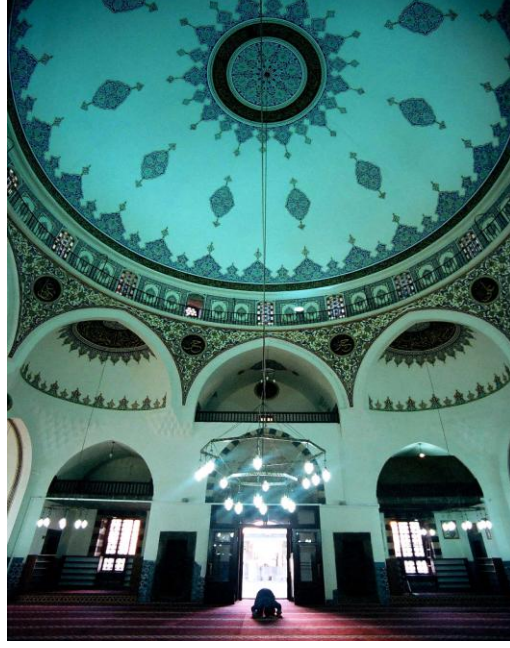
a.Urfa Kapısı (Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

b.Behram Paşa

c.Diyarbakır Sokak Yapısı

a. Behram Paşa Cami Kubbe Görüntüsü
(Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv.2005)

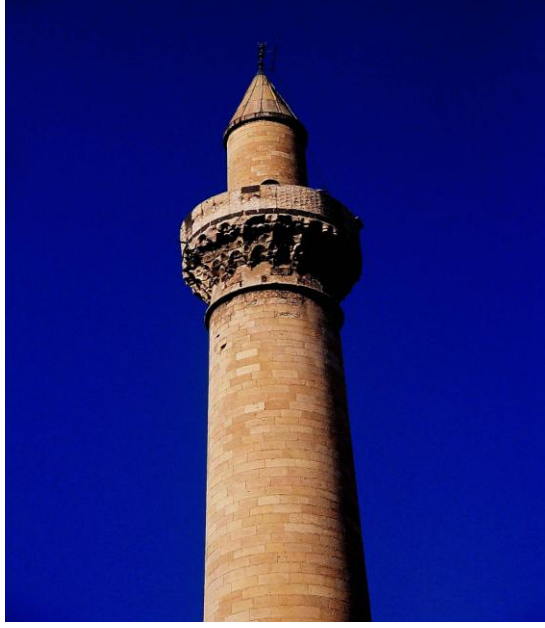
b.Nebi (Peygamber) Cami (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

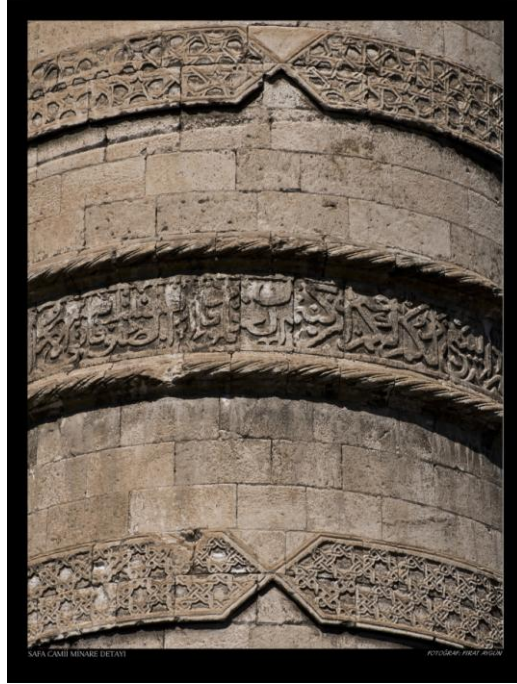
a. Hüseyin Paşa Camii (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

b. Dört Ayaklı Minare (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

a.İskender Paşa Minaresi (Diyarbakır Büyükşehir
Bel. Fot. Arv. 2005)

b.Safa Cami (F.Aygün Fotoğraf Arşivi)

a.Diyarbakir Kalesi (M. Masum Süer Fotoğraf Arşivi)

b.Keçi Burcu (Diyarbakir Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

a.Mardin Kapı

b.Diyarbakır Kalesi

a.Figürler (Diyarbakır Büyükşehir
Bel. Fot. Arv. 2005)

a.Cahit Sıtkı Tarancı Müze-Evi (Diyarbakır Büyükşehir
Bel.Fot.Ar.v.2005)

b.Cahit Sıtkı Tarancı Müze-Evi (Diyarbakır Büyükşehir
Bel. Fot. Arv. 2005)

a.Sivil Mimari

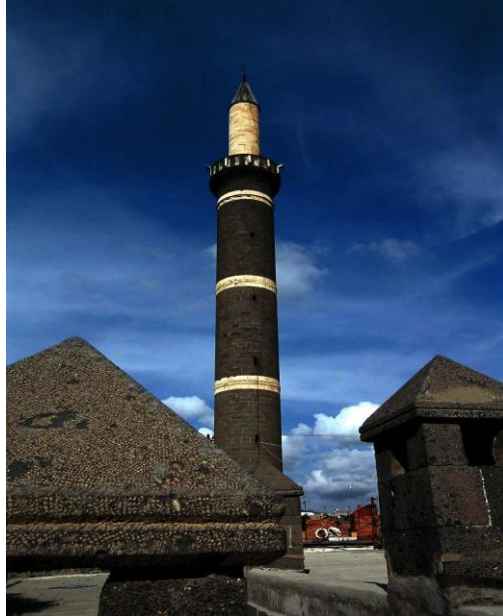
b.Sivil Mimari Kapı Tokmakları

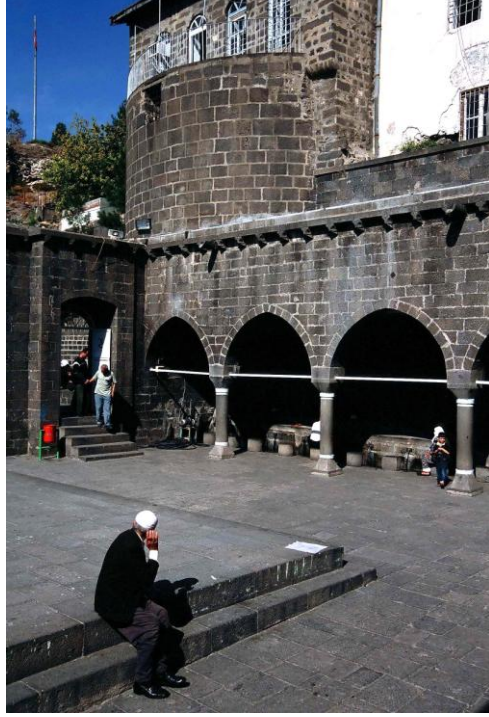
b.Sivil Mimari Sokak Yapıları (Diyarbakır Büyükşehir
Bel. Fot. Arv. 2005)

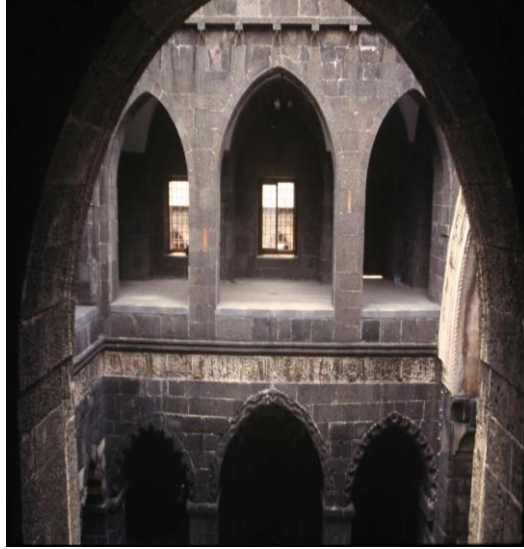
a. Hüseyin Paşa Cami Giriş (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

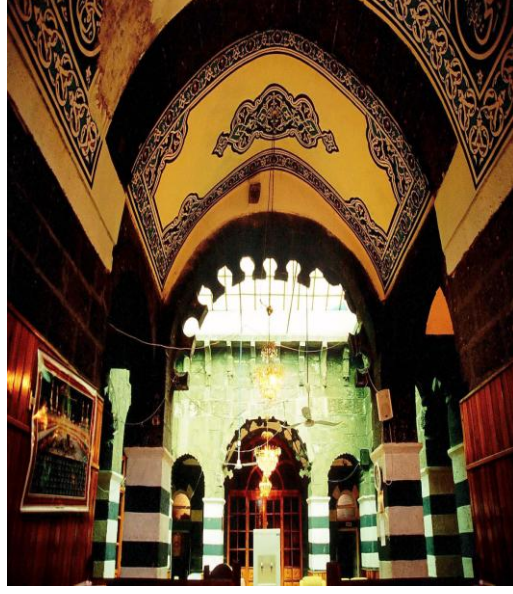
b. Hüseyin Paşa Cami Minaresi (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

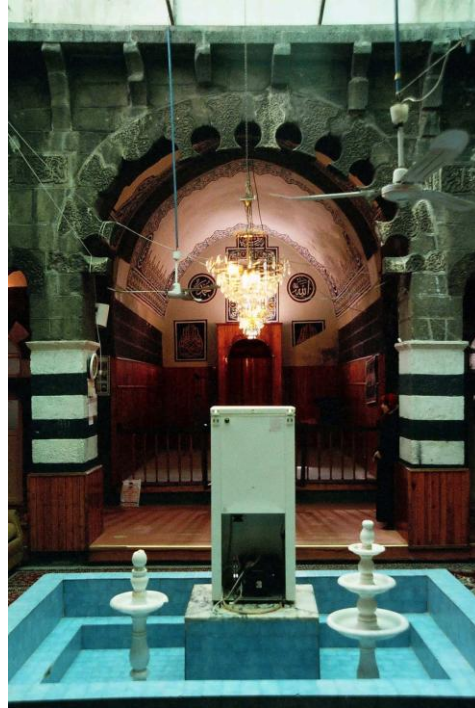
a.Hz. Süleyman Cami (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

b.Mesudiye Medresesi (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot .Arv.2005)

a.Zinciriye Medresesi (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

b. Zinciriye Medresesi (Diyarbakır
Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

a. Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi (Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

b. Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi İç Mekan (Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

a. Surp Giragos Ermeni Kilisesi (M.Masum Süer Fotağraf Arşivi)

b. Ermeni Katolik Kilisesi Çan Kulesi
(Diyarbakır Büyükşehir Bel. Fot. Arv. 2005)

a.On Gözlü (Dicle) Köprüsü (S.Kaya Fotağraf Arşivi)

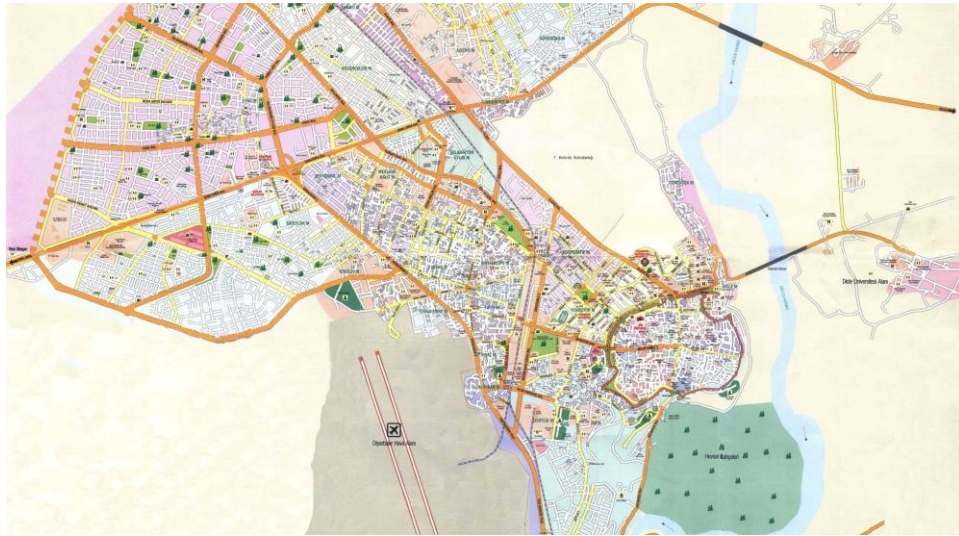
a. Verimli Hilal (Arı 2010. Harita X)

b. Mezopotamya'nın Uzaydan Görünümü
(Uslu 2010. Harita III)

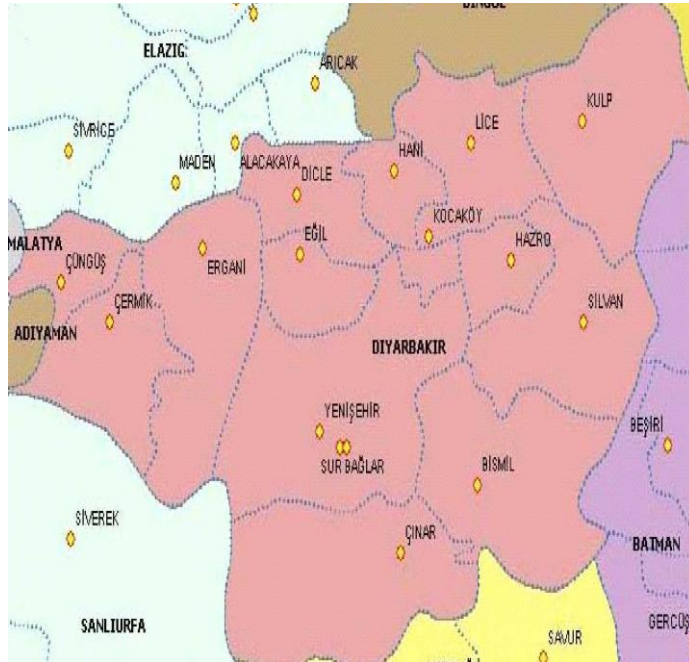
a.Suriçi Kent Haritası

b.Diyarbakir Merkez Kent Haritası

a. Güneydodoğu Anadolu Bölgesi

b. Diyarbakir Merkez ve İlçeleri Haritası